MARC BLOCH

TARİH SAVUNUSU

VEYA TARİHÇİLİK MESLEĞİ

İletişim

MARC BLOCH

Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği

MARC BLOCH 1886'da Lyon'da doğdu. Lucien Febvre ile birlikte *Annales* ekolünü kurdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi olduğu için Paris'ten kaçmak yerine Fransız yeraltı direniş örgütüyle birlikte Nazilere karşı savaştı. 1944 yılında Gestapo tarafından öldürüldü. Başlıca eserleri: *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* ve *Feodal Toplum*'dur. Savaş ve direniş dönemi anılarıyla bilimsel eserlerinin bir bölümü *L'Histoire, la Guerre, la Résistance*'da (1176 sayfa, Gallimard, 2006) bir araya getirildi.

Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien
© Armand Colin Éditeur, 1997, seconde édition

İletişim Yayınları 1901 • Tarih Dizisi 81
ISBN-13: 978-975-05-1227-8
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Güneş Akkor
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Melek Özmüş
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARC BLOCH

Tarih Savunusu

veya Tarihçilik Mesleği

Apologie pour l'histoire
ou Métier d'historien

ÇEVİREN *Ali Berktay*

JACQUES LE GOFF'UN ÖNSÖZÜYLE

iletişim

Bu eser Collège de France profesörlerinden
Emmanuel Leroy-Ladurie'nin başkanlığını yaptığı
Marc Bloch Derneği'ne, derneğin şu amacına
yanıt vermesi umuduyla ithaf edilmiştir:
"Marc Bloch'un daha önceden yayımlanmış ve
henüz hiç yayımlanmamış eserlerinin
basım ve yayımını teşvik etmek."

ETIENNE BLOCH

İçindekiler

ÖNSÖZ / JACQUES LE GOFF *9*

Okuyucuya yardımcı olacak açıklamalar *41*

LUCIEN FEBVRE'E İTHAF NİYETİNE *45*

GİRİŞ *47*

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH, İNSANLAR VE ZAMAN *63*

1. Tarihçinin Tercihi *63*

2. Tarih ve İnsanlar *65*

[3. Tarihsel Zaman *69*

4. Kökenler Putu *70*

5. Geçmiş ve "Şimdiki Zaman" *77*

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GÖZLEM *91*

1. [Tarihsel Gözlemin Genel Nitelikleri] *91*

2. Tanıklıklar *101*

3. Tanıklıkların Aktarılması *110*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ELEŞTİRİ *119*
1. Bir Eleştirel Metot Tarihi Taslağı *119*
2. Yalanın ve Hatanın Peşinde *130*
3. Bir Eleştirel Metot Mantığı Denemesi *148*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TARİHSEL ANALİZ *171*
1. Yargılamak mı, Anlamak mı? *171*
2. Beşeri Olguların Çeşitliliğinden Bilinç Birliğine *176*
3. Nomenclatura *187*
4. ..... *204*

BEŞİNCİ BÖLÜM *215*

ÖNSÖZ

JACQUES LE GOFF

Marc Bloch'un ölümünden sonra yayımlanan tamamlanmamış eseri *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*'nin, büyük oğlu Etienne Bloch tarafından notlanmış bu yeni baskısının çıkışı hepimizi sevindirdi.

1929'da *Annales* dergisinin (o sıradaki adı *Annales d'histoire économique et sociale*'di; bugünkü adı ise *Annales Economies, Sociétés, Civilisations*'dur) iki kurucusundan biri olan büyük tarihçinin, Vichy rejimi döneminde Yahudi olduğu için gizlenmek zorunda kaldığı, 1943'te Lyon'daki direniş hareketinin Keskin Nişancılar teşkilatına katıldığı ve 16 Haziran 1944'te bu kentin yakınında Almanlar tarafından kurşuna dizildiği bilinmektedir. Bloch, Klaus Barbie'nin kurbanlarından biridir.

Marc Bloch'un kâğıtları arasında ömrünün sonunda kaleme aldığı, ama tamamlanmamış bir tarihsel metodoloji eseri vardı. Başlığı *Apologie pour l'histoire* (Tarih Savunusu) olan eserin en eski taslağındaki altbaşlığı ise *ou Comment et Pourquoi travaille un historien* (veya Bir Tarihçi Nasıl ve Niçin Çalışır) idi. Sonuçta eser 1949'da Lucien Febvre tarafın-

dan *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* başlığıyla yayımlandı.

* * *

Burada metnin sistematik incelemesine girişip, Marc Bloch'un 1944'e kadar yayımlanmış veya henüz yayımlanmamış önceki eserleriyle bir karşılaştırma yapmayacağım. Yine de *Tarih Savunusu*'nun esas olarak Marc Bloch'un eserlerinde kullandığı metodolojiye biçim verilmesini mi temsil ettiğini, yoksa onun düşünce sisteminde ve tasarılarında yeni bir aşamaya mı işaret ettiğini belirlemekte yarar var.

Bu metinle 19. yüzyıl sonunun ve 20. yüzyılın ilk yarısının diğer metodolojik metinleri arasında bir karşılaştırmayı –bu uzun soluklu bir araştırma ister– özellikle de bu metinle Langlois ve Seignobos'un meşhur *Introduction aux études historiques*'i (1901) [Tarihsel İncelemelere Giriş] arasındaki karşıtlığın incelenmesini –Marc Bloch da kendi hocaları olan bu iki tarihçiye verdiği değere rağmen, el yazmasının 1. dipnotunun (bkz. s. 47) gösterdiği gibi, adı geçen eseri hedef tahtası seçmiştir– bir kenara bırakacağım. Bloch'un bu tavrında şaşırtıcı bir yan yoktur, çünkü *Annales* kurulduğu andan itibaren kendisini, Langlois ve Seignobos tarafından tanımlanmış tarih anlayışına karşı verilen kavganın yayın organı olarak tanıtmıştır.

Eserleri ve fikirleriyle hem tarihçilik eğitimimde hem de pratiğimde benim için her zaman ilk sırayı tutmuş ve tutmaya devam eden bu büyük tarihçinin, ölümünden sonra takipçisi olma uğraşı veren –çünkü ne yazık ki Marc Bloch'u tanıma olanağı bulamadım– ve 1969'da Lucien Febvre ve Marc Bloch'un büyük mirasçısı Fernand Braudel sayesinde *Annales*'in eş yayın yönetmenliğini üstlenmiş biri olarak, okuyacağınız sayfalarda bugün Marc Bloch ve *Annales* geleneği içinde yer alan bir tarihçinin tepkilerini ifade etmeye

çalışacağım. Bunu yaparken, yukarıda söz ettiğim notta, sadakatin eleştiriyi dışlamadığını belirten Marc Bloch'un yaptığı sadakat tanımının çerçevesi içinde kalacağım. Bu metnin genel tarihyazımı bağlamında, özellikle de 1944'te Fransız tarihyazımı bağlamında ne anlama geldiği ve günümüzde ne ifade ettiği hakkında birkaç söz söylemeye çalışacağım.

* * *

Tarih Savunusu veya Bir Tarihçi Nasıl ve Niçin Çalışır başlık ve altbaşlığı Marc Bloch'un niyetini gayet iyi yansıtıyor. Bu eser öncelikle bir tarih savunusudur. Bu savunu bir yandan eserde açık biçimde dile getirilen saldırılara, özellikle de Paul Valéry'nin saldırılarına karşı gerçekleştirilirken diğer yandan da tarihi bir kenara itecek veya tamamen dışlayacak gerçek veya olası bir bilimsel bilgi gelişimine karşı koymayı da amaçlıyor. Marc Bloch'un, tarihi, ona hizmet etmek isterken zarar veren tarihçilere karşı savunmak istediği de düşünülebilir. Son olarak ve sanırım bu, eserin kuvvetli noktalarından birini oluşturuyor, tarihçinin sosyolog ve iktisatçıdan farkını ortaya koyuyor. Onların düşüncelerini önemsiyor, ama bunların tarih disiplinine getirebileceği tehlikeleri de görüyor. İleride göreceğimiz gibi, Emile Durkheim veya François Simiand bu durumun örneklerini oluşturuyor.

Gayet yerinde bir değişiklikle ilk altbaşlığın yerini alan *Tarihçilik Mesleği* nihai altbaşlığı Marc Bloch'un bir diğer kaygısının altını çiziyor: Tarihçiyi bir meslek erbabı olarak tanımlamak, onun çalışma pratiklerini ve bilimsel hedeflerini –ileride göreceğimiz gibi– bilimin bile ötesine geçerek araştırmak.

Başlığın değil metnin dile getirdiği bir diğer husus da Marc Bloch'un tarihi ve tarihçilik mesleğini tanımlamakla yetinmeyip tarihin ne olması ve tarihçinin nasıl çalışması gerektiğini de belirtmek istemesidir.

* * *

Marc Bloch'un metnini nasıl okuduğumu özetlemeden önce, onun bir tarihçi olarak şimdiki zamandaki yaşanmışlığı tarihsel düşünüme dönüştürme konusunda sahip olduğu olağanüstü kapasiteyi vurgulamak isterim. Bu büyük yeteneğin kendini özellikle *L'Etrange Défaite*'in [Tuhaf Bozgun] yazımında gösterdiği biliniyor. Bu eser, Fransızların 1940'ta uğradıkları bozgunun nedenleri ve çeşitli veçheleri üzerine bugüne kadar yazılmış en iyi çözümleme olma özelliğini koruyor. Marc Bloch olayı sıcağı sıcağına düşünmüş ve fiilen hiçbir arşivden yardım almadan analiz etmişti; buna rağmen yaptığı bir gazetecilik değil, gerçek bir tarihçilik çalışmasıydı. En iyi gazeteciler bile olaya "yapışıp kalmak"tan kurtulamazken, o, Haziran 1940'ta işgal altındaki Rennes'de, her türlü kitaplıktan uzakta, "tuhaf bir yazgının kendisine hazırladığı tehditlerle dolu boş zaman"dan istifade ederek olayı düşünmüş ve içinde yazıldığı koşullarda zorunlu olarak bir vasiyet niteliğine bürünen bu metinde tarihin meşruiyeti sorununa kafa yorarak ve *Tarih Savunusu*'nun özünü oluşturacak bazı kilit fikirlerin ilk taslaklarını geliştirmişti.

Bu metnin "Giriş" bölümü üzerinde biraz duracağım, çünkü tasarlanan eserin bazı ana fikirleri burada ifade ediliyor. Marc Bloch, oğlunun tarihin neye yaradığı hakkındaki sorusunu hareket noktası olarak seçiyor. Bu açıklama bize eseri üzerinde çalışırken babalık görevini de ihmal etmeyen bir adam portresini yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda bizi Bloch'un inandığı fikirlerden birinin odak noktasına götürüyor: Tarihçinin çalışmalarını yayma ve öğretme yükümlülüğü. Tarihçi, "hem akademisyenlere hem de ilkokul öğrencilerine aynı üslupla seslenmeyi becerebilmelidir," diyor ve "böylesine yüksek düzeyde bir basitliğin sadece az sayıda seçilmiş kişinin ayrıcalığı" olduğunu vurguluyor. Sadece

bu fikir bile, jargonun çok sayıda tarih kitabını da istila ettiği günümüzde bu eserin hâlâ yakıcı bir güncelliğe sahip olmasını sağlıyor.

Marc Bloch'un daha ilk satırlarda kullandığı "tarihin meşruiyeti" ifadesi, tarihin epistemolojik sorununun onun açısından sadece entelektüel ve bilimsel bir sorun değil, aynı zamanda yurttaşlığa ilişkin, hatta ahlaki bir sorun olduğunu ortaya koyuyor. Tarihçinin, hakkında "hesap vermesi gereken" sorumlulukları vardır. Böylelikle Marc Bloch tarihçiyi mesleki vicdan sahibi olması gereken zanaatkârlar sınıfına yerleştirirken, olayları uzun tarihsel süre içinde kavrayan dehasını derhal devreye sokarak şu saptamayı yapıyor: "Tartışma, bir lonca ahlakının küçük kuruntularını çok aşıyor. Batı uygarlığımızın tümünü ilgilendiriyor." Böylece, uygarlığın tarihçinin öncelikli konusu olduğu ve tarih disiplininin bir uygarlığın hem tanığı hem de ayrılmaz parçası olduğu aynı saptama içinde dile getiriliyor.

Hemen ardından Marc Bloch, karşılaştırmalı tarih perspektifi içinde, "Diğer kültür türlerinden farklı olarak, Batı uygarlığı belleğinden hep çok şey beklemiştir," diye belirtiyor ve böylece hem tarihçi hem de tarih meraklısı için bir çift temel gündeme getirilmiş oluyor: tarih ve bellek. Tarihin temel hammaddelerinden biri olan bellek onunla özdeşleştirilmiyor. Sadece saptanmakla kalınmayan bir fenomenin açıklaması da hemen geliyor. Belleğe gösterilen bu dikkat, Batı için hem antikçağın hem de Hıristiyanlığın mirasıdır.

Bundan sonraki birkaç satırı özetleyen özlü bir formülün içerdiği tüm üretkenliğin farkına ise belki de henüz yeterince varılmadı: "Hıristiyanlık, bir tarihçiler dinidir." Bu bağlamda Marc Bloch, kendisinin gözünde tarihin merkezinde yer alan iki hadiseye değiniyor: Bir yanda, zamanın somut maddesi olarak süre; diğer yanda, insanların yaşamının bireysel ve kolektif biçimi olarak serüven. Kendilerini aşan

sistemler tarafından sürüklenen insanlar, aynı zamanda tarihin hareketliliğinin ifadesini bulduğu rastlantı etkeniyle de karşı karşıya kalıyorlar. Marc Bloch kitabının ilerleyen bölümlerinde "bedenin serüvenleri"nden de söz edecektir.

Daha sonra, Fransızların tarihlerine Almanlardan daha az ilgi duydukları değerlendirmesinde bulunan Marc Bloch'un haklı olduğundan emin değilim. Ama burada Marc Bloch'un Almanlara karşı beslediği derin duygunun ifadesiyle karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Bu duygu hem 1907-1908 yıllarında üniversite öğrencisi olarak bulunduğu Almanya'da yaşadıklarından, hem de tarihçilik deneyiminden kaynaklanıyor. Alman tarihyazımında ve bizatihi Alman tarihinde (Marc Bloch'un bu metni savaş sırasında kaleme aldığını unutmayalım) geçmişten, tarihten gelen tehlikeli bir yönelim var.

Fransızların tarihleriyle olan ilişkileri konusundaki bu yargı, bozgunun getirdiği kederin izlerini de taşıyor ve Marc Bloch'un içinde bulunduğu kötümserlik onu kıyamet kehanetlerinde bulunmaya itiyor. Ona göre, tarihçiler uyanık durmazlarsa, tarih itibarsızlık içine gömülme ve uygarlığımızdan silinip gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Burada tabii ki tarih disiplini anlamında tarihten söz ediliyor ve Marc Bloch, insanlık yaşamıyla eş ömürlü tarihten farklı olarak, tarih biliminin kendisinin de tarihsel koşullara bağımlı, bizatihi tarihsel bir fenomen olduğunu görüyor. Demek ki tarihin hem meşruiyeti, hem de kırılganlığı söz konusu.

Yine de, tarihin sonuna ilişkin bu kıyamet kehanetini dile getirdikten hemen sonra, Marc Bloch insanın özündeki iyimserlikten beslenerek tarihsel olaylara ilişkin daha sakin ve daha umutlu bir bakış sergiliyor. "Hüzünlü toplumlarımız" [*Nos tristes sociétés*] –bu deyimin Claude Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'iyle [*Tristes Tropiques*] yakınlığı bana çok dikkat çekici geliyor– "ne zaman kendilerinden

kuşku duymaya başlasalar" acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilemediklerini düşünüyorlar, diyor. Ama bu bunaltılar, bu "hüzünlü toplumlar"ın "sürekli bir büyüme krizi içinde" olmalarıyla izah edilebilir: Başka tarihçilerin gerilemeden, çöküşten söz edebilecekleri bir noktada, sayısız kriz dönemini değişim ve büyüme dönemleri olarak analiz etmeyi bilmiş olan Marc Bloch bu toplumlara ve tarihin hareketlerine yeniden olumlu bir anlam yüklüyor ve umut veriyor.

Demek ki bu kitap konuya ciddi bir üslupla yaklaşıyor. Dramatik bir vaziyet içinde ele alınan ciddi bir konu var karşımızda. Bununla birlikte Marc Bloch tarihin önemli erdemlerinden birini hemen bulup çıkarıyor ortaya: Tarih "eğlendirici"dir. Bilme arzusundan önce, temel saiki "sadece zevk"tir. Merakın ve tarihin hizmetine koşulan tarihsel romanın itibarı da marjinal ve sınırlı bir ölçüde de olsa, iade edilmiş oluyor: Alexandre Dumas'nın okuyucuları belki de "potansiyel tarihçiler"den oluşmaktadır. Bu nedenle iyi tarih yapabilmek, tarihi öğretebilmek, sevdirebilmek için onun "zorunlu ağırbaşlılıkları"nın yanı sıra, "kendine özgü estetik keyifleri de bulunduğunu" unutmamak gerekir. Aynı şekilde, bilgiye ve tarihsel mekanizmaların araştırılmasına ilişkin zorunlu katı kuralların yanı sıra, "benzersiz şeyler öğrenmenin şehveti" de vardır ve bu nedenle verilen şu öğüdün günümüzde de çok hayırlı olduğunu düşünüyorum: "Bilim dalımızın içerdiği şiir payını yok etmeyelim."

Marc Bloch'u iyi anlayalım. Tarih bir sanattır, tarih edebiyattır, demiyor. Şunu söylüyor: Tarih bir bilimdir, fakat bu bilimin hem zaaf hem de erdem teşkil eden ayırt edici niteliklerinden biri şiirsel olmaktır, çünkü tarih soyutlamalara, yasalara, yapılara indirgenemez.

Marc Bloch, tarihin "yararı"nı tanımlamaya uğraşırken,

"pozitivistler"in bakış açısıyla karşılaşıyor (her zaman nüanslı tarihçileri sistematik tarihçilerden ayırma kaygısı taşıdığından, "kurallara katı bir biçimde uyan" nitelemesini de ekliyor).

Bu terim ve onun gerek Marc Bloch, gerekse *Annales* tarihçileri tarafından kullanımı derinlemesine incelenmelidir. Bu terim bugün, *Annales* zihniyetine açık tarihçiler tarafından bile çekince, hatta düşmanlıkla karşılanıyor. Burada ancak bir araştırmanın ve düşünümün ana doğrultularının taslağını çizmekle yetinebilirim. Marc Bloch'un hedef aldığı "pozitivist" tarihçiler, 19. yüzyıl sonunun, Auguste Comte ekolünün "pozitivist" felsefesinin etkisindedirler –bu felsefe, Marc Bloch'un üniversite öğrencisi olduğu dönemde, Fransa'daki felsefi ideolojinin özünü oluşturuyor ve genellikle derin sayılabilecek nüanslar (çünkü örneğin 1903'te ölen Renouvier çoğunlukla "pozitivist" diye nitelenmesine rağmen Comte'un basit bir devamcısı sayılamazdı) üzerinden hâlâ hakimiyetini koruyordu. Ama aynı zamanda tarih alanında kendine özgü bir düşünce de geliştirmişlerdi ve Marc Bloch'un da inkâr etmediği, tarihsel araştırmaya nesnel, "bilimsel" temeller vermeye çalışmak gibi bir artısı da olan bu düşüncenin en büyük tersliği, 19. yüzyıl sonu Alman tarihselciliğini yoksullaştırarak tarihi "sadece olguları gözlemlemek, hiç ders çıkarmamak ve süsleme yapmamakla, katıksız tarihsel gerçek"le sınırlaması olmuştu (Amerikalı Adams'ın daha 1884'te koyduğu teşhis).

Bu "pozitivist" tarihçilerin başlıca temsilcisi olan hocası Charles Seignobos'da Marc Bloch'un kabul etmediği şey, tarihçilik çalışmasını sadece olguların toplanmasıyla başlatmasıydı. Halbuki daha önce gelmesi gereken temel bir aşama, tarihçide tarihsel olguyu "pozitif" bir veri olarak değil, kendi etkin kurgulama çabasının bir ürünü olarak görmesini sağlayacak bir bilinç oluşmasını gerektiriyordu. Kay-

naklar bu çabayla belgeye dönüştürülüyor ve ondan sonra bu belge ve tarihsel olgular bir problem haline getiriliyordu. Tarihçilere yöneltilen "pozitivizm" suçlamasının anlamı budur; bu pozitivizm, bütüncül tarih yapmak yerine, tarihsel çalışmayı "eyleme hizmet edebilecek" gibi görünen noktalara indirgediğinde ise faydacılık renklerine de bürünür.

O zaman Marc Bloch belirli bir çıkara yönelik olmayan entelektüel çabanın özgüllüğünü, görünüşte yarar amaçlı olmamasını güçlü bir biçimde savunur. Genelde insana özgü bir eğilimi tarih disiplini içinde de bulur – tarih bu anlamda da bir beşeri bilimdir: "Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapma hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir."

Marc Bloch'un bir tarihçi olarak mizacını anlamakta anahtar işlevi görebilecek iki kelime burada karşımıza çıkıyor. "Kötürüm bırakmak": March Bloch hem insanı (gerçek tarih sadece fikirleri ve eylemleriyle değil, bedeni, duyarlılığı, zihniyetiyle, yani bir bütün olarak insanla ilgilenir), hem de insanı toplum ve zaman içinde yakalama yönünde bütüncül bir çaba olan tarihi kötürüm bırakacak bir tarih anlayışını reddeder. "Açlık": Bu kelime, kitabın hemen ilk bölümüne giren meşhur cümleyi çağrıştırır: "İyi tarihçi efsanedeki insan yiyen deve benzer. İnsan eti kokusunu aldığı anda, avını bulduğunu bilir." Marc Bloch da bu açlardandır; tarihe açtır, tarih içinde insanlara açtır. Tarihçi iştahlı olmalıdır. O bir yamyamdır. Marc Bloch bana 12. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Parisli ilahiyatçı Petrus Comestor'u, ya da Fransızca adıyla Yutucu Pierre'i hatırlatıyor: Pierre içinde yaşamın ve tarihin anlamını aradığı kitapları yutarca okumasıyla ün salmıştı.

Marc Bloch açısından tarih, "pozitivist" olmamakla birlikte, yine de bir bilimdir ve bu kitaptaki en dikkat çekici

kaygılardan biri matematik bilimine, doğa bilimlerine, fen bilimlerine yapılan sürekli göndermelerdir. Amaç, onların içinden tarihte kullanılabilecek reçeteler bulup çıkarmak değildir. Marc Bloch istatistiğe de başvurmuştur (bir ortaçağ tarihçisi için sınırlı sayılabilecek oranda) ve nicel tarih anlayışı ortaya çıkmadan önceki dönemin insanıdır. Ama tarih bir paradigma olarak özerkliğini ele geçirmiş olsa bile, bilgi sahasının birliğini ifade etmek için şöyle der: "Artık kendimizi, tüm bilgi nesnelerine maddi bilimlerden alınmış tek tip bir entelektüel model dayatmak zorunda hissetmiyoruz." Yine de gerçek bilimleri belirleyen varoluş koşulu aynıdır: "Sadece fenomenler arasında açıklayıcı bağlantılar kurabilenler gerçek bilimlerdir." Demek ki tarihin de bilimler arasında yer alabilmek için "basit bir döküm yapmak yerine [...] akılcı bir tasnif ve giderek artan bir idrak" önerebilmesi gerekir.

Marc Bloch tarihten sahte yasalar tanımlamasını beklemez, zaten rastlantının durmadan devreye girmesi bunu imkânsızlaştırır. Ama ancak akılcılığın ve idrakin içine nüfuz ettiği bir tarihi geçerli sayar, bu nedenle onun bilimselliğini belirleyen konusu değil, tarihçinin ilerleyişi ve metodudur.

Demek ki tarihin ikili bir durum içine yerleştirilmesi gerekir: "her disiplin" gibi, "gelişim üzerinde geçici olarak eriştiği" "nokta" –eğri "her zaman biraz kesik kesik seyreder," çünkü Marc Bloch ilkel bir evrimciliğe karşıdır– ve her dönemin tarihçilerinin "bağlandıkları" genel "düşünce momentumu", bir çağın "zihinsel atmosferi". Bu "atmosfer", bir grup Alman tarihçinin *Zeitgeist*'ından, "zamanın ruhu" tanımından çok da uzak sayılmaz.

Ama idrake doğru bu yürüyüşte, insani bilgi disiplinleri içinde tarih özgün bir yere sahiptir. Bilimlerin çoğu gibi, ama konusunun ayrılmaz bir parçasını zaman oluşturduğundan onlardan da fazla, tarih "ilerleyen, hareket halin-

de bir bilimdir." Tarih, bir bilim olarak kalabilmek için diğer hepsinden daha çok hareket etmek, ilerlemek zorundadır; asla duramaz.

Tarihçi oturup bekleyemez, bir tarih bürokratı olamaz, yeni keşiflere çıkma ve maceralara atılma görevine sadık kalan bir yürüyüşçü olmak zorundadır. Çünkü tarihin, tarihçilerin Marc Bloch'tan ders çıkararak üzerinde yeterince düşünmedikleri, bir ikinci özelliği, "çocukluk çağında bir bilim" olmasıdır. Herodotos'tan dom Mabillon'a kadar uzanan bir tarihöncesi içinde, uzun süre, dili dolaşarak konuşmaktan öteye geçememiştir. Marc Bloch, dom Mabillon hakkında şunu söyleyecektir: "*De re diplomatica*'nın yayımlandığı yıl olan 1681, insanlık tarihinde [...] bir dönüm noktasıdır", çünkü bu eser "arşiv belgelerine eleştirel yaklaşımı nihai olarak yerli yerine oturtmuştur." Ancak 19. yüzyılda, henüz edebi sanat ile bilimsel bilgi arasında tereddüt eden tarih biliminin kurulduğu yüzyılda, bir ders olarak müfredata girebilen tarihin gençliği üzerinde daha fazla düşünmek gerekiyor. Bu, tarihçiye hem mütevazı hem de güvenli ve umutlu olması gerektiğini gösteren bir derstir. Tarih açısından bilgi rüzgârı, yelkenleri daha yeni yeni şişirmeye başlıyor denebilir. Tarihsel bilginin şafağı böyle söküyor. Hâlâ oradayız.

Marc Bloch'tan önce ve onun devrinde de tarihçiler tarihi "bir tür estetik oyun" olarak görmeye razı oldular ve bazı sosyal bilim uzmanları "çok insani birçok gerçekliği insanlarla ilgili bu bilgi dalının sınırları dışında bırakmayı uygun buldular, çünkü bu insani gerçekler onların gözünde akılcı bir bilgiye iflah olmaz bir isyan içindeydiler." Burada Marc Bloch'u dikkatle okumak gerekiyor: "Bu tortuya, küçümseyen bir ifadeyle *olay*[1] adını veriyorlardı; ama bu aynı zamanda en mahrem *bireysel*[2] hayatın önemli bir bölümüydü." Burada kim

1 Vurgular bana ait (v.b.a.)

2 V.b.a.

hedefleniyor? "Durkheim tarafından kurulan sosyoloji okulu." Marc Bloch ve ilk *Annales* açısından, Durkheim sosyolojisinin taşıdığı olağanüstü önem hemen, neredeyse metne girer girmez ortaya çıkıyor. Burada borcunu yeniden dile getiriyor. Ona özellikle, "ucuza kaçmadan düşünmeyi" öğrettiği için borçlu olduğunu belirtiyor. Bloch'un ana kaygılarından biri, tarihi düşünmek, tarihin araştırılmasını düşünmek, eserlerini düşünmek; küçük, yoksul, vasat bir şekilde düşünmemektir. Tarihi indirgeyici her türlü uygulamayı, her türlü metodu reddediyor. Ama aynı zamanda –ve bu onun metodolojik düşünümünün değişmezlerinden biriydi– tarih ile sosyolojiyi birbirine karıştırmamaya özen gösteriyor; "ilkelerin katılığı"nı reddediyor; başka bir yerde de Durkheim'ın ve takipçilerinin zamanı umursamadıklarını söyleyecektir.

Durkheim'ın Marc Bloch ve ilk *Annales* üzerindeki etkisi dikkatli bir araştırmaya konu edilmelidir, çünkü bu etki onların üzerinde derin bir iz bırakmıştır, ama Marc Bloch'un sosyolojinin ve öncelikle de Durkheim sosyolojisinin cazibesine hep direndiğini de kaydetmek gerek. Sosyoloji ile diyalog kurmaya evet; tarihin diğer beşeri ve sosyal bilimlerle bu tarz alışverişler içinde olmaya ihtiyacı vardır. Ama tarih ile sosyolojiyi birbirine karıştırmaya hayır. Marc Bloch tarihçidir ve öyle kalmak ister. Tarihi özellikle de bu bilimlerle temas içinde kalarak yenilemeye evet; tarihi onların içine gömmeye hayır.

Olay ve bireysellik hakkında alıntıladığım cümle dikkatle okunsaydı, Marc Bloch ve *Annales*'i anlatan tarihyazımcılar bazı yorum hatalarından sakınabilirlerdi. Marc Bloch'un reddettiği olay, onu aşağılanacak bir tortu olarak gören sosyologların anladığı olaydır. Ama olayın kendisini reddetmez (Lucien Febvre'in bu bağlamdaki sözleri o kadar temkinli olmamıştır denebilir). Zaten bütüncül bir tarih olaylardan vazgeçebilir mi? Demek ki bugün, Pierre Nora'nın sözleriy-

le, "olayın geri dönüşü" adı verilen olgu Marc Bloch'un anlayışının doğrudan uzantısında yer almaktadır.

Aynı şekilde, Marc Bloch kolektif olana bireysel olandan daha fazla dikkat etmekle birlikte, yine de bireyi tarihin ilgi odaklarından biri haline getirmiştir. Tarihsel araştırmanın "tercihen bireye veya topluma yönelmesi gerektiğini" ifade eden Bloch, hayranlık duyduğu Fustel de Coulanges'ın (Michelet'yi olduğu gibi onu da "hoca"sı olarak sahiplenmektedir) "tarih, insan toplumlarının bilimidir," diyen tarih tanımını eleştirir: "Ama bu belki de tarihte bireyin payını fazla indirgemek anlamına gelebilir." Son olarak ve belki de en önemlisi, tamamlanmadan kalan ve başlığı da konmamış Beşinci Bölüm'ü bireye hasretmeyi düşünmüştür.

Daha ileride, gerçek tarihin ne olduğunu bilmemekle ve tarihin "entelekt kimyasının ürettiği en tehlikeli ürün" olduğunu açıklayarak cehaleti haklı çıkarmakla suçlayacağı Paul Valéry'yi acı acı eleştirdikten sonra, kendi tarih anlayışını ve bu kitabın amacını tanımlar.

Onun ve tarihçi arkadaşlarının istedikleri tarih, "hem genişletilmiş hem de derinleştirilmiş bir tarih"tir. "Pozitivist" tarihçilerin yüzeysel ve dar tarihinin karşısına, tarih alanını genişletme ve derinleştirme yönündeki bu isteği koyar. *Annales* zihniyetinin etkilediği tarihçileri bugün de sürüklemeye devam eden hareketin özünü geniş ve derin bir tarih isteği oluşturur. Pierre Nora ve ben, Marc Bloch'un izinden giderek, 1974 yılında yayımlanan *Faire de l'histoire* (Tarih Yapmak) derlemesine katkı veren bir grup tarihçiden üçlü bir genişletmeyi tanımlamalarını talep etmiştik: "Yeni problemler, yeni yaklaşımlar, yeni konular." Geriye derinleştirme sorunu kalıyor, çünkü zihniyetler ve duyarlılıklar hakkındaki araştırmalar tarihçilerin tarihin derinliklerine inme sürecini başlatmış olsa da daha yapılacak çok iş var. Marc

Bloch'un bu kitabın şurasında burasında ve *La Société féodale*'de (Feodal Toplum) temkinli bir şekilde değindiği psikanaliz, tarihçilerin düşünüm alanına henüz tam anlamıyla giremedi. Kısa süre önce yitirdiğimiz ve henüz tamamı yayımlanmamış yapıtları March Bloch ve *Annales* etkisinin biraz uzağında kalan "derinliklerin tarihçisi" Alphonse Dupront henüz tek başına bir örnek olarak duruyor ayrıca 70'li yılların *Annales* dergilerinin kürsü verdikleri Alain Besançon ile Michel de Certeau'nun psikanalitik tarih girişimlerinin de devamcısı çıkmadı. Amerikan psiko-tarihi ise açılan ilginç yollara karşın, kendisini kabul ettiremedi.

Kitabın amacı olarak tanımlanan tarih biliminin savunulması ve tanıtılması ise özellikle meslek düzeyinde yer alan bir çaba durumunda: "Bir tarihçinin mesleğini nasıl ve niçin yaptığını söylemek", "zanaatkârın akıl defteri"ni, "lonca üyesinin seyir defteri"ni kaleme almak. Daha ileride 14. yüzyılın âlimliğini şöyle övüyor: Onun sayesinde "tarihçi kendi tezgâhına kavuştu." Kırsal dünyanın tarihçisi olduğu için tarım yaşamının göndermelerini ve metaforlarını sık sık kullanan Bloch, iyi tarihçiyi "iyi çiftçi"ye benzeterek, onu da Péguy'nin sözleriyle, "hasat kadar tarla sürmeyi ve ekmeyi de seven insan" şeklinde tanımlıyor. İz sürmeyi ava tercih eden bir avcının, bir araştırmacının iyice Pascal'vari bir benzetmesi söz konusu.

Giriş bölümünü iki itiraf tamamlıyor. İlk olarak, Marc Bloch, felsefi bir kafası olmadığını itiraf ediyor. Bunu, "ilk eğitimden kaynaklanan bir boşluk" olarak değerlendiriyor alçakgönüllülükle. Biz de bunu Fransız tarihçilerinin geleneksel bir özelliği olarak görebiliriz. Çoğunluğunun genelde felsefeye ve özelde de tarih felsefesine merakı yoktur –temkinlilik mi, kusur mu? Bu kitap da bir tarihsel felsefe denemesi değil, bir metot incelemesidir.

Ama en nefret ettiği şey zihin tembelliği ve edilgenliği

olan Marc Bloch, tarihin ne olduğunu, nasıl yapıldığını ve nasıl yazıldığını belirtmekle yetinmek istemiyor: "İtiraf etmeliyim ki, (kitabımda) bir program yönü de var." Yapılması gereken tarihe, bir giriş ve kılavuz niteliği taşıyan bir kitap söz konusu.

* * *

Lucien Febvre'in, elbette benden daha büyük bir yetkeyle dile getirdiği yorumları tamamen benimsiyorum: "Bloch'un kitabının son bölümlerinde daha kesin ve ayrıntılı notlar bulunmaması gerçekten hayıflanılacak bir husus. Herhalde bunlar rastlanılabilecek en ilginç ve özgün notlar olurdu." Ben, kitabın bütünü içinde en önemli gördüğüm yönlere işaret etmekle yetineceğim.

İlk önce, tarihin tanımı.

Tarih, araştırma yani tercih demektir. Konusu geçmiş değildir: "Geçmişin, geçmiş olarak bilimin konusu olabileceği fikri saçmadır." Tarihin konusu "insan", daha doğrusu "insanlar" ve daha kesin bir ifadeyle "zaman içinde insanlar"dır.

Marc Bloch'un önce ayrı bir bölüm hasretmeyi düşündüğü tarihin zamanı hakkında kaleme aldığı, benim gözümdeki en önemli paragrafları aşağıda bir araya getireceğim. Zaman, tarihin ortamı ve somut konusudur. "Tarihin zamanı ise akışının geri döndürülemezliği içindeki somut ve yaşayan bir gerçeklik olarak [...] fenomenlerin içinde yüzdüğü plazmadır ve o fenomenler ancak o zamanın içinde idrak edilebilirler." (s. 69) Tarihin zamanı, Fernand Braudel'in "uzun süre" adını vereceği kavramla Marc Bloch'un olaydan ziyade "an (*moment*)" adını vermeyi tercih ettiği ve arabulucu olarak "bilinçlenme"yi koyduğu billurlaşma arasında gidip gelir: "Tarihçi asla zamanın dışına çıkmaz [...], orada kâh birbirine benzeyen fenomenlerin süreyi bir uçtan bir

uca kateden büyük dalgalarını, kâh bu akımların bilinçlerin güçlü düğümünde sıkıştıkları beşeri ânı dikkate alır." (s. 186) Zaman ölçüsünde birleşme yönünde kaydedilen ilerlemeler ne olursa olsun, tarihin zamanı tekdüzeliğin dışında kalır: "[...] beşeri zaman saatteki gibi katı bir zaman bölümlemesinin kusursuz tekdüzeliğine hiçbir vakit uymaz. Ona ritminin değişkenliğine uygun ve gerçeklik öyle gerektirdiği için çoğunlukla marjinal bölgelerden başka sınır tanımayan ölçüler gerekir. Tarih, ancak bu esneklik pahasına tasniflerini, Bergson'un deyimiyle, 'gerçeğin çizgilerine' uydurmayı umut edebilir: İşin aslı, her türlü bilimin nihai amacı da budur." (s. 213)

Bu arada Bergson'a yapılan göndermeyi de kaydedelim. Marc Bloch'un düşüncesi Bergson'un düşüncesiyle yani süre ve düşünce ile yaşamın akıcılığı felsefesiyle buluşmaktadır.[3]

Bu zaman anlayışı "kökenler putu"ndan, "rüşeym saplantısından", "kökenlerin her şeyi açıklayan bir başlangıç olduğu" yönündeki tembel yanılsamadan, "nesep" ve "açıklama" arasındaki karışıklıktan vazgeçilmesini de beraberinde getirir. Ve Marc Bloch burada "Hıristiyanlık [...] özü itibarıyla tarihsel bir dindir," açıklamasını yapar –Avrupa ve Batı tarihi için temel olgu– bu da onun tarihsel gerçeklik içinde çoğunlukla birbirinden ayrı tutulan, "ya sosyal yapıyla ya da zihniyetle ilgili aynı yöndeki bir sürü özelliği" birbirine bağlamasını sağlar.

Zaman ve değişim bilimi olan tarih, tarihçinin önüne her an hassas sorunlar çıkarır, örneğin "tarihçilerin şanssızlığına, insanlar her âdet değiştirdiklerinde söz dağarcıklarını da değiştirme alışkanlığına sahip değildirler."

Artık geçerliliği kalmamış tarih "'bilim' midir yoksa 'sanat' mı?" sorusunu demode fikirler mezarlığına defnettikten

3 *L'Evolution créatrice* 1907, *Durée et simultanéité* 1922, *La Pensée et le Mouvant* 1934 tarihlidir.

sonra, ortaçağ tarihçisi Bloch işin özüne yönelir. Önce, bugün "tarihin ivmesi" adı verilen olguyu tanımlayarak, "güncel" diye adlandırmayı tercih ettiği şimdiki zamanı belirlemeye girişir; "tarihin ivmesi" hakkında verdiği somut örneği ifade ediş biçimi hem bir problemi gündeme getirir hem de açıklayıcı bir araştırmanın yolunu açar: "Leibniz'den, Michelet'den bu yana büyük bir olgu gerçekleşti: Tekniklerde yaşanan peş peşe devrimler, kuşaklar arasındaki psikolojik mesafeyi ölçüsüz bir şekilde büyüttü." Daha sonra, insanın şimdiki zamanının "bilimsel bilgiye mükemmelen uyabileceğini" kabul eder ve bunun incelenmesini sadece tarihten "kesin çizgilerle ayrılmış" sosyoloji, iktisat, gazetecilik (Marc Bloch "siyasi köşe yazarları" der) gibi disiplinlere bırakmayarak esas olarak tarih içine oturtur. Bu nedenle, şimdiki zamandan korkan, "iffetli Clio'yu fazla yakıcı temaslardan korumak isteyen", "antikacılar" adını verdiği ve mazici bir tarih anlayışı içine hapsolmuş ürkek tarihçilerin ya da veri biriktirmekten tarihi açıklamaya geçemeyen mütebahhirlerin sınırlarını ve güçsüzlüğünü ifade eder. Bu yaklaşım, aslında her tarihçide olması gereken derya gibi bilgi sahibi olma halini* devre dışı bırakmaz, ama tarihçinin onun içine hapsolup kalmaması gerektiğinin altını çizer. Ama "etrafındaki insanlara, şeylere, olaylara bakmaktan zevk almayan mütebahhir [...] tarihçi adından vazgeçerse akıllılık etmiş olur."

Şimdiki zamanın sınırları çizilip tanımlandıktan sonra, tarihçilik mesleğinin temel süreci başlar: "şimdiki zamanı geçmiş üzerinden anlamak" ve bununla bağlantılı olarak "geçmişi şimdiki zaman üzerinden anlamak."

"Temkinli bir şekilde sondan başa doğru giden bir metot" geliştirilmesi ve uygulanması, Marc Bloch'un başlıca miras-

(*) Tebahhur, érudition – ç.n.

larından biridir ve bu miras bugüne dek çok yetersiz bir biçimde alınıp kullanılmıştır. "Yaşayanı kavrama kabiliyeti, bir tarihçinin ana vasfıdır" ve bu vasıf ancak "bugün ile sürekli bir temas içinde" edinilip uygulanabilir. Tarihçinin tarihi, "ters yönde" yapılarak başlar.

Tarihçi o zaman avını, "değişimi" yakalayabilir, tarihsel kıyaslama yöntemini etkili bir şekilde gerçekleştirebilir ve "tek gerçek tarihe [...] evrensel tarihe" girişebilir. Ben ise bunu, Michel Foucault ile birlikte, genel tarih olarak adlandırmayı tercih ediyorum. Aynı zamanda birer çağrı olan üç sav bu noktadan kaynaklanır.

"Geçmişi bilmemek şimdiki zamanın anlaşılmasına zarar vermekle kalmaz, şimdiki zaman içindeki eylemi de bozar," bu savlardan birincisini oluşturuyor. Marc Bloch tarihçinin ötesinde toplumun tüm üyelerine, öncelikle de topluma rehberlik etme iddiası taşıyanlara sesleniyor. Bu çağrısının bugün bile pek iyi işitildiği söylenemez.

İkinci sava göre: "İnsanın da gerek zihni bakımından gerekse vücudunun en hassas mekanizmalarına varıncaya dek çok değiştiğini öğrendik. [...] Zihinsel atmosferi derinlemesine dönüştü; hijyeni, beslenmesi de keza." Zihniyetlerin tarihin bir nesnesi olarak incelenmesinin olduğu kadar; güncelliğini hâlâ koruyan beden tarihinin incelenmesi ve Marc Bloch'un "bedenin serüvenleri" adını verdiği olgunun takip edilmesi çağrısının meşruiyeti de buradan kaynaklanıyor. Ama Marc Bloch ekliyor: "Bununla birlikte, insanın doğasında ve insan toplumlarında sürekliliğini koruyan bir özün var olması gerekiyor. Yoksa insan ve toplum isimleri bile anlamlarını yitirirler." Bugün, gelenekselcilerin tüm burun kıvırmalarına karşın ilerlemeler kaydeden tarihsel antropolojinin meşruiyeti, hatta gerekliliği bundan iyi ifade edilebilir mi?

Son olarak, bu geniş, derin, uzun, açık, karşılaştırmalı tarihin tek bir tarihçi tarafından gerçekleştirilemeyeceği sa-

vı gelir: "Hayat çok kısa." "Tek başına hiçbir tarihçi, kendi özel inceleme sahasında bile her şeyi ancak yarım yamalak anlamaktan öteye geçemez." Tarih "ancak yardımlaşarak yazılabilir." Tarihçilik mesleği bireysel çalışma ile ekip çalışmasının bileşimi biçiminde icra edilmelidir. Tarihin ve tarihyazımının akışı birçok tarihçiyi fildişi kulelerinden çıkmaya sevk etmiştir.

İnsanların ve zamanın, alanının ve yönteminin koyduklarından başka sınırı kalmayan tarihçi, artık bu kurulu düzenin başına oturabilir. İlk çalışması "tarihsel gözlem" olacaktır (İkinci Bölüm). "Yazılı olmayan tanıklıkların muazzam yığınını", özellikle de arkeolojik bulguları görmezden gelmemelidir. Demek ki "belge sınıfı içinde anlatıyı, olgular sınıfı içinde de olayı saplantı haline getirmekten" vazgeçmelidir. Ama geçmişe ilişkin her şeyi bilemeyeceğini de kabullenmeli, "izler halindeki bir bilgi"yi kullanmakla yetinmeyi, "her bilimde çok sayıda örneği bulunan" "yeniden kurgulama" yöntemlerine başvurmayı kabullenmelidir. Bununla birlikte, "Geçmiş, tanımı gereği, artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Ama geçmiş bilgisi durmadan dönüşen ve mükemmelleşen, ilerleme halindeki bir şeydir." Çok önemli bir nokta olan bireysel zihniyetler bilgisi konusunda, ortaçağ da dahil olmak üzere eski dönem tarihçileri silahsızdır çünkü ellerinde "ne özel mektuplar ne de itiraflar" mevcuttur ve o dönemlerden elimize en iyi ihtimalle "belli bir üslup kalıbına göre yazılmış kötü biyografiler" kalmıştır. Bunun sonucunda, "tarihimizin önemli bir bölümü, zorunlu olarak bireysiz bir dünyanın biraz kansız kalmış görünümüne bürünmektedir."

Tarihçiye, "Bilmiyorum, bilemem" demeyi becermesini öğütleyen namuslu Marc Bloch'a kulak vermek gerek; ama onun bu noktada biraz kötümser olduğu kanısındayım. Eski çağlar, özellikle de ortaçağ tarihçileri bugün yaşamların

yeniden oluşturulması konusunda kesin kurallara bağlı ama daha gelişkin yöntemlere uyan biyografiler yazmaya çalışıyorlar; bu tarz biyografiler en azından geçmişin ünlü isimleri hakkında kaleme alınıyor. Eski devirlerdeki bireyin tarihinin, felsefede ve sosyal bilimlerde "öznenin geri dönüşü" ile ilişkili güncel araştırmalardan yararlanması gerekiyor. Bu geri dönüş tarihçilerin de ilgisini çekiyor.

Zaten Marc Bloch'a göre, ortaçağ tarihçisi tanıklıklar peşinde koşarken örneğin aziz biyografilerini de sorgulamalıdır; orada "metinlerin yazıldıkları dönemlere özgü yaşama veya düşünme biçimleri (*La Société féodale*'in unutulmaz bir bölümünün başlığı) konusunda" sağlanan "paha biçilmez" bilgiler bulacaktır. Ama bu arada, çok sayıda ortaçağ tarihçisinin hatta Bloch'tan sonra da yapmaya devam ettiklerinin aksine, "biyografi yazarının gözlerimizin önüne sermeye asla niyetlenmediği şeyler"in söz konusu olduğunu unutmamalıdır.

Önemli olan belgelerin, tanıklıkların "ancak onları sorguya çekmeyi biliyorsanız konuşmaya başladıklarını" bilmektir; "her tarih araştırması ilk adımlarından itibaren, soruşturmanın önceden saptanmış bir doğrultusu bulunmasını gerektirir." "Pozitivistler" adı verilen tarihçilerin anlayışlarıyla olan karşıtlık burada çok belirgindir, ama Marc Bloch bu noktada hem kendisinin hem de meslektaşlarının pratikleri üzerinde düşünmüş ve her bilimsel keşfin önceden mevcut olan bir hipotezden hareketle yapıldığını ispatlamış meşhur matematikçi Henri Poincaré ile buluşmaktadır. Poincaré 1902'de *La Science et l'Hypothèse* [Bilim ve Hipotez] adlı eseri yayımlamıştı.

Bazı mütebahhirlerin başka bir yanılsaması: "her tarihsel probleme bu iş için özel olarak hazırlanmış bir belge türünün denk düştüğünü düşünmek"tir. Tarih ancak çok sayıda belgeye ve dolayısıyla tekniğe başvurarak yazılabilir: "Az sayıda bilimin bu derece benzemez araçlara eşzamanlı olarak

başvurmak zorunda kaldığını sanıyorum. Bunun nedeni, beşeri olguların diğerlerinden daha karmaşık olmasıdır. Çünkü insan doğanın en uç noktasında yer almaktadır." Buradan da şu görüş doğar: "Bence, tarihçinin kendi mesleğinin tüm belli başlı teknikleri hakkında en azından yüzeysel bir bilgiye sahip olması iyidir, hatta şarttır." Marc Bloch'un "tarihin yardımcı bilimleri" anlayışında geleneksel tarihçilerin çoğunu ne kadar geride bıraktığı görülüyor. Bu bilimler uzmanlaşmanın getirdiği parçalılık içinde kullanılmamalıdır. Bu noktada da belgeleri toplama ve işleme, yorumlama tekniklerine genel, toplam bir başvuru gereklidir.

Ama bu tarihsel gözlemin yönetimi ve kullanımı nasıl düzenlenmelidir? Teknik kılavuzlar, envanterler, kataloglar ve fihristler oluşturarak... Marc Bloch bu noktada engin bilgi derlemesi yönünde (ortaçağ tarihçileri içinde) du Cange ve dom Mabillon'dan bu yana sürdürülen büyük çalışmayla, 19. yüzyılın büyük çalışmasıyla buluşmaktadır; ama o, bu teknik aparata sadece kullanılması gereken bir define olarak edilgen bir rol vermemekte, aynı zamanda belgelere ve tarihe sorulması gereken soruların hizmetinde bir beslenme havuzu işlevi de yüklemektedir.

Marc Bloch tanıklıkların aktarımına, tarihçiler arasındaki buluşmalara (hem kendisi hem de Lucien Febvre yirmili ve otuzlu yıllarda tarihsel bilimler alanında düzenlenen büyük uluslararası kongrelere sürekli katılmışlardı), "bilgi alışverişleri"ne, bugün olsa tarihte *iletişim* adını vereceğimiz her şeye önem verir. Ama daha da ileri gider:

Öncelikle tarihçiler topluluğunun "öne çıkan birkaç büyük problemi ortak bir mutabakat içinde önceden" tanımlaması için bir mutabakata varmasını arzu eder ve bunun da ötesinde, "toplumların belleklerine dayanarak kendileri hakkındaki bilgiyi akılcı bir şekilde düzenlemeye nihayet razı olacaklarını" umut eder.

Bu noktada güncel durumun tam içine girmiş bulunuyoruz. Bugün, diğer beşeri ve sosyal bilimler uzmanlarıyla işbirliği içinde tarihçilerin araştırma ve düşünce çabalarına, kimlik arayışının temelini oluşturan kolektif bellek araştırmasından daha çok yol açan başka bir konu var mıdır? Marc Bloch bu noktada hiç kuşkusuz, Strasbourg'dan sosyolog meslektaşı Maurice Halbwachs'ın çalışmalarından söz ediyordu. Halbwachs'ın *Les Cadres sociaux de la mémoire* [Belleğin Sosyal Çerçeveleri] adlı eseri 1925'te yayımlanmıştı.

Bugün hâlâ yeterince yerine getirilmemiş bir dilek daha: Tarihçi tarafından araştırmasında karşılaştığı problemlerin ve araştırmanın tarihinin anlatılması: "Adına layık her tarih kitabının içinde bir bölüm veya öylesi tercih edilecekse, gelişimin dönüm noktalarında araya sıkıştırılmış ve aşağı yukarı şöyle bir başlık konmuş bir dizi paragraf yer almalıdır: 'Söyleyeceklerimi nereden biliyorum?' Meslekten olmayan okuyucuların bile bu itirafları öğrendiklerinde gerçek bir entelektüel zevk alacaklarına inanıyorum. Araştırmayı başarıları ve karşılaştığı engeller ile birlikte izlemek nadiren can sıkıcı olabilir. Asıl donmuşluk ve sıkıntı duygusunu yayan her şeyi bitmiş halde sunmaktır." Ne büyük bir üslup ve fikir modernliği!

Gözlemden sonra, sıra "eleştiri"de (Üçüncü Bölüm). Eleştiri tarihinin taslağını çizen Marc Bloch, bu sürecin belirleyici anı olarak 17. yüzyılı gösterir: "Araştırma öğretisi, gerçek büyüklüğü hâlâ yerli yerine tam oturtulamayan o 17. yüzyıl boyunca ve özellikle de ikinci yarısına doğru geliştirilmiştir." İşte tarihsel eleştirinin üç büyük isminin doğum tarihleri: Bilimsel aziz biyografisi edebiyatının ve Bollandist Cemiyeti'nin* kurucularından Cizvit Papebroeck 1628'de; berat/vesika bilimi/diplomatikanın kurucusu, Saint-Maur'lu Bene-

(*) Adını kurucu Jean Bolland'dan alıyor – ç.n.

dikten dom Mabillon 1632'de; Oratoire tarikatından olan ve eleştirel *Kutsal Kitap* yorumculuğunun başlangıcında iz bırakan Richard Simon ise 1638'de doğdu. Ve onların gerisinde, Marc Bloch tarihi her zaman bir düşünce *momentumu* içine yerleştirme kaygısı taşıdığından, iki büyük filozof: 1632'de doğan Spinoza ve *Le Discours de la Méthode* [Metot Üzerine Konuşma] adlı eseri 1637'de yayımlanan Descartes geliyor.

Ama tarihsel eleştiri, rutin hale gelen ve "sadece belge ile mücadelenin sağlayabileceği o hep yeniden doğan sürpriz"den kendini mahrum eden bir malumatfuruşluk içine sürüklenir. Marc Bloch için tarihçilik mesleğinin bir zevk kaynağı olduğunu gösteren aşağıdaki cümleleri alıntılamakta fayda görüyorum. Marc Bloch, "tarih olma iddiası taşıyan ve Maurras, Bainville ya da Plekhanov'un hüzünlü örneklerini oluşturduğu tarih anlayışının sahte pırıltılarını", "sıkıcı ders kitaplarını" ve "bıktırıcı ezoterizmi" bir arada eleştirir (*Tarih Savunusu*'nun her türlü jargondan uzak, sade ve duru üslubunu okumak ne büyük bir mutluluk!). Marc Bloch, "mütevazı dipnotlarımız, kılı kırk yaran küçük referanslarımız"dan ise şefkatle söz eder.

Marc Bloch çok önem verdiği bir sorunun, "yalanın ve hatanın" takibinin üzerinde uzun uzadıya durur; bu konudaki deneyimi sadece tarihçiliğiyle sınırlı kalmamakta, Birinci Dünya Savaşı'nın yalan haberleri üzerinden bir insan ve asker olarak kendi hayat tecrübesine de uzanmaktadır. Bu tecrübe onda öyle bir iz bırakmıştır ki, Carlo Ginzburg'un ve benim kaydettiğimiz gibi,[4] yüzyıllar boyunca Fransa ve İngiltere krallarının sıracalı hastaları iyileştirme gücü olduğuna inanan halkın naifliğinden istifade eden *Rois thaumaturges* [Şifacı Krallar] hakkındaki incelemesini etkilemiştir.

4 *Rois thaumaturges*'ün İtalyanca baskısının (1973) ve Fransızca üçüncü baskının (1983) önsözlerinde.

Marc Bloch, Batı Ortaçağ toplumu gibi tabi toplum türlerinin gerçekte görülene değil, belirli bir dönemde "görülmesi doğal kabul edilene" inanmalarına neden olan tarihsel koşullarını titizlikle sıralar.

Ve yine bu etkilenme doğrultusunda "yeni sayılabilecek" bir disiplinin doğuşunu da selamlar: tanıklıklar psikolojisi (Marc Bloch'un düşünce çabası sürekli olarak psikolojinin tarihçiye sunabileceği olanaklar üzerine odaklanmıştır). Giderek gelişen bu disiplin, son olarak Münih'te düzenlenen büyük bir kolokyumun ve "Ortaçağa İlişkin Çarpıtmalar" (*Fälschungen im Mittelalter*) başlıklı bir yayının esin kaynağı olmuştur.

Marc Bloch, "eleştirel metot mantığı hakkında bir deneme" geliştirir; bu sayede, tarihi kendine özgü karakteristikleriyle birlikte "gerçek bilimleri"nin bütünü içine yeniden yerleştirebilir: "Tarihsel eleştiri, söylediğinden emin olma payını olası olanla olmayanı ölçmekle sınırladığında, diğer somut gerçek bilimlerinin (*sciences du réel*) çoğundan ancak bir derece kademelenerek içinde ayrılmakta, aradaki farklar o zaman azalmaktadır."

Bilginin bütünlüğü konusunda her zaman duyarlı olan Marc Bloch, "İnsanların tanıklıklarına uygulanan akılcı bir eleştiri metodunun geliştirilmesinin", "sadece tarihsel bilgi değil, genel anlamda bilgi" açısından "muazzam bir kazanım" olduğunu söyler.

Bölüm, "çok daha geniş ufuklara" açılmaktadır: "Tarih, tekniğini geliştirerek, insanların önünde hakiki ve dolayısıyla doğruya giden yeni bir yol açmış olmayı en kesin zaferleri arasında sayma hakkına sahiptir."

Anlamak yerine "yargılayan" tarihçilerden nefret eden Marc Bloch, tarihin köklerini yine de hakikat ve ahlak içine derinlemesine daldırmaktan geri kalmaz. Tarih bilimi etik içinde nihayete erer. Tarih, hakikat olmalıdır; tarihçi bir ah-

lakçı, doğru bir kişi olarak kendini tamamlar. Umutsuzca yeni bir etik peşinde koşan çağımız, tarihçiyi de gerçeği ve doğruyu zamanın dışında değil içinde arayanlar arasına kabul etmelidir.

Demek ki yargılamak değil anlamak söz konusudur. Gözlem ve tarihsel eleştiri alanlarındaki ilk adımların ardından gerçek tarihçilik çalışmasının başlangıcını oluşturan "tarihsel analiz"in amacı budur (Dördüncü Bölüm). Sürekli olarak her türlü zihin tembelliğinden kaçınma kaygısı taşıyan Marc Bloch, "anlamanın asla edilgen bir tavır olmadığını" belirtir. Tarihçi "seçer ve ayıklar", edilgen bir biçimde alınıp kullanılması "son tahlilde zamanı, dolayısıyla da bizzat tarihi" yadsımaya yol açacak "malzemeyi akılcı bir şekilde düzene" sokar. Akılcı düzenleme, zaman ve tarih arasındaki bağ yeniden mükemmel bir şekilde ifade edilmiş olur. Hatta bu akılcı yaklaşım, zamanın düzeni[5] ve tarihin doğasıyla özdeşleşir.

Bu analiz özellikle "çok sayıda sosyal fenomende ortak olarak bulunan bağlantıları", "değişmeyen yorumları" saptamaya önem verirken, "sosyal yaşama hemen her zaman kesik kesik giden ritmini" veren "farkları" da unutmaz ve tarihte *stiller* tanımlamaya çalışan bir Paul Veyne'e veya bir Michel Foucault'ya yolu açan Marc Bloch, örneğin "bir grubun zihinsel tavrı"nın ayırt edici özelliklerini öne çıkaracak bir üslup önerir. Bu örgüye, tarihin bu rapsodisine duyarlı olan Marc Bloch, ayrı ayrı tarihlerde, özellikle de iktisat tarihinde bir özerklik bulunmadığını gayet iyi tespit eder. Bu durum bir iktisat anlayışı bulunmayan ve "din alanı ile iktisadi alanı yan yana var etmek"le yetinmeyip onları "iç içe geçiren" ortaçağ için özellikle doğrudur. Marc Bloch böylelikle, (1964'te ölen) iktisatçı Karl Polanyi'nin arkaik ve an-

5 Bu terimi Krysztof Pomian'ın güzel kitabının başlığından aldım: *L'Ordre du temps*, 1989.

tik toplumlarda (ahlak dini veya siyaset içine) "gömme iktisat" adını vereceği olguya işaret ediyordu.

Bu noktada Marc Bloch'un yazdıklarını iyi okumak gerekir. Çünkü onun anısının kıskanç –kıskançlıkları onun devamcıları olmadıkları ölçüde artan– bekçileri, *Annales*'i haklı olarak sahiplenen bir tarihçi "küresel" veya "bütüncül" tarih yapmak yerine tarihin içinde özel bir konuyu ayırıp incelediğinde, bunun bir ihanet olduğunu haykırmaktadırlar. Oysa ki Marc Bloch şöyle yazar: "Bir toplumun incelenmesini onun veçhelerinden biri üzerine, daha doğrusu bu veçhelerden birinin, inançların, sınıflar veya gruplar yapısının, siyasal krizlerin, vb. ortaya çıkardığı problemlerden biri üzerine yoğunlaştırmaktan daha meşru, daha sağlıklı bir şey olamaz."[6]

Tarihsel analizin önemli bir yönü, söz dağarcığı, terminoloji, "nomenclatura"dır. Marc Bloch, tarihçinin analizini ikili bir dille sürdürmesi gerektiğini gösterir: hem anakronizmaya düşmesini engelleyen incelediği dönemin dili, hem de güncel tarih disiplininin sözel ve kavramsal aygıtı. "Belgelerin nomenclatura'sının bizim nomenclatura'mızı saptamaya tamamen yeteceğini düşünmek, bize analizi de hazır biçimde sunduklarını kabul etmek manasına gelir." Edilgenlik hakkındaki o sağlıklı korku burada da karşımıza çıkıyor. Ama tarihçide etimoloji fetişizmi yoksa ("Bir kelimenin değerini etimolojisinden çok kullanılış biçimi belirler"), manaların incelenmesine, bugün yeniden doğuşunu dilememiz gereken "tarihsel anlambilime" yönelecektir. Kötü seçilmiş, her türlü sosa bulanmış, tarih tarafından anlamı boşaltılmış "feodalite", "kapitalizm", "ortaçağ" gibi kelimelerin söz dağarcığının parçası olarak kalmasına da razı gelecektir. Bu

6 Bu problemler, Pierre Toubert ve benim tarihin "küreselleştirici" konuları dediğimiz olgunun çevresinde bir düzene girerler. Bkz. "Une histoire totale du Moyen Âge est-elle possible?", *Actes du 100e Congrès National des sociétés savantes*, Paris, 1975.

kavramların yine de tarihi "diplomatik ve askeri nitelikteki" hegemonyalara göre yapılan bir tasniften kurtarmak gibi bir erdemleri vardır. Marc Bloch, Voltaire'in de buna itiraz ettiğini hatırlatır: "Sanırsınız Galya'da bin dört yüz yıldır krallardan, nazırlardan ve generallerden başka kimse yaşamamış."

Hükümdar saltanatlarına göre düzenlenen tarihin devri kapanmış gibidir, ama istismara açık "asır" zorbalığı –yapay bölümlemeler– sürmektedir, o zaman "feodalite", "kapitalizm" veya "ortaçağ" terimlerinden nasıl kurtulalım ki?

Bu bölümün ana fikrine, tarihin içine gömülmüş insan toplumlarının bileşenlerinin iç içe geçişi fikrine dönelim: "Hangisi olursa olsun, bir toplumda her şeyin, sosyal ve siyasal yapı, ekonomi, inançlar, zihniyetin hem en temel hem de en gelişkin tezahürlerinin birbirine bağlı olduğunu ve birbirine yön verdiğini kabul ettik." Marc Bloch bu noktada yeni tarihin en büyük atalarından birini, "halkın yaşamının tüm unsurlarının, varoluşunun tüm güçlerinin içinde birleştiği" bir külliyeden söz eden Guizot'yu selamlar. Bu külliyeye "nasıl bir ad koymalı?" Marc Bloch, tarihi Lucien Febvre tarafından yazılmış bir kelime (ve bir fikir) önerir: "uygarlık." Bu önerinin ilginçliğini inkâr etmesem de bugün sadece Fransız dili ve uygarlığıyla sınırlı kaldığını üzülerek belirtmek zorundayım. Başka yerlerde aynı şey olmayan ve nitelikçe aynı düzeyde yer almayan "kültür" kelimesi zaferi kazanmıştır. Bu durum, uygarlığı elitizmi nedeniyle mahkûm eden ve insaniliğini azaltıp daha maddi kıldığı bir tarihsel alanı istila eden kitle kültürü adına bunu reddeden zamanımızın bir yansıması olsa gerek. "Maddi kültür" yerine "maddi uygarlığı" geçirmek isteyen Fernand Braudel de kavgayı kaybetmiş gibi. Bu insansızlaşmaya boyun mu eğmeliyiz?

Marc Bloch kuşkusuz "tarihte açıklama"yı anlatacağı Beşinci Bölüm'ü tamamlayamadı; Direniş hareketine aktif ola-

rak katıldığı ve ömrü düşman idam mangasının kurşunlarıyla sona erdiği için çalışması yarıda kaldı. Sadece "neden kavramı" üzerine olan başlangıcını yazabildi. Marc Bloch burada da çok önemli birkaç mesaj veriyor:

– Öncelikle "neden fikrini bilimden tasfiye etme iddiasını taşıyan" "pozitivizme" karşı yeni bir itiraz dile getiriyor; ama tarihte nedenler problemini gerekçeler problemine indirgeme girişimini de mahkûm ederek "beylik psikoloji"yi reddediyor. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir red, çünkü zihniyetlerin kral yoluna, bayağı bir psikoloji nehri karışmış durumda.

– Sonra, tarihçinin sorunsalından dışarı atılması gereken yeni bir puta işaret ediyor: "tek neden saplantısı." Bu mahkûmiyetin temyizi yok: "Bir sağduyu önyargısı, mantıkçı postulatı veya sorgu hâkimi alışkanlığı olarak neden tekçiliği tarihsel açıklamanın önünde bir engelden başka bir şey değildir." Yaşam, dolayısıyla da tarih yapıları ve nedenleri itibarıyla çoğuldur.

– Marc Bloch bu konuda, "Bugün nihai olarak yıkılmış sözde coğrafi determinizmin esinlendiği" bir başka "hata"ya daha işaret ediyor. Ve ekliyor: "Renan ne demiş olursa olsun, çöl mutlaka tektanrıcı değildir." Ben bu cesette hiç hayat emaresi kalmadığından pek emin değilim. Daha kısa bir süre önceye kadar akıl sahibi birçok kişi André Siegfried'in ipe sapa gelmez yazılarını hayranlıkla okuyordu (ayrıca bugün, bu metinlerin ırkçılık izlerinden tamamen yoksun olmadıklarını da biliyoruz); Siegfried'in tamamen bir hayal ürünü olan Fransa seçim coğrafyası bazılarına çok çekici geliyordu. Ama yanılıyorlar: Granitler oy kullanmaz.

Şimdi cümlenin bitmediği, sayfanın çaresizce beyaz kaldığı o acılı noktaya geliyoruz... Ama sonu yine güzel bağlamış: "Kısaca söylemek gerekirse, başka alanlarda olduğu gibi tarihte de nedenler önceden veri olarak kabul edilemezler.

Araştırılmaları gerekir." Yarıda kalan kitap meslekten bir tarihçinin, bir araştırmacının, aynı zamanda Pascal'vari bir üslupla yazılmış kelimeleriyle sona eriyor.

* * *

Bugün herkes –özellikle de onları sevmeyenler– Marc Bloch ve *Annales*'in zaferi kazandığını, onların tarih anlayışının tarih bilimini fethettiğini söylüyor; ama bu söylenen, onların verdiği dersi ve örneği, tarihyazım eski eserleri müzesine kaldırmak için bir bahane oluşturuyor. Bu hatalı veya kurnazca ifade iki gerçeği gizliyor.

Birincisi, eğer Marc Bloch ve *Annales* tarihin yenilenmesinde belirleyici bir etki yapmışlarsa, bu yenilenme onların yönelimlerindeki tarih-problem anlayışı veya disiplinlerarası tarih gibi ana veçhelerle sınırlı kalmıştır.

İkincisi, böyle bir kitap yeniliğinin, gerekliliğinin büyük bir bölümünü günümüzde de korumaktadır ve onun üretkenliğine yeniden ulaşmak gerekir.

Tarihsel zamanın karmaşıklığı, tarihsel açıklamanın gerekliliği, şimdiki zamanın tarihinin niteliği, şimdiki zaman ile geçmiş arasındaki ilişkiler, "kökenler putu", tarihte "neden" kavramı, tarihsel olgunun niteliği ve kurgulanması, farkındalığın rolü, tarihte "tesadüf"ün ele alınışı ve çeşitli yalan ve hata biçimleri, tarihsel söylem, tarih yazmanın meşru biçimleri, zorunlu olan tarihsel "gerçek" araştırmasının tanımı (tarihin –aslında tüm diğer bilimlerle paylaştığı– kurmaca özelliğine aldanmama bahanesi ile tarihsel bir gerçeğin var olduğunu inkâr ederek, sözde Nietzsche'nin izinden giden ve keyfi kuralları olan bir tarihsel oyun uygulamasına girişilmek istenmiştir), tarih ve tarihçi etiğinin zorunluluğu üzerine konuşulacaksa, yeniden bu kitaptan hareket etmek gerekir. Marc Bloch, tarihçinin gelecek karşısındaki tutumu konusundaki anlayışının sırrını bizlerle paylaşmadığı-

na göre de bu sorunu zorunlu bir miras olarak bizlere bırakmış demektir.

* * *

O halde Marc Bloch'a geri dönüş mü söz konusu? Kuşkusuz, çoğunlukla tarihyazımının tarihöncesine geri dönüş niteliği taşıdıklarını zor gizleyebilen onca modanın arasında Bloch'a geri dönmek son derece verimli olabilir. Ama yine Marc Bloch'un "Onların verdikleri derse, gerekli gördüğüm yerde onları gayet serbest bir şekilde eleştirerek sadık kalacağım, öğrencilerimin de bir gün beni eleştirmelerini diliyorum," tavsiyesini de unutmamak gerekir. Aslında bu kitap bir bitiş değil, çıkış çizgisidir.

Bugün bir tarihçi, bir tarih öğretmeni, bir öğrenci, bir tarih meraklısı (ve Marc Bloch'un düşüncesine göre her kadın ve her erkek bir tarih meraklısı, hatta bir tarih âşığı olmalıdır) bu kitap hakkında neler düşünebilirler?

Öncelikle bu kitabın, akıl ve duyarlılıkla yoğrulmuş, öğretmen ve tarihçi olduğu kadar insan ve yurttaş da olan bir bireyin, kesin doğrulara tutkun, ama tarih biliminin belirsiz gençliğinin de farkında olan, geniş ve derin bir bilgi birikimine sahip, ama yeni entelektüel serüvenlere de hazır olan, bilgi, anlama ve açıklamaya aç bir bireyin eseri olduğunu görmek gerekir. Diğer yandan, 1886'da doğmuş, Dreyfus taraftarı Yahudi bir ailenin içinde yetişmiş, 20. yüzyıl başında Fransa'daki tarih anlayışının, uygulamasının ve eğitiminin darlığını ve yüzeyselliğini beğenmemiş ve Lucien Febvre ile tanışmasıyla birlikte eserleri, dersleri ve eş kurucusu olduğu *Annales*'in etkisiyle iki dünya savaşı arasında tarihteki yenilenmenin başlıca mimarlarından biri olmuş bir tarihçinin eseri söz konusudur. Michelet ve Fustel de Coulanges'ın manevi oğlu olmuş, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Avrupa tarihyazımının en iyi örneklerini takip etmiş, Marx, Dur-

kheim ve Simiand'ın tarihi derinleştiren ve rahatlatan mesajlarını dinlemeye, tarihin gerçek zamanını ve tarihe hem maruz kalıp hem de onu yapan, en derinlerdeki isimsiz aktörlere kadar somut insanları bir kenara bırakan analizlerine de direnmeye hep hazır bir okuyucusu olmuş bir tarihçidir söz konusu olan. Kendisini tanımlarken, babasından çok, çağının evladı olduğunu ifade eden bir tarihçidir bu. Söz konusu çağ, Marc Bloch'un bizzat katıldığı ve yurttaş, asker, tarihçi olarak yoğun biçimde yaşadığı iki dünya savaşının cereyan ettiği 3. Cumhuriyet'tir.

Bu bireysel ve kolektif Marc Bloch'un eseri olan *Tarih Savunusu* aynı zamanda bir dönemin ürünüdür. Yenilmiş, bozgunun, işgalin ve Vichy kalleşliğinin içinde bitkin düşmüş bir Fransa'da yazılmıştır. Ama Marc Bloch böyle bir dönemde ilk umut kıvılcımlarını da fark eder: Aktif direnişe katılarak yardımcı olmak gereken somut tarih içindeki kurtuluş umudu ve bu kitabı yazarak aydınlatmak gereken tarih bilimindeki ilerleme umudu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından ev hapsinde tutulan ve o dönemde öncü bir eseri, *Avrupa Tarihi*'ni kaleme alan, burada sık sık alıntılanan büyük hoca ve arkadaş, Belçikalı tarihçi Henri Pirenne gibi; aynı dönemde Almanya'daki bir esir kampında *II. Philippe Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (1949) hakkındaki tezini geliştiren Fernand Braudel gibi...

Yarım kalmış bu kitap eksiksiz bir tarih eylemidir.

Okuyucuya yardımcı olacak açıklamalar:

Bu kitapta, özgün metinleri aslına en sadık biçimde aktarmaya yardımcı olan bazı işaretler kullanılmıştır:

.... Marc Bloch'un el yazması metninde bir veya birden çok kelimenin anlaşılamadığını göstermektedir. Eğer birden çok kelime söz konusu ise bu ayrıca belirtilmiştir.

(?) Okunan kelime hakkında bir şüphe kaldığını göstermektedir.

/ Yazma metinde noktalama işaretlerinin ihmal edildiği yerlerde, kelimeler, kelime grupları ve cümle bölümleri arasında kullanılmaktadır.

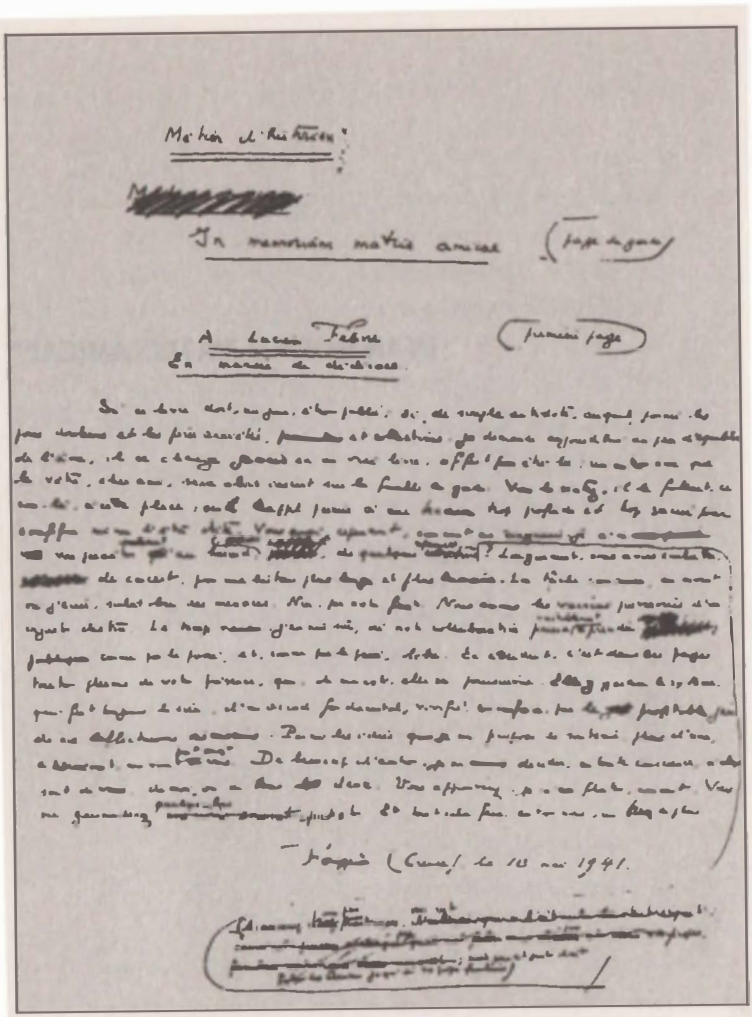
[ ] Marc Bloch'un önceki bir redaksiyonuna göre eklenmiş kelimeleri veya bölümleri göstermektedir (1. yazım veya 1. yazımın olmadığı yerlerde ara gözden geçirme olarak).

] [Marc Bloch'un önceki yazımlarına göre çıkartılmış kelime veya bölümleri göstermektedir.

* işareti ve sayılar metindeki dipnotlara gönderme yapmaktadır.

*IN MEMORIAM MATRİS AMICAE**

(*) (Lat.) "Annemin Arkadaşlarının Anısına" anlamına gelir – e.n.

Lucien Febvre'e ithaf.

LUCIEN FEBVRE'E İTHAF NİYETİNE

"Bu kitap bir gün eğer yayımlanırsa; eğer bugün kişisel ve kolektif en ağır ıstırapların ve boğuntuların içinde biraz ruh dengesi aradığım basit bir panzehirden okunmak için sunulan gerçek bir kitaba dönüşürse: o zaman ön sayfaya sizin adınızdan başka bir ad yazılacak sevgili dostum. Ama bu adın burada gerekli olduğunu hissediyorsunuz. Söylenemeyecek kadar derin ve kutsal bir sevgiyi ifade etmek için yapılabilecek tek hatırlatma bu. Peki ben sizin adınızın sadece birkaç referansta (aslında sayıları epey kalabalık)[1] belirmesine nasıl katlanacağım? Daha geniş ve daha insani bir tarih için uzun süre birlikte mücadele ettik. Ben bunları yazarken, ortak görevimiz ciddi tehditlere maruz kalmış durumda. Bu bizim hatamız değil. Biz, adaletsiz bir kaderin geçici mağluplarıyız. İşbirliğimizin hakikaten[2] yeniden başlayacağı zamanın geleceğinden eminim: geçmişte olduğu gibi kamuya açık ve geçmişte olduğu gibi serbest bir şekilde. O günü beklerken, benim payıma bu işbirliği, sizin varlığınızla dolu bu sayfalarla sürecek. Yüzeyi sevgi dolu tartışmalarımızın sağladığı yararla canlanan derindeki o mutabakat ritmini her zaman olduğu gibi koruyacak. Savunmayı amaçladığım fikirlerin kesinlikle birden fazlasını doğrudan sizden aldım. Pek çoğunun da size mi yok-

1 Parantez içinde yer alan ve bir göndermeye ilişkin olduğu anlaşılan bu kelimeler tutulurken, devamının üzeri ya Marc Bloch veya başka bir el tarafından çizilmiştir. Silinen metin şöyledir: "zaten kesin bir hakkaniyet ölçüsü bunu gerektirirdi; çünkü hemen her adımda sizden, yazılarınızdan olduğu kadar sözlerinizden de alıntı yapmak şart oldu; ama doğruyu söylemek gerekirse, alıntıları benimle yaptığınız konuşmalara kadar genişletmek gerekti."

2 Lucien Febvre bu kelimenin yerine "gerçekten" demiştir.

sa bana mı ait olduğunu ya da ikimizden birden mi kaynaklandığını kestiremiyorum. Çoğunlukla beni onaylayacaksınız, bununla övünüyorum. Bazen de beni azarlayacaksınız. Ve bütün bunlar ikimizin arasında, bir bağ daha kuracak.[3]

"Fougères (Creuse), 10 Mayıs 1941"[4]

3 Her ikisi de Marc Bloch'un elinden çıkmış iki ithaf metni bulunmaktadır; biri burada bastığımız özgün metindir, diğeri ise Lucien Febvre'e gönderilmiş 17 Ağustos 1942 tarihli bir mektuba eklenmek üzere Bloch tarafından farklı bir kâğıda kopya edilmiş metindir. Lucien Febvre bu ikinci metni yayımlamayı tercih etmiştir. Bu metinde ne parantez içindeki "aslındaki sayıları epey kalabalık" ifadesi ne de "bir bağ daha"dan önceki virgül bulunmaktadır.

4 Metinde Lucien Febvre tarafından değiştirilen Marc Bloch'un noktalama işaretlerini özgün haline getirdim.

GİRİŞ

"Baba, tarih ne işe yarar, bana açıklasana." Beni yakından ilgilendiren bir delikanlı, birkaç yıl önce tarihçi babasına bunu soruyordu. Okuyacağınız kitap hakkında, bu soruya verdiğim cevap diyebilmek isterdim. Çünkü bir yazar için, hem akademisyenlere hem de ilkokul öğrencilerine aynı üslupla seslenmeyi biliyor denmesinden daha büyük bir iltifat düşünemiyorum. Ama böylesine yüksek düzeyde bir basitlik sadece az sayıda seçilmiş kişinin ayrıcalığıdır. Ama şimdilik bilgi açlığını yeterince gidermeyi başaramadığım bir çocuğun bu sorusunu, burada en azından girizgâh olarak koruyacağım. Herhalde birçok kişiye bu sorudaki ifade çocukça gelecektir. Ama bana son derece yerinde görünüyor. İnsanın gözünün yaşına bakmayan o genç yaşın rahatsız edici dobralığı içinde gündeme getirdiği sorun, aslında tarihin meşruiyetinden başka bir şey değildir.[1]

1 Marc Bloch'un notu: "Bu noktada Langlois ve Seignebos'un *Introduction aux études historiques*'ine [Tarihsel İncelemelere Giriş] en baştan ve özel bir çaba göstermeden karşı çıkmış oluyorum. Yukarıda okuduğunuz bölümü uzun süre önce yazmıştım; söz ettiğim eser elime geçince, Uyarılar Bölümü'nde (s. XII) bir "gereksiz sorular" listesiyle karşılaştım. Bu listenin içinde kelimesi ke-

Demek ki tarihçi hesap vermeye çağrılıyor. Bu göreve ancak içi bir nebze olsun ürpererek girişebilir: Saçlarını tezgâhında ağartmış hangi zanaatkâr hayatını akıllıca kullanıp kullanmadığı sorusunu kalbi sıkışmadan sorabilmiştir ki kendisine? Ama bu tartışma bir lonca ahlakının [küçük] kuruntularını[2] çok aşıyor. Batı uygarlığımızın tümünü ilgilendiriyor.

Çünkü diğer kültür türlerinden farklı olarak, Batı uygarlığı belleğinden hep çok şey beklemiştir. [Her şey; hem Hıristiyanlık mirası hem de antik miras onu bu noktaya yöneltiyordu. İlk üstatlarımız olan Yunanlar ve Latinler, tarihyazıcısı halklardı. Hıristiyanlık, bir tarihçiler dinidir. Diğer dinsel sistemler inançlarını ve ritüellerini beşeri zamanın aşağı yukarı dışında kalan bir mitoloji üzerine bina edebilmişlerdir; Hıristiyanların ise kutsal kitapları tarih kitaplarıdır ve liturjileri, bir Tanrı'nın yeryüzündeki yaşamından bölümleri, Kilise'ye ve azizlere ilişkin olgular takvimiyle birlikte hatırlatırlar. Hıristiyanlığın tarihselliği belki daha da derindeki bir başka şekilde de kendini gösterir: Düşüş ile Kıyamet arasına yerleştirilmiş insanlığın kaderi Hıristiyanlığın gözünde uzun bir se-

limesine şöyle bir soru gördüm: "Tarih ne işe yarar?" Kuşkusuz tüm eylemlerimizin ve düşüncelerimizin oluş nedenlerine ilişkin tüm problemlerde karşılaşılan manzara bu problem için de geçerlidir: Bu problemleri tabiatları gereği umursamayanlar veya umursamaz görünmeyi seçenler, başkalarının bunları heyecan verici düşünce konuları olarak değerlendirmesini anlamakta güçlük çekerler. Bununla birlikte, madem ki karşıma fırsat çıktı, benim çalışmamın farklı ve birçok bakımdan daha yetersiz bir düzlemde kurguladığı ve asla yerini alma iddiası taşımadığı, haklı olarak ün kazanmış bir kitap karşısındaki tavrımı belirlememde yarar olduğunu düşünüyorum. Ben bu iki yazarın, özellikle de Bay Seignobos'un öğrencisi oldum. Her ikisinin de iyi niyetli ve değerli yardımlarını gördüm. İlk eğitimim onların derslerine ve eserlerine çok şey borçludur. Ama her ikisi de bize tarihçinin ilk görevinin samimiyet olduğunu öğretmekle kalmadılar; incelemelerimizdeki ilerlemenin peş peşe gelen araştırmacı kuşakları arasındaki zorunlu çelişkinin sonucu olacağını da bizden hiç gizlemediler. Ben de onların verdikleri derse, gerekli gördüğüm yerde onları gayet serbest bir şekilde eleştirerek sadık kalacağım, öğrencilerimin de bir gün beni eleştirmelerini diliyorum."

2], ne kadar saygıdeğer olurlarsa olsunlar,[

rüvendir ve her bireysel yaşam, her özel "hac" da bu serüvenin bir yansımasıdır; her türlü Hıristiyan tefekkürünün merkezi eksenini oluşturan büyük Günah ve Kefaret dramı bir sürenin, yani tarihin içinde cereyan eder. Sanatımız, edebi anıtlarımız geçmişin yankılarıyla doludur; o geçmişin gerçek veya sözde dersleri eylem insanlarımızın dilinden düşmez.

Grupların psikolojileri arasında ayrıntılarda birçok fark bulunduğunu belirtmekte kuşkusuz yarar var. Cournot bunu uzun süre önce gözlemlemişti: Dünyayı akıl çizgisi üzerinde yeniden kurmaya ezelden beri eğilimli olan Fransızlar, geneli içinde, kolektif anılarını örneğin Almanlar kadar yoğun bir şekilde yaşamazlar. Kuşkusuz uygarlıklar da değişebilir. Bizim uygarlığımızın da bir gün tarihten yüz çevireceği pekâlâ düşünülebilir. Tarihçiler bu konu üzerinde kafa yorarlarsa akıllılık ederler. Yanlış anlaşılan tarih, eğer dikkat edilmezse, gözden düşerken iyi anlaşılan tarihi de peşi sıra sürükleyebilir. Ama şayet bir gün bu noktaya geleceksek, bu ancak en değişmez entelektüel geleneklerimizden şiddetli bir kopuş pahasına gerçekleşecektir.

Şimdilik bu konuda sadece bilinç muayenesi aşamasındayız. Sürekli büyüme krizi içinde yaşayan hüzünlü toplumlarımız ne zaman kendilerinden kuşku duymaya başlasalar, acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilemediklerini düşünüyorlar. Savaştan önce yazılanları, bugün hâlâ yazılabilenleri okuyun:] Şimdiki zamanın yaygın endişeleri içinde, neredeyse kaçınılmaz olarak, bu endişenin de sesini diğerlerine kattığını duyacaksınız. Ben, dramın tam ortasında, onun [tamamen] kendiliğinden yankısını işittim. Haziran 1940'ta, yanlış hatırlamıyorsam, Almanların Paris'e girdiği gündü. Ordusuz kalmış genelkurmayımızın aylak aylak oturduğu Norman bahçesinde, felaketin nedenleri hakkında konuşup duruyorduk içimizden biri, "Yoksa tarih mi

bizi aldattı?" diye mırıldandı. Böylece yetişkin adamın boğuntusu, daha acı bir üslupla da olsa, delikanlının basit merakıyla buluşmuştu. Her ikisine de cevap vermek gerekir.

Bununla birlikte "yaramak" kelimesinin ne anlama geldiğini bilmekte de fayda var.

Gerçi, tarihin başka şeylere yaramayacağı yargısına varılsa bile, eğlendirici bir iş olduğunu teslim etmek gerekiyor. Ya da daha doğrusu –çünkü herkes eğlenceyi canının istediği yerde arar– insanların çoğuna böyle gelir.[3] Kişisel olarak, kendimi bildim bileli beni hep çok eğlendirmiştir. Sanırım, tüm tarihçiler gibi. Yoksa niçin bu mesleği seçsinler ki? Aptal olmayan herkesin gözünde, tüm bilim dalları ilginçtir. Ama her bilim insanı kendini eğlendirecek ancak bir dal bulur. Bunu bulup kendini ona vakfetmek tam anlamıyla istidat adı verilen olgudur.

Zaten tarihin bu inkâr edilemez çekiciliği de başlı başına üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Bir filiz[4] ve bir dürtü olarak başat bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir. Bilgi arzusundan önce, sadece zevk; amaçlarının tamamen bilincinde olan bilim eserinden önce, buna yönelen içgüdü: Entelektüel davranışlarımızın evrimi bu türden zincirleme akışlarla doludur. Bu konuyu, ilk adımları "acayip şeyler kabineleri"ne çok şey borçlu olan fiziğe kadar genişletmek mümkündür. Birçok inceleme yönelişinin başlangıç noktasında antika merakının küçük sevinçlerinin yer aldığını ve bu incelemelerin sonra giderek ciddileştiğini görmüşüzdür. Arkeoloji ve bize daha yakın bir

3 Marc Bloch'un dipnotu muhtemelen bu civara konmuştu: "*Accessiones Historicae*'nin önsözü (1700): *Opera*, ed. Dutens, c. IV-2, s. 55: '*Tria sunt quae expetimus in Historia: primum, voluptatem noscendi res singulares; deinde, utilia in primis vitae praecepta; ac denique origines praesentium a praeteritis repetitas, cum omnia optime ex causis noscantur soh.*"

4]öncelikle[

tarihte de folklor böyle doğmuştur. Alexandre Dumas'nın okuyucuları belki de sadece potansiyel tarihçilerdir, ama onlardaki tek eksik, saf ve kanımca daha keskin bir zevk, gerçeğin zevkini alacak şekilde yetiştirilmemiş olmalarıdır.

Öte yandan, metotlu araştırmaya beraberindeki tüm zorunlu ağırbaşlılıkla birlikte girişildiğinde de bu cazibe sönüp gitmez; tam aksine, –tüm [gerçek] tarihçilerin tanıklık edebileceği üzere– daha da canlı ve eksiksiz bir hal alır: Aslında burada olup biten, herhangi bir zihinsel çalışma için geçerli olanlardan farklı değildir.[5] Bununla birlikte, tarihin başka hiçbir disiplininkine benzemeyen, kendine özgü estetik keyifleri vardır. Çünkü onun özel konusunu oluşturan insan faaliyetlerinin temaşası, insanların imgelemini diğer her şeyden daha fazla cezbeder. Özellikle de zaman ve mekân içindeki uzaklıkları nedeniyle, bu faaliyetlerin göz önüne serilmesi acaibin ince baştan çıkarıcılığını da takıp takıştırır. Bunu bize bizzat büyük Leibnitz itiraf etmiştir: Soyut matematik spekülasyonlarından veya ilahiyattan İmparatorluk Almanya'sının eski belgelerini veya kroniklerini çözmeye geçtiğinde, o da tıpkı bizim gibi "benzersiz şeyler öğrenmenin şehveti"ne kapılıyordu. Bilim dalımızın içindeki şiir payını yok etmeyelim. Özellikle de bazılarında duygusunu yakaladığım üzere, bundan utanç duymaktan sakınalım. Duyarlılık üzerinde bunca güçlü bir etki yarattığından hareketle zekâmızı aynı oranda tatmin edemeyeceğine inanmak kadar büyük bir aptallık olamaz.

Böylesine evrensel bir çekim gücünün bizi yönelttiği tarihin elinde, briç veya balıkçılık gibi sevimli bir vakit geçirme uğraşından ibaret olma türünden bir haklılık gerekçesinden başka bir şey bulunmasaydı, onu yazmak için katlandığımız

5]. Ustaca sürdürülen her entelektüel çalışma kendi tarzında bir sanat eseri değil midir? [

bunca zahmete değer miydi? Dürüst, doğru ve elden geldiği kadar gizli zembereklerine yönelerek, dolayısıyla zor bir biçimde yazmaktan söz ediyorum. André Gide, günümüzde artık oyun oynama iznimiz yok, diye yazmış, akıl oyunları da buna dahildir, diye eklemişti. Bunu söylediğinde yıl 1938'di. Benim bu satırları kaleme aldığım 1942'de, bu söz iyice ağır bir mana yükleniyor! Atom kimyasıyla ilgilenmeye ve yıldızların arasındaki boşlukların sırrını yoklamaya başlayan bir dünyada, bilimiyle haklı olarak gurur duysa da kendisine bir parçacık mutluluk yaratmayı başaramayan şu zavallı dünyamızda, tarihsel bilginin ayrıntılarına inme titizliği konusunda harcanan ve tüm bir ömrü yiyip bitirme gücüne sahip uzun saatler, vakit geçirme uğraşlarımızdan birini biraz olsun hakikate büründürme sonucuna varmasaydı, gerçekten suç sayılabilecek denli saçma bir boşa kürek çekme olarak mahkûm edilmeyi hak ederdi. Ya kendilerini başka alanlarda daha iyi kullanabilecek tüm zihinlerin tarih pratiğinden uzak durmasını tavsiye etmek ya da tarihin bir bilgi dalı olarak vicdan rahatlığını kanıtlaması gerek.

Ama bu noktada yeni bir soru gündeme geliyor: Zihinsel bir çabanın meşruiyetini sağlayan nedir?

Bugün artık hiç kimse, kurallara katı bir biçimde uyan pozitivistler gibi, bir araştırmanın değerinin eyleme yararlı olma kabiliyetiyle ölçüldüğünü söylemeye cesaret edemez sanıyorum. Tecrübeler bize görünürde en ilgisiz spekülasyonların bile bir gün pratiğe şaşırtıcı ölçüde yardımcı olup olamayacaklarına önceden karar vermenin olanaksızlığını öğretmekle kalmaz. Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapma hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir. Tarih ebediyen *homo faber** veya *politi-*

(*) (Lat.) Doğaya yaptığı aletlerle üstün gelen insan – e.n.

cus'a* uzak dursa, *homo sapiens*'in** tam gelişimi açısından zorunlu olduğunun kabulü bile kendisini savunması açısından yeterli olur. Bununla birlikte, bu şekilde ele alındığında bile sorun baştan çözülmüş sayılamaz.

Çünkü idrakimiz doğası gereği bilmek isteğinden çok anlamak isteğine yönelir. Bu nedenle, onun gözünde, sadece fenomenler arasında açıklayıcı bağlantılar kurabilenler gerçek bilimlerdir. Geri kalanlar, Malebranche'ın deyimiyle, "polymathie"den*** başka bir şey değildir. Ama "polymathie" de bir vakit geçirme uğraşı veya saplantı sayılabilir: Bugün de tıpkı Malebranche'ın devrinde olduğu gibi aklın iyi eserlerinden biri olarak kabul edilemez. Demek ki tarih, hatta davranışa uygulanabilme konusundaki her türlü olasılıktan bağımsız bir şekilde, bağlantısız ve hemen hemen sınırsız bir basit dökümün ötesine geçip akılcı bir tasnif ve giderek artan idraki bize verdiği ölçüde, gerçekten zahmete değecek bilgiler arasındaki yerini talep etmeye hak kazanacaktır.

Bununla birlikte, er veya geç daha iyi yaşamamıza yardım etmeyen bir bilimin hep bir şeyleri eksikmiş gibi geleceği inkâr edilemez. Konusu insan ve onun fiilleri olduğuna göre, insan yararına çalışmaya çok daha aşikâr bir biçimde yazgılı olduğu kolayca düşünülebilecek tarihten söz ederken, bu duyguyu çok daha güçlü bir şekilde hissetmemeye olanak var mı? Nitekim, en azından içgüdüsel bir değeri olduğunu varsayabileceğimiz eski bir eğilim nedeniyle tarihten eylemlerimizi yönetecek araçları bize sunmasını bekleriz; sonra da olur da tarih bu araçları sunma konusundaki aczini sergilerse, sözlerini[6] hatırlattığım yenilmiş asker gibi ona

(*) (Lat.) Siyasal insan – e.n.

(**) (Lat.) Bilge insan – e.n.

(***) Özellikle Rönesans adamı manasında kullanılan ve birçok dalda çok bilgi sahibi insanların halini tarif eden deyim – ç.n.

6]biraz önce[

karşı öfkeleniriz. Fayda kelimesi dar, "pragmatik" anlamında alındığında, tarihin faydası problemi, tamamen entelektüel alana ait olan onun meşruiyeti sorunuyla aynı şey değildir. Zaten bu tarz fayda ancak ikinci sırada yer alabilir: Mantıklı bir şekilde davranabilmek için önce anlamak gerekmez mi? Ama bu problem de sağduyunun en dayatıcı çağrışımlarına ancak yarı yarıya uyulmadığı sürece aydınlatılamaz.

Bu sorulara danışmanlarımızdan ya da danışmanımız olmak isteyenlerden bazıları zaten cevap vermiştir. Bunu umutlarımızı terslemek için yapmışlardır. En insaflıları şöyle demiştir: Tarih ne sağlamdır ne de bir faydası vardır. Yuvarlak laflar edemeyecek kadar katı olanlar ise zararlıdır deyip geçmişlerdir. "Akıl kimyasının geliştirdiği en tehlikeli ürün": İçlerinden biri [hem de epey anlı şanlılarından biri] bu ifadeyi kullanmıştır. Bu suçlamaların ürkütücü bir cazibesi vardır: Daha ilk adımda cehaleti haklı göstermektedir. Neyse ki bizde zihinsel meraktan hâlâ geriye kalanlar sayesinde bu görüşler itirazsız kabul görmemektedir.

Ama tartışma yeniden gözden geçirilecekse, bunu daha güvenilir veriler üzerinden yapmakta yarar var.

Çünkü tarihi suçlayanların farkına varmış gibi görünmedikleri bir tedbir söz konusudur. Sözlerinde ne belagat gücü ne de zekâ eksiktir. Ama çoğunlukla bahsettikleri konu hakkında doğru bilgilenmeyi ihmal etmişlerdir. Bizim araştırmalarımız hakkında canlandırdıkları görüntü atölyeden alınmamıştır. Üzerine, çalışma odasından çok, hitabet kürsüsünün ve akademinin kokusu sinmiştir.[7] En önemlisi de artık miadı dolmuştur. Öyle ki bu kadar güzel söz son tahlilde sadece bir hayali, ruhlardan kovmak için sarf edilmiş olabilir pekâlâ. Bizim buradaki çabamız farklı olmak zorundadır. Kesinlik derecesini tartmaya uğraşacağımız metot-

7]Albert Vandal belki bu ifadede kendini bulmuştur: Pirenne bunu yadsımıştır.[

lar, tekniklerinin mütevazı ve hassas ayrıntılarına varıncaya dek, araştırmada gerçekten kullanılanlar olacaktır. Problemlerimiz, malzemesinin her gün tarihçinin karşısına çıkardığı problemler olacaktır.[8] Kısacası, öncelikle bir tarihçinin mesleğini nasıl ve niçin icra ettiğini söylemek istiyoruz. Bu mesleğin icra edilmeye değer olup olmadığına daha sonra okur karar versin.

Yine de dikkatli olalım. Çünkü böyle anlaşılıp sınırlandığında bile, söz konusu iş ancak dış görünüş itibarıyla basit sayılabilir. Uzun süre sınanmış el hünerleri bir bir sayıldığında hakkında yeterli bir özet verildiği düşünülebilecek uygulamalı sanatlardan biriyle karşı karşıya olsaydık, iş belki de basit olabilirdi. Ama tarihçilik, saatçilik veya marangozluk değildir. Daha iyi bilme yönünde bir çaba, dolayısıyla hareket halinde olan bir şeydir. Bir bilimi o anda yapıldığı şekliyle tarif etmekle yetinmek, her zaman ona biraz ihanet etmek anlamına gelir. Kendini adım adım nasıl oluşturmayı, nasıl değiştirmeyi umut ettiğini söylemek daha önemlidir. Halbuki, analizcinin bakış açısından böyle bir girişim zorunlu olarak epey büyükçe bir kişisel tercih dozu içerir. [Nitekim, her bilim, evrelerinin her birinde ayrışık eğilimler arasında bölünür ve bir tür bahse girmeden geleceğin ne göstereceğine kesinkes hükmetmek olanaksızdır.] Burada bu zorunluluk karşısında geri adım atmak niyetinde değiliz. Başka hiçbir alanda olmadığı gibi, entelektüel konularda da sorumluluktan nefret etmek tavsiye edilecek bir his değildir. Bununla birlikte, dürüstlük okuru uyarmayı gerektiriyor.

Her metot incelemesinin karşısına kaçınılmaz olarak çıkan güçlükler, her disiplinin her zaman biraz kesik kesik

8]: Bunun için tabii ki sözü geçen konuya eleştirel bir düşünceyle silahlanmış olarak yaklaşmalıdır, yoksa hiçbir problem gündeme gelmez. Bilim eseri için ikisi de gerekir: bir konu ve bir insan.[

seyreden gelişim eğrisinin üzerinde o anda eriştiği noktaya göre çok değişir. Elli yıl önce, Newton'ın konunun tek hâkimi olduğu dönemde, kurallara katı bir şekilde bağlı bir mekanik incelemesi kaleme almak herhalde bugünküne oranla çok daha kolaydı diye düşünüyorum. Ama tarih bilimi, kesin bir şekilde emin olmak konusunda henüz çok daha elverişsiz bir evrede bulunuyor.

Çünkü tarih sadece hareket halinde bir bilim değildir. Aynı zamanda, insan zihnini konu alan diğer tüm bilimler gibi, akılcı bilgi alanına geç giren tarih de çocukluk evresindedir. Daha doğru bir deyişle, uzun süre kurmacalarla doldurulmuş, daha da uzun bir süre sadece doğrudan anlaşılabilir olaylara bağlı kalmış, rüşeym halindeki bir anlatı biçimi olarak yaşlı ama akılcı bir analiz girişimi olarak henüz çok gençtir. Nihayet yüzeydeki olayların altına nüfuz etmeye, efsanelerin ve retoriğin baş döndürücü cazibesinin ardından, bugün de geniş bilgi rutininin ve sağduyu kılığına girmiş ampirizmin daha da tehlikeli zehirlerini de reddetmeye uğraşmaktadır. Metodunun bazı temel problemleri konusunda, henüz emekleme aşamasındadır. Bu nedenle Fustel de Coulanges ve ondan da önce Bayle onun hakkında "tüm bilimlerin en zoru" derken, tamamen haksız sayılmazlardı.[9]

[Bu bir yanılsama olabilir mi? Yolumuz birçok noktada belirsizliğini korusa da bana öyle geliyor ki şu anda önümüzü biraz daha berrak görmek konusunda en yakın öncellerimizden daha iyi bir konumdayız.

19. yüzyıl sonundan başlayarak 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzanan zaman diliminde, bizimkinden hemen önce gelen kuşaklar, fiziksel dünya bilimleri hakkında çok katı,

9 Marc Bloch'un bir sonraki notunun yeri burası olsa gerek: "*Fustel de Coulanges*, alıntı yapan: Paul Guiraud; Bayle, *Dictionnaire*, 'Renaud' maddesi: 'Genel anlamda tarih, bir yazarın girişebileceği en zor yazım biçimi veya en zorlarından biridir'" (ve Marc Bloch'un elinden çıkmış bir not: "kontrol et").

gerçekten Comte'cu bir imge ile gözleri kamaşmış halde yaşadılar. Bu muteber şemayı zihinsel kazanımların tamamına genişlettikleri için, çürütülemez ispatlara, kaçınılmaz biçimde evrensel olarak geçerli yasalar görünümünde ifade edilen kesin doğrulara varmayan hiçbir sahici bilgi olamayacağını düşünüyorlardı. Bu, hemen hemen herkesin üzerinde mutabakata vardığı bir görüştü. Ama tarihsel araştırmalara uygulandığında, mizaçlara göre değişen iki zıt eğilim doğurdu.

Nitekim, bir bölümü bir anlamda bu tümbilimsel (*panscientifique*) ideale uyan bir insan evrimi bilimi oluşturmanın mümkün olduğuna inandılar ve ellerinden geldiğince bunu kurmaya uğraştılar: Hatta bunu yaparken, çok insani birçok gerçekliği insanlarla ilgili bu bilgi dalının sınırları dışında bırakmayı uygun buldular, çünkü bu insani gerçekler onların gözünde akılcı bir bilgiye iflah olmaz bir isyan içindeydiler. Bu tortuya, küçümseyen bir ifadeyle olay adını veriyorlardı; ama bu aynı zamanda en mahrem biçimde bireysel hayatın önemli bir bölümüydü. Özetle, Durkheim tarafından kurulan sosyoloji okulunun konumu böyleydi. En azından, kendilerine rağmen bile olsa, şeylerin baskısına maruz kalmayacak kadar akıllı olanların ilkelerdeki ilk katılığa yavaş yavaş getirdiklerini gördüğümüz esnemeleri saymayacak olursak... İncelemelerimiz bu büyük çabaya çok şey borçludur. Daha derinlemesine analiz yapmayı, problemleri daha büyük bir dikkatle, deyim yerindeyse ucuza kaçmadan çözümlemeyi ondan öğrendik. Burada ondan ancak sınırsız bir şükran ve saygı ile söz edilecektir. Bugün aşılmış gibi gözükebilir, ama tüm entelektüel hareketler üretkenlikleri karşılığında er veya geç bu bedeli ödemek zorunda kalırlar.

Bu arada, yine aynı sırada başka araştırmacılar epey farklı bir tavır aldılar. Tarihi fiziksel yasa çerçevelerine sığdıramayınca, üstelik aldıkları ilk eğitim nedeniyle belgelere yönelik eleştirelliğin zorlukları, kuşkuları, sık sık sil baştan yapma

zorunluluklarıyla fazlasıyla meşgul olduklarından, bu tespitlerden öncelikle gözü açılmış bir tevazu dersi çıkardılar. Yeteneklerini adadıkları disiplinin son tahlilde ne içinde bulundukları zamanda ne de gelecekte fazla bir ilerleme perspektifine sahip olmadığı kanısına kapıldılar. Onu gerçekten bilimsel bir bilgiden çok, bir tür estetik oyun, daha doğrusu zihin sağlığına faydalı bir tür hijyen alıştırması olarak görme eğilimine girdiler. Onlara zaman zaman "tarihselleştirmeci tarihçiler" dendi: Tarihin özünü olanaklarının yadsınmasında gördüğü için, tarihçiler topluluğuna takılmış hakaretamiz bir lakaptı bu. Ben kendi payıma, onların Fransız düşüncesi içinde bağlı oldukları anla ilişkili, ifade gücü daha yüksek bir topluluk simgesi bulurdum doğrusu.

Kitapta* saptanan faaliyet tarihleri dikkate alınacak olursa, sevimli ve yerinde duramayan Sylvestre Bonnard bir anakronizmadır: tıpkı ortaçağ yazarlarının naifçe kendi zamanlarının renklerine büründürdükleri o antik azizler gibi. Büyük romantik tarihçiler kuşağı Sylvestre Bonnard'ı (bu uydurulmuş kişiliğin bir an için ete kemiğe büründüğünü varsayacak olursak), Birinci İmparatorluk'ta doğan gerçek Sylvestre Bonnard'ı da kendisine ait olarak görürdü; onun dokunaklı ve üretken coşkularını, tarih "felsefesi"nin geleceğine olan o biraz safça inancını paylaşırdı. Ait olduğu varsayılan çağı bir kenara bırakıp onu hayali yaşamının kaleme alındığı çağın içine yerleştirelim; biyografisinin yazarının aşağı yukarı entelektüel çağdaşları olan koca bir tarihçi topluluğunun lonca piri, koruyucu azizi olarak boy göstermeyi pekâlâ hak ederdi: Onlar, gerçekten namuslu, ama kısa soluklu ve babaları vaktiyle fazla eğlenmiş çocuklar gibi kemiklerinde romantizmin tarihsel büyük işret âlemlerinin yorgunluğunu taşıyan emekçilerdir; laboratuvarda çalışan meslektaşlarının karşısında küçülmeye hazırdırlar; kı-

(*) *Le Crime de Sylvestre Bonnard*, Anatole France – ç.n.

sacası bize atılımdan çok temkin telkin etme eğilimindedirler. Şiarlarının, çok canlı bir zekâya sahip olan sevgili hocam Charles Seignobos'un bir gün ağzından kaçırdığı şu şaşırtıcı cümle olduğunu söylemek fazla mı hınzırlık olurdu acaba: "Sorular sormak çok faydalı, ama bunlara cevap vermek çok tehlikelidir."? Bu sözlerin övünmekten hoşlanan bir palavracının ağzından dökülmediği çok açık. Ama fizikçiler daha gözü pek tavırlarla övünmeselerdi, acaba bugün fizik bilimi nerelerde olurdu?

Ama zihinsel atmosferimiz artık aynı değil. Gazlar hakkındaki kinetik kuram, Einstein mekaniği, kuantum kuramı, düne kadar bilim hakkında sahip olunan fikri kökten değiştirdi. Bunlar söz konusu fikri küçültmediler. Esnekleştirdiler. Kesin olan yerine birçok noktada sonsuzca olasıyı; kesin olarak ölçülebilir yerine ölçünün ebedi göreliliği kavramını ikame ettiler. Zekâ veya eğitim noksanları nedeniyle bu büyük başkalaşımı ancak uzaktan ve bir anlamda yansımalar yoluyla izleyebilen sayısız zihin üzerinde bile –ne yazık ki ben de onların arasındayım– etkileri hissedildi. Bu nedenle, Eukleides türü ispatlar veya yerinden oynamayan tekrar yasalarını gündeme getiremese de bir bilginin yine de bilimsellik iddiası taşıyabileceğini kabullenmeye artık çok daha hazırlıklıyız. Kesin doğru ve evrenselcilik kavramlarını bir derecelendirme sorunu olarak görmeyi daha kolay kabulleniyoruz. Artık kendimizi, tüm bilgi nesnelerine maddi bilimlerden alınmış tek tip bir entelektüel model dayatmak zorunda hissetmiyoruz, çünkü maddi bilimlerde bile bu model artık tamamen uygulanmıyor. Beşeri bilimlerin bir gün ne hale geleceklerini henüz çok iyi bilmiyoruz. Var olmak için –ayrıca söylemeye bile gerek yok, aklın temel kurallarına uymaya devam ederek var olmak– özgünlüklerinden vazgeçmek veya bundan utanç duymak zorunda kalmayacaklarını biliyoruz.]

Meslekten tarihçiler içinde özellikle gençlerin bu tereddütler, mesleğimizin bu sürekli "nedametler"i üzerine düşünmeye alışmalarını diliyorum. Onlar için çabalarını akılcı bir şekilde sürdürmeye bilinçli bir tercihle hazırlanmanın en güvenilir yolu bu olacaktır. Yönelimini birçok kişi birlikte tasarladığımız –bizim sayımız da her gün artıyor– bu hem genişletilmiş hem de derinleştirilmiş tarihe giderek artan sayılarda katılmalarını diliyorum. Eğer kitabım bu konuda onlara yardımcı olabilirse, [tamamen] yararsız olmadığı duygusunu yaşayacağım. Bu kitabın içinde kısmi bir program olduğunu itiraf ediyorum.

Ama bu kitabı sadece, hatta özellikle atölye içi bir kullanım amacıyla yazmıyorum. Basit meraklılardan da bilimimizin kararsızlıkları hakkında hiçbir şey gizlememek gerektiğini düşünüyorum. Onlar bizim mazeretimiz. Ama dahası da var: Araştırmalarımızın tazeliğini de onlar sağlıyor. Sadece her türlü başlangıçta beklenen insafı tarih için de talep etmek hakkıyla sınırlı kalmamalıyız. Bitmemiş, tamamlanmamış olan eğer kendini aşma eğilimini sürekli kılıyorsa, her hummalı zihin için en kusursuz başarıya denk bir cazibeye sahip olur. Péguy'nin dediği veya mealen dediği gibi, iyi çiftçi hasat kadar tarlayı sürmeyi ve ekmeyi de sever.[10]

Giriş babından yazılmış bu birkaç cümlenin mesleki bir itirafla sonlanmasında fayda var. Her bilim, tek başına ele alındığında, bilginin evrensel hareketinin sadece bir parçasını temsil eder. [Yukarıda bu konuda bir örnek verme fırsatını bulmuştum:] Onun, görünüşte en kendine özgü olanları da dahil, araştırma usullerini iyi anlamak ve değerlendirmek için bunları [, çok emin bir çizgiyle] aynı anda diğer disiplinlerde kendilerini gösteren eğilimlere bağlamayı [bil-

10 İlk yazımda burada yer alan pasaj, nihai yazımda birkaç değişiklikle birlikte Birinci Bölüm'e taşınmıştır.

mek] vazgeçilmez bir unsurdur. Metotlara yönelik bu tarz bir inceleme kendi içinde bir uzmanlık dalıdır, bu dalın teknisyenleri kendilerine filozof derler. Ben asla böyle bir iddiada bulunamam. İlk eğitimimdeki bu boşluk yüzünden, elinizdeki deneme gerek dil kesinliği gerekse ufuk genişliği bakımından kuşkusuz çok şey yitirecektir. Bu denemeyi olduğundan fazla bir şey olarak gösteremem: gündelik işi hakkında düşünmeyi her zaman sevmiş bir zanaatkârın akıl defteri, uzun süre metre ve nivel kullandı diye kendini matematikçi sanmayan bir lonca üyesinin seyir defteri.[11]

11 Marc Bloch'un notu: "Belki bir özür daha eklemem yararlı olabilir; bugünkü hayat koşullarım, hiçbir büyük kütüphaneye erişememem, kendi kitaplarımı da kaybetmiş olmam nedeniyle fazlasıyla notlarıma ve birikimime dayanmak zorunda kaldım. Uygulamalarını betimlemeyi amaçladığım mesleğin yasalarının gerektirdiği tamamlayıcı okumaları, doğrulamaları yapma olanağından çoğunlukla yoksunum. Bir gün bu boşlukları tamamlama imkânını bulacak mıyım? Korkarım hiçbir zaman tam olarak bulamayacağım. Bu konuda elimden aman dilemekten başka bir şey gelmez; kaderin kusurlarını hak etmediğim ölçüde üstlenmek anlamına geleceğini bilmesem, "suçluyum" derdim.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH, İNSANLAR VE ZAMAN

1. Tarihçinin Tercihi

Tarih, çok eski bir kelimedir: [o kadar eskidir ki insanlar ondan zaman zaman bıkkınlık duymuştur. Ama sözlükten tamamen çıkarılmasını istemek noktasına pek ender olarak gelinmiştir.] Durkheim çağının sosyologları bile ona yer verirler. Ama bunu yaparken onu beşeri bilimlere ayrılmış zavallı, küçük bir köşeye iteklerler: Onlara akılcı analiz diye görünen her şeyi sosyolojiye ayırarak hem yüzeysel hem de rastlantısal diye değerlendirdikleri beşeri olguların hepsini bu tarz kör zindanlara atarlar. Biz ise burada tam aksine onun en geniş manasını koruyacağız. [Bu yaklaşım onun tercihen bireye mi topluma mı, anlık krizlerin tasvirine mi daha kalıcı unsurların takibine mi yönelmesi gerektiği bağlamında herhangi bir tercih belirterek hiçbir araştırma doğrultusunu baştan engellemez; kendi içinde hiçbir hiçbir amentü barındırmaz; ilk etimolojisine bağlı kalarak "araştırma"dan başka hiçbir şey taahhüt etmez.] Tabii ki ortaya çıktığı andan bu yana, yani iki bin yılı aşkın bir sürede kelimenin içeriği insan-

ların dudaklarında çok değişmiştir. Dilde gerçekten yaşayan bütün terimlerin kaderi budur. Eğer bilimler her yeni fetihlerinde kendilerine yeni bir isim arasalardı akademiler krallığında ne çok vaftiz töreni yapılır ve ne kadar zaman yitirilmiş olurdu! Bizim tarihimiz, şanlı Hellen ismine dingin sadakatini sürdürse de Miletos'lu Hekate'nin yazdığı gibi de olmayacaktır; Lord Kelvin veya Langevin'in fiziği de Aristoteles'inkinden farklı değil midir zaten?

[İyi de, tarih nedir?

Araştırmanın gerçek sorunlarına odaklanan bu kitabın başında, uzun ve katı bir tanım vermenin hiçbir yararı olmayacak. Hangi ciddi çalışmacı bu tür akideleri umursamıştır ki?][1] Bunların titiz kesinlikleri her türlü entelektüel atılımın en iyi yanlarının, yani bu atılımın barındırdığı, henüz iyi belirlenmemiş, genişleme potansiyeli olan bir bilgiye doğru yönelen basit atılım heveslerinin kaybedilmesine neden olmakla kalmaz. Yol açtıkları en büyük tehlike, özenle yapılan tanım sonucunda sınırların daha katı bir biçimde çizilmesidir. Terminus tanrılarının bekçisi, "Bu konu veya onu ele almanın bu biçimi mutlaka hoşa gidebilir. Ama dikkat et ey ephebos:* Bu, tarih değildir" der. Biz, eski devirlerde bir meslek ehlinin yapabileceği işleri nizamnameye bağlayan ve liste tamamlandıktan sonra da bunların icrasını beratlı ustalarla sınırlı tutan jüri üyeleri miyiz? Fizikçiler ve kimyagerler daha akıllı davranıyorlar ve bildiğim kadarıyla hiç kimse onları fizik, kimya, fiziki kimya veya –şayet böyle bir terim varsa– kimyevi fiziğin karşılıklı hakları konusunda kavga ederken görmüyor.

1]İşin özünde ise, tarihçinin çalışmasından söz edilirken, onun çalışmasının nesnesi hakkında biraz daha kesin bir fikir edinmenin hiç de fena olmayacağı konusunda herkes uzlaşacaktır. Ama sahayı tanımaya yönelik bu çabanın mutlaka sözlük üslubunda bir tanıma varması şart mıdır?[

(*) (Yun.) Antikçağda bir ergen grubunu ya da bu grupa atfedilen sosyal statüyü ifade eder – e.n.

Bütün bunlar bir yana, tarihçinin muazzam ve karmaşık gerçeklik karşısında araçlarını hangi belirli noktaya uygulayacağını belirleyip o noktayı bütünden ayırmak zorunda olduğu da bir vakıadır; daha sonra da o gerçeklik içinde örneğin biyoloğunkinden farklı, tamamen tarihçiye özgü bir tercih yapmak durumunda kalacaktır. Bu, sahici ve tüm incelememiz boyunca peşimizi bırakmayacak bir eylem problemidir.[2]

2. Tarih ve İnsanlar

Bazen şöyle denmiştir: "Tarih geçmiş bilimidir." Bu [kanımca] yanlış bir ifadedir.[3]

[Çünkü önce] geçmişin geçmiş olarak bilimin konusu olabileceği fikri saçmadır. Çağdaş olmaktan başka ortak yanları bulunmayan fenomenler önceden durulaştırılmadan nasıl akılcı bir bilginin nesnesi olabilirler ki? Buna simetrik olarak, bugünkü haliyle bütüncül bir Evren bilimi tasavvur edilebilir mi?

Kuşkusuz tarihyazımının başlangıcında eski yıllık yazıcıları böyle kuruntulara hiç kulak asmıyorlardı. Tek bağlantıları aynı ana doğru vuku bulmak olan olayları karmakarışık bir şekilde anlatıyorlardı: güneş tutulmaları, dolu yağması, savaşlarla birlikte tuhaf göktaşlarının gözükmesi, antlaşmalar, kahramanların ve kralların ölümleri. Ama insanlığın bir küçük çocuğunki gibi karmakarışık bu ilk bellek kaydındaki analiz çabası yavaş yavaş gerekli tasnifi gerçekleştirmişti. Şu doğrudur: Özü itibarıyla gelenekçi olan dil, zaman süresi

2 Tüm bu bölüm, çok daha farklı bir biçimde, ilk taslağın Giriş Bölümü'nün sonunda yer alıyordu. Pasaj sonradan yeniden yazılmıştır ve bugüne kalan I-1 ve I-2 diye numaralandırılmış el yazması iki kâğıt nihai yazımın daktilo edilmesinde kullanılmıştır.

3 [iki kez yanlıştır. Şimdilik, geçmiş ile sözde bugün arasında var olduğu bu şekilde iddia edilen ayrılığın uydurma, yapay yanlarını bir kenara bırakalım.[

içinde bir değişimi inceleyen her çalışmaya tarih adını, bile isteye koyar. Bu tehlikesiz bir alışkanlıktır, çünkü hiç kimseyi yanıltmaz. Bu anlamda, güneş sisteminin de bir tarihi vardır, çünkü onu oluşturan gök cisimleri her zaman bizim bugün gördüğümüz halleriyle var olmamışlardır. Bu konu astronominin kapsamına girer. Yerküre fiziği açısından çok büyük bir ilgi alanı oluşturduğuna ikna olduğum yanardağ püskürmelerinin de bir tarihi vardır. Bu da tarihçilerin tarih alanına girmez.

Ya da en azından, belki de ancak gözlemleri bir şekilde bize ait tarihe özgü kaygılarla buluştuğu oranda bu alana girer. O halde pratikte görev dağılımı nasıl oluşur? Kuşkusuz uzun uzun konuşmaktansa bir örnek vermek bunun anlaşılmasını daha iyi sağlayacaktır.

MS 10. yüzyılda Flaman sahilinde Zwin adında derin bir körfez yer alıyordu. Daha sonra bu körfez kumla doldu. Bu fenomenin incelenmesi hangi bilgi dalının alanına girer? Herkes hemen jeolojiyi işaret edecektir. Alüvyonlanma mekanizması, deniz akıntılarının rolü, belki okyanus seviyesinde yaşanan değişiklikler: Jeoloji bütün bunları incelemek üzere yaratılıp dünyaya getirilmemiş miydi? Kesinlikle öyle. Ama biraz daha yakından bakıldığında işlerin o kadar da basit olmadığı görülür.

Öncelikle dönüşümün kökenlerini arayıp bulmak söz konusu değil midir? Daha bu noktada jeoloğumuz tamamen kendi alanına girmeyen sorular sormak zorunda kalır. Çünkü denizin dolması en azından bentlerin inşa edilmesi, küçük derelerin yönünün değiştirilmesi, drenaj faaliyetleri tarafından da kolaylaştırılmıştır: Bunların hepsi kolektif ihtiyaçlardan doğmuş ve sadece belirli bir sosyal yapı sayesinde gerçekleştirilebilen insan eylemleridir.

Zincirin diğer ucunda yeni bir problem ortaya çıkar: sonuçlar. Körfezin dibinden fazla uzak olmayan bir yerde bir

şehir yükseliyordu: Bruges. Kısa bir dere ile körfeze bağlanıyordu. Onu, tüm yanılgı payıyla birlikte, o dönemin Londra'sı veya New York'u yapan malların büyük bölümünü bu yoldan gönderiyor veya getirtiyordu. Ama körfezin giderek dolmasının etkileri her gün biraz daha hissedilir oldu. Su yüzeyi uzaklaştıkça, Bruges istediği kadar ön limanlarını körfeze doğru ilerletmeye çabalasın, rıhtımları yavaş yavaş uykuya daldı. Gerçi şehrin gerilemesinin tek nedeni bu değildi. Fiziksel alan, insandan kaynaklanan başka etkenler bu etkiyi hazırlamadıkça, ona yardım etmedikçe veya izin vermedikçe, sosyal alan üzerinde tek başına tesirli olabilir mi zaten? Ama nedensellik dalgalarının akışı içinde bu nedenin de en etkililer arasında boy gösterdiğinden kuşku duyulamaz.

Ama üzerinde yaşadığı toprağı kendi ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendiren bir toplumun eseri, herkesin içgüdüsel olarak hissedebileceği üzere, öncelikle "tarihsel" bir olgudur. Güçlü bir alışveriş odağının gösterdiği değişimler için de aynı şey geçerlidir. Bilgi topoğrafyasının oldukça karakteristik bir örneği aracılığıyla bir yandan iki disiplin arasındaki ittifakın her türlü açıklama çabası için vazgeçilmez hale geldiği bir kesişme noktasıyla karşı karşıya kalıyoruz; diğer yandan ise fenomen açıklandıktan ve sonuçları artık istikrara kavuştuktan sonra bir disiplin tarafından nihai olarak bir diğerine terk edilen bir geçiş noktası söz konusu. Tarihin devreye girmesi ne zaman zorunlu sayılsa, aslında ne olmuştu? İnsan sahneye çıkmıştı.

Nitekim, Michelet, Fustel de Coulanges gibi büyüklerimiz şunu kabullenmek gerektiğini bize uzun zaman önce öğretmişlerdi: Tarihin konusu, doğası gereği, insandır.[4] Da-

4 Sanırım Marc Bloch'a ters düşmeden, öngördüğü dipnot buraya yerleştirilebilir: "Fustel de Coulanges, 1862'deki açılış dersi, *Revue de synthèse historique*, c. II, 1901, s. 243; *Michelet*, Ecole normale dersi, 1829, aln. yap. G. Monod, c. I, s. 127: "Hem bireysel insanın incelenmesiyle uğraşıyoruz ki bu felsefedir; hem

ha doğrusu: insanlardır. Kelimenin soyutlamaya daha elverişli olan tekil halini kullanmaktansa göreliliğin gramatik hali olan çoğul kullanmak bir çeşitlilik bilimine daha uygun düşer. Manzaranın duyularla algılanabilen özelliklerinin gerisinde, [aletler veya makinalar,] en donmuş görünen yazılı metinlerin ve kendilerini kuranlardan tamamen bağımsızlaşmış gözüken kurumların gerisinde tarihin asıl yakalamak istediği insanlardır. Bunu başaramayan, en iyi ihtimalle bir tebahhur manevrası sergilemiş olur ancak. İyi tarihçi ise efsanedeki insan yiyen deve benzer. İnsan eti kokusunu aldığı anda, avını bulduğunu bilir.

Tarihin ifade problemi karşısındaki kendine özgü konumu, insanlar hakkında bilgi olmasından kaynaklanır. Tarih bir "bilim" mi yoksa bir "sanat" mıdır? Büyük atalarımız 1800 civarında bu konuda uzun uzun fikir yürütmeyi severlerdi. Daha sonraları, biraz ilkel bir pozitivizm atmosferi içindeki 1890'lara doğru, metot uzmanlarının tarihsel çalışmalarda okuyucunun, bu uzmanlar tarafından "biçim" adı verilen şeye, onların aşırı buldukları bir önem atfetmesine bozulduklarını görüyoruz. [Bilime karşı sanat, öze karşı biçim:] bu kavgaların hepsinin skolastiğin münazara çuvalına atılmasında fayda var. Doğru bir denklemde de en az doğru bir cümledeki kadar güzellik vardır. Ama her bilim kendine özgü bir dil estetiğine sahiptir. Beşeri olgular özleri gereği fazla hassas fenomenlerdir ve birçoğu matematiksel ölçümün dışında kalır. Onları iyi aktarmak, dolayısıyla onlara

---

de sosyal insanın incelenmesiyle uğraşıyoruz ki bu da tarihtir." Fustel'in daha sonra daha kesin ve eksiksiz bir ifadeyle şunu söylediğini eklemekte yarar var –yukarıdaki cümle aslında bunun bir yorumundan ibarettir: "Tarih, geçmişte olup bitmiş her türlü olayın biriktirilmesi değildir. İnsan toplumlarının bilimidir." Ama bu belki de ileride göreceğimiz üzere, tarihte bireyin payını fazla indirgemek anlamına gelebilir; toplum içinde insan ve toplumlar birbiriyle tam örtüşen iki kavram değildir."

iyi nüfuz etmek için (çünkü insan söylemeyi bilemediği bir şeyi eksiksiz olarak anlayabilir mi?), büyük bir dil inceliği, [sözel tonda doğru renk seçimi] şarttır. Hesaplamanın olanaksızlaştığı yerde, çağrıştırmak zorunlu hale gelir. Fiziksel dünyanın gerçekliklerinin ifadesiyle insan zihninin gerçekliklerinin ifadesi arasındaki zıtlık, frezeci ile keman yapımcısının işleri arasındaki zıtlıkla aynıdır: Her ikisi de milimetrik çalışır; ama frezeci kesin ölçüm kabiliyeti olan mekanik aletler kullanır; keman yapımcısına asıl yön veren ise kulak ve parmak duyarlılığıdır. Ne frezeci keman yapımcısının ampirizmiyle yetinirse ne de keman yapımcısı frezeciyi taklit etmeye kalkarsa iyi sonuç alınır. Elleri olduğu gibi kelimeleri kullanmanın da bir inceliği olduğu yadsınabilir mi?

[3. Tarihsel Zaman

"İnsanlarla ilgili bilim," dedik. Ama bu hâlâ fazlasıyla muğlak bir ifade. "Zaman içinde insanlarla ilgili," diye eklemek gerek. Tarihçi sadece "insani olarak" düşünmez. Onun düşüncesinin doğal solunumunu yaptığı atmosfer süre kategorisine girer.

Gerçi hangisi olursa olsun bir bilimin zamanı bir kenara bırakabileceğini düşünmek güçtür. Bununla birlikte, uzlaşım gereği zamanı yapay olarak homojen parçalara ayıran birçok bilim açısından zaman, bir ölçüden fazlasını temsil etmez. Tarihin zamanı ise akışının geri döndürülemezliği içindeki somut ve yaşayan bir gerçeklik olarak tam aksine fenomenlerin içinde yüzdüğü plazmadır ve o fenomenler ancak o zamanın içinde idrak edilebilirler. Radyoaktif bir cismin başka cisimlere dönüşmek için şart koştuğu saniye, yıl veya yüzyıl miktarı atom fiziği açısından temel bir veridir. Ama bu dönüşümlerin birinin veya diğerinin bin yıl önce, dün veya bugün vuku bulması ya da yarın

gerçekleşecek olması kuşkusuz jeoloğu ilgilendirir, çünkü jeoloji de kendi tarzı içinde tarihsel bir disiplindir, fizikçiyi tamamen kayıtsız bırakır. Buna karşılık hiçbir tarihçi Caesar'ın Galya'yı sekiz yılda fethettiğini ve Erfurt'un ortodoks çömezinden Wittemberg'li reformcunun doğması için Luther'e on beş yıl gerektiğini saptamakla yetinmez. Galya'nın fethini Avrupa toplumlarının geçirdiği değişimler içindeki doğru kronolojik yerine oturtmak onun için daha önemlidir; Frer Martin'inki gibi ruhsal bir krizin içerebileceği ezeli, ebedi yanları da asla inkâr etmeden, bunun kahramanı olan insanın ve iklimi oluşturan uygarlığın kader eğrilerindeki ânı doğru tespit etmedikçe bu olayı gereğince aktardığını düşünmez.

Ama bu gerçek zaman, doğası gereği bir sürekliliktir. Aynı zamanda sürekli değişimdir. Tarihsel araştırmanın büyük problemleri bu iki vasfın antitezinden kaynaklanır. İlk sıradaki problem de bizim çalışmalarımızın varlık nedenini bile sorgulayan cinstendir. Çağların kesintisiz akışı içinde aradan çekilip çıkartılmış iki peş peşe dönem söz konusu olsun. Daha eski olan hakkındaki bilgiyi daha yeni olanın anlaşılması bakımından –süre akışının o iki dönem arasında kurduğu bağ bizatihi bu süreden doğan benzemezliğe bazen ağır basar bazen de basmaz– ne ölçüde gerekli veya önemsiz sayacağız?]

4. Kökenler Putu

[Bir *mea culpa** ile işe başlamak asla kötü değildir. Geçmişi başlıca inceleme konusu olarak kabul eden insanların doğal olarak sevdiği bir yaklaşımla, en yakında olanın en uzakta olanla açıklanması zaman zaman araştırmalarımıza hipnoz

(*) (Lat.) Benim hatam – e.n.

noktasına varıncaya dek hâkim olmuştur. Tarihçiler kabilesinin bu putunun en karakteristik biçiminin bir adı vardır: kökenlerin yakamıza yapışması. Tarihsel düşüncenin gelişimi içinde bu yaklaşımın da el üstünde tutulduğu bir dönem olmuştur.]

Sanırım Renan, bir gün şöyle yazmıştı (belleğimden alıntılıyorum; dolayısıyla doğru olmamasından korkuyorum): "Tüm beşeri şeylerde en çok incelenmeye layık olan kökenlerdir." Ondan önce Sainte-Beuve de şöyle demişti: "Başlayanı[5] merakla kolluyor ve kaydediyorum." Bu tam onların dönemine ait bir fikir. Kökenler kelimesi de öyle. "Hıristiyanlığın Kökenleri"ne[6] bir süre sonra çağdaş Fransa'nınkiler yanıtı gelmişti.[7] Fikrin takipçilerini hiç saymıyoruz bile. Ama kelime endişe vericidir, çünkü muğlaktır.

Sadece başlangıçlar manasına mı gelmektedir?[8] Öyle olsa aşağı yukarı açıklık kazanır. Bununla birlikte, tarihsel gerçekliklerin çoğu için bu başlangıç noktası kavramının da çok değişken olduğunu unutmamak gerekir.[9] Kuşkusuz bir tanım meselesidir bu. [Ne yazık ki] yapılması kolayca unutulabilen bir tanım.

Kökenler denince, tam tersine nedenleri mi anlamak gerekir? O zaman beşeri bilimlerde, nedensel araştırmalara doğaları gereği sürekli içkin bulunan diğer zorluklardan başka bir şey kalmayacaktır geriye.

Ama iki anlam arasında sık sık bir sirayet gerçekleşir ve bu genellikle çok açık biçimde hissedilmediği için ürkütü-

---

5 [ilgi ve[

6 Vurguyu yapan Lucien Febvre.

7 Lucien Febvre "-kiler" yerine "kökenler"i koymuş, "çağdaş Fransa'nın kökenleri"ni tırnak içine almış ve altını çizmiştir.

8 Lucien Febvre "başlangıçlar"ı tırnak içine almıştır.

9 [Hıristiyanlık nereden başlatılacaktır? Akdeniz veya İran dünyasında selamet dinlerinin içinde geliştikleri duygusal atmosferden mi? İsa'dan mı? Paulus'tan mı? Ya da dogmanın ana hatlarının saptanmasına tanık olan kuşaklardan mı?[

cüdür. Günlük söz dağarcığı bakımından kökenler, açıklayıcı bir başlangıçtır. Bunun da ötesindedir: Açıklamaya yeterli olan bir başlangıçtır. Muğlaklık ve tehlike buradadır.

Koskoca bir büyük beyinler familyasında altı çok çizili olarak bulunan bu rüşeym saplantısı hakkında çok ilginç bir araştırma yürütülebilir. Bu noktada beşeri bilimler, sık sık görüldüğü üzere –farklı bilgi türleri arasında tam bir eşzamanlılık oluşturmaktan daha güç bir iş olmadığından– doğa bilimlerine göre geri kalmıştır. Çünkü doğa bilimleri 19. yüzyıl ortasına gelindiğinde, tam aksi yönde, atalara ait biçimlerden giderek uzaklaşıldığını varsayan ve bunu her evrede hayat veya o ana özgü çevre koşullarıyla açıklayan biyolojik evrimciliğin hâkimiyeti altına girmişlerdi. Fransız tarih felsefesi ise [Victor] Cousin'den Renan'a varıncaya dek, kökenlere duyduğu tutkulu merakı öncelikle Alman romantizminden almıştı. Ama o noktadaki ilk adımlarında bizimkinden daha eski bir fizyoloji ile çağdaştı: Gerek spermde gerekse yumurtada yetişkinlik çağının bir özetinin bulunduğunu sanan pre-reformistlerin fizyolojisi. Buna ilkelin yüceltilmesini ekleyin. Bu da 18. yüzyıl Fransası'nın aşina olduğu bir husustu. Ama bu temanın mirasçıları olan romantik Almanya'nın düşünürleri onu, devamcıları olan tarihçilerimize aktarmadan önce yeni ideolojik cazibe odaklarının birçok büyülü etkisiyle süsleyip püslemişlerdi. Meşhur Germen öneki *Ur*'un gücünü bizde hangi kelime aktarmayı başarabilir ki: *Urmensch, Urdichtung*?* Demek ki her şey bu kuşakları beşeri konularda başlangıçtaki olgulara aşırı bir önem atfetmeye itiyordu.

Bununla birlikte çok daha farklı türden bir başka unsurun da etkisi oldu. Din tarihinde kökenlerin incelenmesi kendi-

(*) (Alın.) İlk insan, ilk nazım – e.n.

liğinden öncelikli bir yer aldı, çünkü dinlerin değeri hakkında bunun bir ölçüt oluşturduğu kanısı uyanmıştı. Özellikle Hıristiyan dininin.[10] Bazı neo-Katoliklerde –üstelik birçoğu hiç de Katolik değildir– bu yorumculuk uğraşlarıyla alay etmenin günümüzde moda olduğunu iyi biliyorum. Barrès inancını yitirmiş bir rahibe, "Heyecanınızı anlamıyorum," diyordu: "Bir avuç âlimin birkaç İbranice kelime etrafında yaptıkları tartışmaların benim duyarlılığımla ne ilgisi olabilir? Bana 'kiliselerin atmosferi' yeter." Maurras ise şöyle diyordu: "Dört silik Yahudinin incillerinden bana ne?" (Buradaki "silik" kelimesinin pleb manasında kullanıldığını düşünüyorum; çünkü Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın belli bir edebi üne sahip olduklarını kabullenmemek pek mümkün görünmüyor.) Bu şakacılar bize bunları yutturuyorlar; halbuki ne Pascal ne de Bossuet böyle konuşurdu. Kuşkusuz tarihe hiçbir şey borçlu olmayan bir dinsel deneyim de tasarlanabilir. Saf deist açısından, içsel bir aydınlanma Tanrı'ya inanmak için yeterlidir. Hıristiyanların Tanrısı'na inanmak için değil. Çünkü Hıristiyanlık [, bunu daha önce de hatırlattım,] özü itibarıyla tarihsel bir dindir: Yani temel dogmaları olaylara dayanır. Amentünüzü (*Credo*) yeniden okuyun: "Pontus Pilatus'un hükmünde çarmıha gerilen... ve üçüncü gün ölülerin arasından dirilen... İsa Mesih'e inanıyorum." Burada, inancın başlangıç olayları aynı zamanda onun temellerini oluşturmaktadır.

Ama belli bir dinsel analiz biçimi içinde kendi varoluş nedenlerine sahip olabilecek bu uğraşlar, meşruiyetlerinin çok daha tartışılır olduğu diğer araştırma alanlarına doğru da kuşkusuz kaçınılmaz bir sirayet yoluyla genişlediler. Orada da doğumlar üzerine odaklanan bir tarih, değerlerin öne çıkarılmasının hizmetinde kullanıldı. Kendi devrinin Fransası'nın kökenlerini inceleyen Taine'in amacı, ona göre yanlış

10]değerinin[

bir insan felsefesinden kaynaklanan bir politikanın hatasını eleştirmek değil de neydi? İster Germen istilaları ister [İngiltere'nin] Normanlar tarafından fethi olsun, geçmişin bugünü açıklamakta bu denli etkin bir biçimde kullanılmasının tek nedeni, bugünü daha iyi bir şekilde haklı çıkarmaktan veya mahkûm etmekten ibaretti. Öyle ki birçok durumda kökenler iblisi, gerçek tarihin diğer şeytani düşmanı olan yargılama saplantısının belki de sadece bir suretiydi.

Bununla birlikte biz Hıristiyanlık incelemelerine dönelim. Kendisine bir kural arayan kaygılı bilincin, günlük hayatta tanımlandığı şekliyle Katolik dinine karşı tavrını saptaması ayrıdır; tarihçinin şimdiki zamanın Katolikliğini bir gözlem olgusu olarak açıklaması ayrı. Güncel dinsel fenomenlerin doğru bir şekilde anlaşılması için vazgeçilmez olan başlangıçlar hakkındaki bilgi onları açıklamaya yetmez. Problemi basitleştirmek amacıyla, hiç değişmemiş bir kelime ile ifade edilen inancın, özü itibarıyla gerçekten değişmeden kalıp kalmadığını sorgulamaktan bile vazgeçelim. Bir geleneğin ne kadar değişmeden kaldığı varsayılırsa varsayılsın, yine de sürüp gitmesinin nedenlerini sıralamak gerekir. Kastedilen insani nedenlerdir; ilahi bir etki varsayımı bilimin alanına girmez. Kısacası, sorun artık İsa'nın çarmıha gerilip sonra dirildiğini bilmek değildir. Artık asıl anlaşılması gereken, çevremizdeki onca insanın nasıl olup da Çarmıha Gerilmeye ve Dirilişe inandığıdır. Bir inanca bağlılık, bu niteliğin kendini açığa vurduğu grubun genel yaşamının çehrelerinden sadece biridir. Ya sosyal yapıyla ya da zihniyetle ilgili aynı yöndeki bir sürü özelliğin düğüm noktasında yer almaktadır. Kısacası, bütün bir insani iklim problemini gündeme getirmektedir. Meşe ağacı palamuttan doğar. Ama sonra meşe olur ve ancak –artık embriyolojinin alanına girmeyen– uygun çevre koşullarıyla karşılaşırsa ayakta kalır.

Din tarihini burada sadece örnek olarak andık. Yorumcu hangi insan faaliyetini araştırırsa araştırsın, aynı hata ihtimali hep pusuda bekler: Soy kütüğünü, şecereyi açıklama ile karıştırmak.

Güncel mananın karşısına bilinen en eski manayı koyduklarında, mesela "büro"nun (*bureau*) başlangıçta bir kumaşı veya "pul"un (*timbre*) bir davulu ifade ettiğini ispatladıklarında gerekli her şeyi söylediklerini sanan antik etimologların da yanılsaması buydu. Sanki bu mana kaymasını da açıklamak gerekmiyormuş gibi davranıyorlardı. Dildeki bir kelimenin rolünün, kendi geçmişi tarafından olduğu kadar o anın sosyal durumunun bir yansıması olan söz dağarcığının güncel durumuyla da belirlendiğini görmezden geliyorlardı. "Bürolar", "bakanlık büroları" diye kullanıldığında bir bürokrasiyi gerektirir. Postaneden "pul" isteyince, terimi bu şekilde kullanabilmemin yerleşebilmesi için bir posta hizmetinin yavaş yavaş örgütlenmesi gerekmiş; düşünceler arasındaki alışverişi de çok kolaylaştıran teknik dönüşüm sayesinde bir mühür basılmasının yerini arkası tutkallı bir pul yapıştırılması almıştır. Bunu mümkün kılan tek şey, eski ismin mesleklere göre özelleşmiş farklı kabullerinin bugün, mektubumdaki pulla (*timbre*) örneğin keman satıcısının bana müzik aletleri arasında sesinin temizliğini övdüğü zil (*timbre*) arasında en küçük bir anlam karışıklığı tehlikesi kalmayacak kadar, birbirinden uzaklaşmış olmasıdır.

"Feodal rejimin kökenleri" deniyor. Bunların nerede aranması gerekir? Bazıları bu soruya "Roma", bazıları ise "Germania" diye cevap vermiştir. Bu hayallerin aşikâr nedenleri vardır. Gerçekten de her iki yerde de –hamilik ilişkileri, savaşçı kardeşliği, yapılan hizmetlerin ücreti olarak toprak tahsisinin rolü– sonraki kuşakların, Avrupa'da feodal çağ denen devirde yaşamış kuşakların sürdürmek zorunda oldukları bazı âdetler vardı. Üstelik bunları fazla değiştirmeden koru-

muşlardı. Her iki yerde de –Latinlerde "lütuf, yarar" (*beneficium*), Germenlerde "fief" gibi– sonraki kuşakların değiştirmeden kullanmakta ısrar edecekleri, ama kendileri farkına bile varmadan yavaş yavaş yepyeni bir içerik yükleyecekleri kelimeler mevcuttu. Çünkü, tarihçilerin şanssızlığına, insanlar her âdet değiştirdiklerinde söz dağarcıklarını da değiştirme alışkanlığına sahip değildirler. Bunların çok ilginç saptamalar olduğuna kuşku yoktur. Peki, nedenler problemini ortadan kaldırmaya yeter mi? Avrupa feodalitesi kendine özgü kurumlarıyla eskinin kalıntılarından oluşan arkaik bir doku değildi. Geçmişimizin belirli bir aşamasında tüm bir toplumsal ortamın sonucu olarak doğmuştu.

Seignobos bir yerlerde şöyle demişti: "18. yüzyılın devrimci fikirlerinin... 17. yüzyılın İngiliz fikirlerinden kaynaklandıklarını sanıyorum." Bunu söylerken, Aydınlanma çağının Fransız siyasi köşe yazarlarının bir önceki yüzyıla ait bazı İngiliz metinlerini okuyarak veya onların dolaylı etkisine maruz kalarak oradaki siyasi ilkeleri benimsediklerini mi kastediyordu? Ona hak verilebilirdi. Şayet filozoflarımızın yabancı formüller içine en azından entelektüel öz veya duygu rengi olarak özgün hiçbir şey katmadıkları varsayılırsa... Ama bu düşünce hareketinin tarihi, epey keyfi bir yaklaşımla böyle dışarıdan alınmış bir olguya indirgendiğinde bile,[11] aydınlatılmış olmaz. Çünkü söz konusu aktarımın niye daha önce veya sonra değil de o belirli tarihte yapıldığı problemi hâlâ cevaplanmamıştır. Bir salgın hastalık iki şeyi gerektirir: mikrop kuşakları ve hastalığın başladığı anda uygun bir "saha".

Kısacası, tarihsel bir fenomen gerçekleştiği anın incelenmesi dışında hiçbir zaman tam olarak açıklanamaz. Bu, evrimin tüm aşamaları için geçerlidir. Hem yaşamakta olduğu-

11]tamamen[

muz aşama hem de diğerleri için.[12] Arap özdeyişi bunu bizden önce ifade etmişti: "İnsanlar babalarından çok içinde yaşadıklara zamana benzerler." Geçmişin araştırılması, bu Doğu bilgeliği üzerinde yeterince düşünülmediği için zaman zaman itibarını yitirmiştir.

5. Geçmiş ve "Şimdiki Zaman"

[Köken kazıcılarının zıt kutbunda hemen şimdinin sofuları yer alır. Montesquieu, gençlik eserlerinden birinde, "çoğalan ve yüzyıldan yüzyıla bileşen sonsuz nedenler zinciri"nden söz eder. Bazı yazarlara bakılacak olursa, zincirin bize en yakın ucunda incecik olması gerekirdi. Çünkü onlar şimdiki zaman adını verdikleri olgu hakkındaki bilgiyi geçmişten hemen hemen tamamen kopmuş bir şey olarak algılıyorlar. Bu fikir öylesine yaygın ki otopsi masasına yatırıp unsurlarını ayırmaya değer.]

[Önce onu gözlemlemekte yarar var:] Harfiyen alınsa, hiç düşünülemez olurdu.[13] Gerçekten de şimdiki zaman nedir? Sürenin sonsuzluğu içinde minicik ve durmadan kaçan bir nokta; doğar doğmaz ölen bir an. Konuşur konuşmaz, davranır davranmaz sözlerim veya eylemlerim Bellek krallığı içine gömülüyor. Hem banal hem derin şu söz genç Goethe'ye aittir: Şimdiki zaman yoktur, sadece gelgeçlik vardır, *nichts gegenwärtig, alles vorübergehend.* Sürekli bir çehre değişimine mahkûm olan sözde şimdiki zaman bilimi, oluşunun her anında başkalaşıma uğrayıp geçmiş bilimine dönüşecektir.

---

12 Sanırım Lucien Febvre (çizginin babamın elinden çıktığını sanmıyorum) bu son iki cümlenin üstünü çizmiş. Yine de bir önceki baskıda yer alıyorlar.

13 Bu paragrafın, sonraki iki paragrafın ve üçüncünün bir bölümünün ("fazla yakıcı temaslar"a kadar) yeri değiştirilmiştir. Bu pasaj ilk başta Birinci Bölüm'ün ikinci paragrafında yer alıyordu.

Mugalata yapıyorsun[14] çığlıklarını duyuyorum. Günlük dilde "şimdiki zaman" yakın geçmiş anlamına gelir. [O halde] kelimenin bu şekilde biraz gevşekçe kullanılışını artık duraksamadan kabul edelim. Bu kullanımında ciddi zorluklar çıkarmadığını söylemiyorum. Yakınlık kavramı sadece kesinlik eksikliği göstermekle kalmıyor –kaç yıldan söz ediyoruz?– o da bizi vasıfların en gelip geçici olanıyla karşı karşıya bırakıyor. Eğer şimdiki an, terimin dar anlamında sürekli bir ele avuca gelmeme haliyse, şimdiki zaman ile geçmiş arasındaki sınır da aynı ölçüde sürekli hareket halindedir. Daha düne kadar tüm ekonomi politik ders kitaplarında aktüalite kuralı olarak yer alan istikrarlı para ve altın ölçüsü sistemi günümüzün iktisatçısı için hâlâ şimdiki zaman mıdır yoksa şimdiden küf kokmaya başlamış bir tarih midir? Bununla birlikte, bu mantık aykırılıklarının gerisinde daha tutarlı bir fikir demeti kolayca keşfedilebilir ve bunların en azından dış görünüşteki basitliği bazı zihinleri cezbetmiştir.

Zamanların uçsuz bucaksız akışı içinde, daha dar bir yer kaplayan bir aşamanın bir kenara ayrılabileceği düşünülür. Başlangıç noktası bizden çok da uzak olmayan bu aşama, sonuç noktası itibarıyla içinde yaşadığımız günlerle örtüşür. Onun içinde hiçbir şey, ne sosyal veya siyasal durumun en çarpıcı nitelikleri, ne maddi alet edevat ne de genel uygarlık rengi, alışkanlıklarımızın içinde yer aldığı dünya ile derin farklılıklar göstermiyormuş gibi durur. Kısacası bu aşama, bize göre çok güçlü bir "çağdaşlık" katsayısının etkisindeymiş gibi görünür. Geçmişin geri kalanıyla karıştırılmama onuru veya kusuru buradan kaynaklanır. Ben çok genç ken [çok] yaşlı olan lise öğretmenlerimden biri, "1830'dan sonrası artık tarih değildir," derdi: "O, siyasettir." Bugün artık "1830'dan sonra" –1830 Temmuz Devrimi de yaşlan-

14]burada[

dı– veya "O, siyasettir," denemez. Daha çok, saygılı bir üslupla "sosyolojidir" veya biraz daha az hürmet ederek "gazeteciliktir" denmesi tercih edilir. Yine de pek çok kişi şunu gönülden yineleyecektir: 1914 veya 1940'tan sonrası artık tarih değildir. Gerçi bu budamanın gerekçeleri konusunda pek anlaşamazlar.[15]

Bazıları,[16] bize en yakın olayların bu nedenden ötürü gerçek anlamda berrak bir incelemeye uymayacaklarını düşündüklerinden, sadece iffetli Clio'yu fazla yakıcı temaslardan korumak istiyorlar.[17] [Yaşlı öğretmenim de böyle düşünüyordu sanırım. Bu yaklaşım sinirlerimize yeterince hâkim olamayacağımız kuşkusunu barındırıyor. Aynı zamanda da duygusal etkileşimler devreye girer girmez güncel ile güncel dışı arasındaki sınırın mutlaka bir zaman aralığının matematiksel ölçüsüne göre düzenlenemeyeceğini unutmak anlamına geliyor.] İlk[18] tecrübelerimi edindiğim Languedoc lisesindeki iyi yürekli öğretmenim o gür eğitim komutanı sesiyle şu uyarıyı yaparken o kadar da hatalı mıydı acaba: "Burada, 19. yüzyıl pek tehlikeli sayılmaz;[19] Din savaşlarına girdiğinizde çok temkinli olun." Aslında çalışma masasının başına oturduğunda beynini içinde yaşadığı anın virüsünden korumayı başaramayan kişi, *İlyada* veya *Ramayana*'yı yorumlarken de pekâlâ zehirli maddelerin içeri sızmasına izin verebilir.

Başka bilim adamları ise, tam aksine, insanın şimdiki zamanının bilimsel bilgiye tamamen uygun olduğunu haklı olarak düşünüyorlar. Ama bunun incelenmesini, geç-

15 İlk versiyonda paragraf bu cümleden önce sona eriyordu. Bu cümle bir sonraki paragrafın başında "Gerçi ... pek de mutabık değillerdi" diye sürüyordu.

16]... benim yaşlı öğretmenim de haliyle bu kişiler arasındaydı...[

17 Gerek bu paragrafın başı gerekse önceki iki paragraf ilk versiyonda Birinci Bölüm'ün ikinci alt başlığı altında yer alıyorlardı.

18]öğretmenlik[

19]ama[

mişi konu alan bilimden çok ayrı disiplinlere bırakıyorlar. Analiz yapıyorlar; örneğin çağdaş ekonomiyi zaman içinde birkaç on yıl ile sınırlı gözlemler yardımıyla anlayabileceklerini iddia ediyorlar. Kısacası, içinde yaşadıkları dönemi öncekilerden çok canlı tezatlarla ayrıldığı için kendi izahını içinde taşıyan bir zaman dilimi olarak değerlendiriyorlar. Birçok basit meraklının içgüdüsel tavrı da aynı yönde. Biraz uzakta kalmış dönemlerin tarihi onları ancak zararsız bir zihin lüksü olarak cezbediyor. Bir yanda, ölü sevgileri nedeniyle ölmüş tanrıları kundaklarından çıkarmakla uğraşan bir avuç antikacı; diğer yanda, sosyologlar, iktisatçılar, köşe yazarları – yaşayanı keşfetmekle sadece onlar ilgileniyor.

En ilginci, bu bölünme fikrinin çok kısa süre önce ortaya çıkmış olması.[20] Eski Yunan tarihçileri, bir Herodotos, bir Thukydides, ya da daha yakınımızdaki gerçek öğretmenlerimiz, lonca *cella*'sında* sonsuza dek yer almayı hak eden atalarımız, akşamüstünü açıklamak için en fazla sabahı bilmenin yeterli olacağını asla düşünmemişlerdi.[21] Michelet, asrının hummalarıyla tutuşan o güzel *Peuple* kitabının başına[22] "Şimdiki zamanla, güncelle sınırlı kalmak isteyen günceli anlayamaz" diye yazmıştı. Daha önce Leibnitz de tarihten beklediği faydaların içinde, "geçmiş şeylerde de bulunan şimdiki şeylerin kökenleri"ni saymış ve eklemişti: "çünkü bir gerçekliği anlamanın en iyi yolu nedenlerini bilmektir."

Ama Leibnitz'den, Michelet'den bu yana büyük bir ol-

---

20 İlk yazımda, bu paragrafın ilk iki cümlesinin epey farklı biçimleri, şimdiki zamanın doğasını inceleyen pasajdan önce yer alıyorlardı.

(*) (Lat.) Antik Roma tapınaklarındaki iç oda – e.n.

21 Lucien Febvre bu cümlenin yerine ilk yazımdaki versiyonu tercih etmişti.

22], geçtiğimiz yüzyılda[

gu gerçekleşti: Tekniklerde yaşanan peş peşe devrimler, kuşaklar arasındaki psikolojik mesafeyi ölçüsüz bir şekilde büyüttü. Belki de elektrik ve uçak çağının insanı, kendini [pek de] haksız sayılamayacak bir şekilde atalarından çok uzakta hissediyor. Buradan hareketle, daha da temkinsizce bir adım atarak artık onlar tarafından belirlenmediği sonucuna varıyor. Her türlü mühendis zihniyetine içkin olan modernist seyri de buna ekleyin. Bir dinamoyu çalıştırmak veya onarmak için ihtiyar Volta'nın galvanizm hakkındaki fikirlerine nüfuz etmek gerekir mi? Kuşkusuz biraz aksak kalan, ama makinaya tabi birçok zihne kendini hiç zorlanmadan dayatan bir analoji ile, insanlığın bugünkü büyük problemlerini anlamak ve onları çözümlemeye çalışmak için bu sorunların öncüllerini analiz etmenin hiçbir önem taşımadığı düşünülebilir. Tam farkına varmadan bu mekanikçi atmosferine kendilerini kaptıran bazı tarihçiler de koroya katılıyorlar: "Şimdiki zamanın açıklaması olarak tarih, hemen hemen çağdaş dönemin incelenmesine indirgenebilir." Bu tarihçilerden ikisi 1899'da hiç çekinmeden böyle yazabilmişlerdi.

[Yakından bakıldığında,] şimdiki zamana tanınan kendini idrak edebilme ayrıcalığı bir dizi tuhaf varsayıma dayanıyor.

İlk varsayıma göre, insanın varoluş koşulları bir veya iki kuşaklık bir süre zarfında sadece çok hızlı değil, aynı zamanda bütüncül bir değişim geçirmiştir: Öyle ki biraz eskimiş hiçbir kurum, hiçbir geleneksel davranış tarzı laboratuvar veya fabrika devrimlerinden kendini kurtaramamıştır. Bunu söylemek, birçok toplumsal yaratıma özgü atalet kuvvetini unutmak anlamına gelir. İnsan zamanını sonradan az veya çok gönüllü tutsağı olarak kalacağı mekanizmalar kurmakla geçirir. Kuzeydeki kırsal alanlarımızı dolaşan hangi gözlemci tarlaların tuhaf şekilleri karşısında şaşkınlığa ka-

pılmadan durabilir? Mülkiyet değişimlerinin çağlar boyunca ilk şemada yaptığı tüm tahrifata rağmen, sulak araziyi inanılmaz sayıda parsele bölen bu ölçüsüz biçimde uzun ve dar şeritlerin manzarası bugün bile ziraat bilimcinin kafasını karıştırmaya yeter. Böyle bir düzenlemenin yol açtığı çaba israfı ve toprağı işleyenlere getirdiği sıkıntılar nasıl açıklanabilir? Fazla aceleci köşe yazarları bu durumu, Medeni Kanun ve onun kaçınılmaz sonuçlarıyla açıklamaya kalktılar. Miras kanunlarımızı değiştirirseniz tüm derdi yok edersiniz, diye de ekliyorlardı. Tarihi daha iyi bilselerdi, yüzlerce yıllık ampirizmle yoğrulmuş köylü zihniyetini de daha iyi sorgulasalardı, bu derdin dermanını bulmanın o kadar da kolay olmadığını anlarlardı. Nitekim, bu düzenleme o kadar eski kökenlere dayanmaktadır ki bugüne dek hiçbir bilim adamı tatmin edici bir dökümünü çıkaramamıştır;[23] muhtemelen bu konudan Birinci İmparatorluğun yasa koyucularından çok dolmenler çağının tarla açıcıları sorumludur.[24] Neden konusundaki hatanın bu noktadaki uzantısı neredeyse mecburen yanlış tedavi olmuştur; demek ki geçmişi bilmemek şimdiki zamanın anlaşılmasına zarar vermekle kalmaz, şimdiki zaman içindeki eylemi de bozar.

Dahası da var. Hangisi olursa olsun, bir toplumun içinde yaşadığı andan hemen bir önceki tarafından tamamen belirlenebilmesi için, o önceki andan gerçekten azade tutulabilecek ölçüde değişime uyarlanabilen bir yapıya sahip olması yetmez. Kuşaklar arası alışverişlerin, deyim yerindeyse, sadece tekli kol düzeninde gerçekleşmesi, yani çocukların atalarıyla ancak babaları aracılığıyla ilişki kurmaları gerekir.[25]

23]ve[

24]Yine de bu düzenleme birçok kırsal topluluğumuzun yaşamına yön vermeye de devam etmektedir.[

25 Tüm bu paragraf yeniden yazılmıştır.

Ama tamamen sözlü iletişim için bile bu doğru değildir.[26] [Örneğin bizim köylere bakın.] Çünkü buralarda iş koşulları anne ile babayı hemen hemen bütün gün küçük çocuklarından uzakta tutar ve çocuklar esas olarak dedeler ve nineler tarafından yetiştirilirler. Demek ki her yeni zihniyet oluşumunda geriye doğru bir adım atılır ve bu adım, değişimlerin taşıyıcısı olan kuşağın üzerinden, en geçirgen beyinleri en katılaşmış beyinlere bağlar. [Sayısız köylü toplumuna içkin olan gelenekçilik, hiç kuşkumuz olmasın, öncelikle bundan kaynaklanır. Bu çok belirgin bir durumdur. Ama tek örnek değildir. Yaş grupları içinde doğal olarak bulunan çatışkı, esas olarak peş peşe gelen gruplar arasında görüldüğünden, birçok gençlik kuşağı olgun adamlardan olduğu kadar ihtiyarlardan aldığı derslerle de yetişmiştir.]

Daha da önemlisi, yazı [, zaman zaman birbirine çok uzak kuşaklar arasındaki,] bir uygarlığın sürekliliğini sağlayan düşünce aktarımlarını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Luther, Calvin, Loyola: Bu eski zaman insanlarını, bu 16. yüzyıl insanlarını anlamak ve anlaşılmalarını sağlamakla uğraşan tarihçinin ilk işi onları kendi ortamlarına, kendi devirlerinin zihinsel atmosferi içine, bizimkilerle tam aynı olmayan bilinç problemlerinin karşısına yerleştirmek olacaktır. Yine de bugünün dünyasının doğru kavranması için bizden yüzlerce yıl gerideki Protestan Reformunun veya Katolik Reformunun anlaşılmasının [zaman içinde bize daha yakın oldukları su götürmeyen ama daha geçici fikir akımlarının anlaşılmasından] daha önemli olmadığı söylenebilir mi?

Özetle, hata aşikârdır ve onu yok etmek için kuşkusuz ifade etmek yeterli olacaktır. İnsanlık evrimi akışının bir dizi kısa ve derin sarsıntı/kesintiden oluştuğu, bunların her biri-

26]Başka bir yerde daha dikkat çekmiştim; hemen hemen tüm kırsal toplumlara içkin olan gelenekçi zihniyetin ana nedeni kuşkusuz iş koşullarının...[

nin ancak birkaç insan ömrü kadar sürdüğü tasavvur edilmektedir. Gözlemler ise, tam aksine, bu muazzam süreklilik içinde büyük sarsıntıların en yakından olduğu kadar en uzaktan gelen molekülleri de içlerine alıp yayabileceklerini ispatlamaktadır.[27] Myria-metreleri* saymakla yetinip Ay'ın yerküremiz üstündeki etkisinin Güneş'inkinden çok daha büyük olduğunu ileri süren bir jeofizikçi hakkında ne düşünürüz? [Ne zamanda ne de gökyüzünde bir kuvvetin etkisi sadece uzaklığıyla ölçülebilir.]

Son olarak, geçmiş şeyler arasında yer alan ve şimdiki zamana yön vermeleri sona ermiş gibi gözükenlerin bile –en küçük bir iz bırakmadan yok olmuş inançlar, ölü doğmuş toplumsal biçimler, ölü teknikler– bu nedenle, şimdiki zamanın anlaşılması açısından faydasız oldukları mı düşünülecektir? Bunu söylemek, belli bir kıyaslama yelpazesi olmadan hakiki bir bilgiye ulaşılamayacağını unutmak anlamına gelir. Gerçi bunun da koşulu, kıyaslamayı hem çeşitlilik arz eden hem de birbirlerine akraba olan gerçeklikler arasında kurmaktır. Burada da bu durumun söz konusu olduğu yadsınamaz. Gerçi artık bugün, Machiavelli'nin yazdığı, Hume veya Bonald'ın düşündüğü gibi zamanda "en azından hareketsiz bir şey var: o da insan" demiyoruz. İnsanın da gerek zihni, gerekse vücudunun en hassas mekanizmalarına varıncaya dek çok değiştiğini öğrendik. Başka nasıl olabilir ki? Zihinsel atmosferi derinlemesine dönüştü; hijyeni, beslenmesi de keza. Bununla birlikte, insanın doğasında ve insan toplumlarında sürekliliğini koruyan bir özün var olması gerekiyor. Yoksa insan ve toplum isimleri bile anlamlarını yitirirler. O halde insanları sadece verili bir anın özel koşulla-

27]: dolayısıyla, Michelet'nin ifadesini yineleyecek olursak, "güncel" ancak uzaklar da hesaba katılırsa tamamen açıklanabilir; bunu yadsımak fizikçininkine benzer bir hata içine düşmek anlamına gelir.[

(*) On bin metre – ç.n.

rı karşısındaki tepkilerini inceleyerek anlayacağımıza inanabilir miyiz? O anda ne oldukları hakkında bile deney yetersiz kalacaktır. Geçici olarak fazla gözükmeyen, ama her an uyanabilecek birçok potansiyel, şu veya bu ölçüde farkındalık kazanmamış birçok devindirici güç, bireysel veya kolektif tavırlar karanlıkta kalacaktır. Tek, benzersiz bir deney kendi etkenlerini birbirinden ayırmak, dolayısıyla kendi yorumunu sunmak konusunda her zaman acizdir.[28]

[Ayrıca, çağlar arasındaki bu dayanışma öyle güçlüdür ki onların arasındaki idrak bağları gerçek manada çift yönlüdür. Şimdiki zamanın anlaşılamaması kaçınılmaz biçimde geçmişin bilinmemesinden doğar. Ama şimdiki zamanı bilmeden geçmişi anlamaya çalışmak da en az aynı ölçüde boşa kürek çekmektir.] Daha önce başka bir yerde şu anekdotu hatırlatmıştım: Henri Pirenne ile birlikte Stockholm'e gidiyordum. Varır varmaz bana dedi ki: "Önce neyi görmeye gidelim? Anlaşılan yepyeni bir belediye binası varmış. Oradan başlayalım." Sonra, sanki bir şaşkınlığa engel olmak ister gibi, ekledi: "Antikacı olsaydım eski nesnelerden başka bir şeyi gözüm görmezdi.[29] Ama ben tarihçiyim. Bu nedenle hayatı seviyorum." Gerçekten de yaşayanı kavrama kabiliyeti, bir tarihçinin ana vasfıdır. Belli[30] bir üslup soğukluğu bizi aldatmasın, içimizdeki en büyüklerin hepsi bu vasfa sahiptir[31] Fustel veya Maitland daha renksiz olan kendi tarzları içinde en az Michelet kadar bu kabiliyete sahiptiler. Belki de bu ka-

28 Bu yeni paragrafın ilk yazımdaki çok daha kısa bir pasajın yerine konduğu düşünülebilir: "Şimdiki zaman ve geçmiş iç içe geçerler. Öyle ki, aralarındaki bağlar tarihçilik mesleği bakımından çift yönlüdür. Şimdiki zamanı anlamak isteyen açısından geçmişi bilmemek ne kadar kötüyse, bunun tersi de –her zaman yeterince farkında olunmasa da– en az aynı ölçüde geçerlidir."

29]Ama ben antikacı değilim.[

30]hakiki[

31]çeşitli şekillerde[

biliyet, kaynağı bakımından, hiç kimsenin onu beşiğinde hazır bulmayıp da sonradan edinme iddiası taşıyamayacağı bir Tanrı vergisidir. Böyle bile olsa, sürekli kullanılması ve geliştirilmesi gerekir. Bu da, Pirenne'in bizzat örneğini verdiği üzere, bugün ile sürekli bir temas dışında nasıl sağlanabilir?

Çünkü eski metinlerde yeniden canlandırmak için çok zorlu bir hayal gücü çabası gerektiren insan yaşamının titreşimleri [burada] duyularımız[32] tarafından doğrudan algılanabilmektedir. Birçok kez savaş ve muharebe hikâyeleri okumuş, anlatmıştım. Ama bu olayın iç bulandırıcı acımasızlığını bizzat hissetmeden önce, bir ordu için kuşatılmanın, bir halk için bozgunun ne anlama geldiğini, bilmek fiilinin gerçek manasında içeriden bilebilir miydim? 1918 yazı ve sonbaharı boyunca zafer neşesini bizzat solumadan önce –bu arada, ciğerlerimi bu havayla bir kez daha doldurmayı umuyorum, ama ne yazık ki kokusu tam aynı olmayacak– bu güzel kelimenin ne içerdiğini gerçekten biliyor muydum? Aslında, geçmişi yeniden oluşturmak[33] için kullandığımız unsurları gereken yerlerde yeni renklerle ayrıntılandırmak için son tahlilde, bilinçli veya bilinçsiz olarak, hep günlük deneylerimizden yararlanıyoruz: Yok olmuş ruh hallerini, silinip gitmiş sosyal biçimleri nitelendirmek için kullandığımız isimler, eğer önce insanların yaşadığını görmemiş olsaydık, bizim için ne mana ifade ederlerdi? Bu sezgisel nüfuzun yerine bilinçli ve denetimli bir gözlemi geçirmek [yüz kat] iyidir. Büyük bir matematikçi yaşadığı dünyaya gözlerini kaparsa bu onun matematikçiliğini küçültmez sanıyorum. Ama etrafındaki insanlara, şeylere, olaylara bakmaktan zevk almayan mütebahhir, belki de Pirenne'in dediği gibi faydalı bir antikacı adını hak eder. Tarihçi adından vazgeçerse akıllılık etmiş olur.

32]ve zihnimiz[

33], hayal etmek[

Üstelik bunun tek nedeni, tarihsel duyarlılık eğitimi değildir. Bazen verili bir[34] çizgide, şimdiki zaman bilgisinin geçmişin anlaşılmasında daha doğrudan önem kazandığı da görülür.

Aslında, tarihçilerin araştırmalarında benimsedikleri sıranın mutlaka olayların sırasına göre şekillendirilmesi gerektiğini sanmak ağır bir hata olur. Tarihe daha sonra gerçek akışını iade etmek koşuluyla, tarihçilerin olayları, Maitland'ın dediği gibi, "sondan başa doğru"[35] okumaları çoğunlukla kendi yararlarınadır. Çünkü her araştırmanın doğal seyri, en iyi veya en az kötü bilinenden en bilinmeyene doğru gitmektir.[36] Kuşkusuz bunun için, çağlar ilerledikçe belgelerin ışığının düzenli olarak artması gerekir. Örneğin MS 10. yüzyıl hakkındaki bilgilerimiz, Caesar veya Augustus dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde kıttır. Yine de örneklerin çoğunda daha yakın dönemler nispeten daha ışıklı bölgelerle örtüşür. Mekanik bir şekilde geriden ileriye doğru gitme usulüne başvurulursa, tecrübeyle belki de hayali oldukları ortaya çıkacak fenomenlerin başlangıçlarını veya nedenlerini arayarak zaman yitirme tehlikesiyle karşılaşılabileceğini de buna ekleyelim. Pek çok saygın tarihçi gerektiği yerde temkinli bir şekilde sondan başa doğru giden bir yöntemi uygulamayı ihmal ettikleri için, bazen tuhaf hatalara düşmüşlerdir. Fustel de Coulanges, korkarım haklarında oldukça muğlak bir fikre sahip olduğu feodal kurumların "kökenleri"ne ve ikinci el tasvirler tarafından yanıltıldığı için tamamen yanlış renklerde algıladığı bir serfliğin [öncüllerine] eğilmişti.

Ama, sanıldığından daha sık olarak, ışığa ulaşmak için olayı bugüne kadar takip etmek de gerekebilir. Zaten bi-

---

34]inceleme[

35]en yakındaki olaydan en uzaktakine doğru[

36], –Maitland gibi konuşacak olursak– karanlığa dalmadan önce gözleri gün batımına alıştırmak[

lindiği üzere, bizim kırsal manzaramız bazı temel nitelikleri bakımından çok uzak dönemlere aittir. Ama bu puslu doğuş dönemine nüfuz etmemizi sağlayan az sayıdaki belgeyi yorumlamak, problemleri doğru bir şekilde koymak, hatta bu problemleri akıl etmek için bir ön şartın yerine getirilmesi gerekmiştir: bugünün manzarasını gözlemlemek, tahlil etmek. Çünkü sadece bu manzara, yola çıkış için vazgeçilmez olan toplu perspektifi sunuyordu. Bu resmi bir kez sabitledikten sonra onu nehrin ağzından kaynağına doğru çıkıldıkça peş peşe karşılaşılan geçmişin her aşamasına aynen uygulamak tabii ki söz konusu değildir. Başka yerlerde olduğu gibi burada da tarihçinin yakalamak istediği bir değişimdir. Ama izlediği filmde, sadece son kare bozulmamış haldedir. Diğerlerinin bozulmuş çizgilerini yeniden oluşturmak için önce görüntü bobinini sondan başa doğru tersten oynatmak zorunlu olmuştur.

[Demek ki zaman içinde bakıldığında bir tek insan bilimi vardır ve bu bilim hiç durmaksızın ölülerin incelenmesini yaşayanların incelenmesiyle birleştirmek gereksinimindedir. Ona ne ad verilebilir? Niye antik *historia* adının bana en kapsayıcı, en az dışlayıcı, son derece dünyevi bir faaliyetin heyecan verici anılarıyla yüklü geldiğini, onu en iyi isim olarak gördüğümü daha önce izah ettim. Tarihi bu şekilde, kendisinden çok daha genç bazı önyargıların aksine, şimdiki zaman bilgisine dek genişletmeyi önerirken, hiçbir lonca talebinin peşinde değiliz –acaba kendimizi bundan mahrum bırakmak şart mı? Hayat çok kısa, bilgiler ise en büyük dehanın bile eksiksiz bir insanlık deneyimi edinmesine izin vermeyecek kadar uzun. Günümüz dünyasında taş devri veya Mısırbilim gibi alanların uzmanları hep olacaktır. Onlardan tek istediğimiz, tarihsel araştırmaların kendi kendine yeterlilik illetine kapılmaması gerektiğini hatırlamala-

rı. Tek başına hiçbir tarihçi, kendi özel inceleme sahasında bile her şeyi ancak yarım yamalak anlamaktan öteye geçemez; ve ancak yardımlaşarak yazılabilecek tek gerçek tarih, evrensel tarihtir.]

Bununla birlikte bir bilim sadece konusuyla tanımlanamaz. Sınırları, metotlarının kendilerine özgü doğasıyla da saptanabilir. O halde geriye, şimdiki ana yaklaştığımıza veya ondan uzaklaştığımıza bakarak, araştırma tekniklerinin de değişip değişmemesi gerektiğini sormak kalıyor. Bu da tarihsel gözlem sorununu masaya yatırmak demektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GÖZLEM

1. [Tarihsel Gözlemin Genel Nitelikleri]

[Başlangıç olarak, kendimizi kararlı bir şekilde geçmişin incelenmesi içinde konumlandıralım.]

[Terimin bu sınırlı ve alışılmış manasında] tarihsel bilginin en gözle görünür nitelikleri birçok kez betimlenmiştir. Tarihçinin incelediği olguları tanım gereği bizzat gözlemleme olanağına sahip olmadığı söylenir. Hiçbir Mısırbilimci Ramses'i görmemiştir; hiçbir Napoléon savaşları uzmanı Austerlitz topunun gümbürtüsünü işitmemiştir. [Dolayısıyla] bizden önceki çağlar hakkında ancak tanıklara dayanarak konuşabiliriz. Onların karşısındaki konumumuz, hiç katılmadığı bir cinayeti yeniden canlandırmaya uğraşan sorgu yargıcının; grip olduğu için odasından çıkmayan ve deneylerinin sonuçlarını ancak laboratuvarda çalışan birinin raporlarından öğrenen fizikçinin durumuna benzer. Kısacası, şimdiki zaman bilgisinin aksine, geçmiş bilgisi "dolaylı" olmak zorundadır.

Bu saptamalarda[1] bir hakikat payı bulunduğunu hiç kimse

1]büyük[

yadsıyamaz. Bununla birlikte, ayrıntılarda çok dikkatli düzeltmeler yapılması şarttır.

Bir ordu komutanının zaferi kazandığını varsayalım. Savaş alanında oturup kendi eliyle bunun öyküsünü yazmaya girişiyor. Savaş planını o tasarlamış. Savaşı o yönetmiş. Saha da çok geniş olmadığı için [(çünkü bütün kozları elimizde toplamaya kararlı olduğumuz için, dar bir alanda cereyan eden bir eski zaman muharebesi hayal ediyoruz)] göğüs göğüse çarpışmanın hemen hemen tamamının gözlerinin önünde yaşandığını görebilmiş. Yine de şu konuda hiçbir kuşkumuz olmasın: Savaşın birden çok temel safhası hakkında yaverlerinin raporlarına dayanmak zorunda kalacaktır.[2] [Aslında anlatıcılığa soyunduktan sonra sergilediği bu davranış birkaç saat önce eylemin içindeyken yaptığından hiç farklı değildir. O sırada da muharebedeki değişikliklere göre askerlerinin hareketlerini daha iyi düzenlemek için hangi bilgiler daha çok işine yaramıştı: Dürbünüyle izleyebildiği az çok karışık, belirsiz görüntüler mi yoksa ulakların veya yaverlerin dörtnala getirdikleri raporlar mı? İnsanları yöneten birinin kendi tanığı olmakla yetindiği pek görülmemiştir. Peki ama bu derece elverişli bir varsayım içinde bile şimdiki zaman incelemelerinin sözde ayrıcalığı olan o meşhur doğrudan gözlemden geriye ne kalmaktadır?

İşin aslı doğrudan gözlem, en azından gözlemcinin ufku biraz genişlediği andan itibaren, hemen her zaman bir tuzaktan ibarettir.] Her türlü görülmüş şeyler derlemesinin yarısından çoğu başkaları tarafından görülmüş şeylerden oluşur. İktisatçıysam, bu ayın, bu haftanın alışveriş hareketlerini incelerim: Bunu, şahsen hazırlamadığım istatistiklerin yardımıyla yaparım. Güncelin en son noktasını keş-

2], onlar da bu raporları büyük ölçüde kendi astlarının gönderdikleri bilgiler yardımıyla oluşturmuşlardır[

fetmekle uğraşıyorsam, anın büyük sorunları hakkında kamuoyu araştırması yapmaya önem veririm; sorular sorarım; cevapları kaydederim, karşılaştırırım,[3] sayarım. Bunlar, konuştuğum kişilerin kendi kendilerine düşündüklerini sandıkları şey hakkında oluşmuş veya düşünceleri hakkında bana yansıtmak istedikleri, biraz beceriksizce ifade edilmiş imgeden başka neyi sunarlar ki? Onlar benim deneklerimdir. Ama bir kobayı teşrih eden bir fizyolojist aranan yarayı veya anormalliği kendi gözleriyle görürken, ben "sokaktaki insanlar"ımın ruh halini ancak onların sunmayı kabul ettikleri tablo aracılığıyla[4] bilirim. Çünkü bir insan grubunun kaderini oluşturan uçsuz bucaksız olaylar, davranışlar ve sözler dokusu içinde birey sadece kendi duyuları ve dikkat yeteneği tarafından sınırlanmış küçük bir köşeyi algılayabilir; çünkü [ayrıca] o sadece kendi zihinsel halleri hakkında[5] doğrudan farkındalığa sahiptir. Zaman içindeki dayanak noktası neresi olursa olsun, insanlık hakkındaki her bilgi büyük bir bölümünü başkalarının tanıklıklarından toplayacaktır. [Bu konuda şimdiki zamanı araştıran kişi geçmiş tarihçisinden çok üstün durumda değildir.]

[Ama dahası da var.] Geçmişin, hatta çok uzak bir geçmişin gözlemlenmesinin her zaman bu derece "dolaylı" olduğu kesin midir?

Bilgi nesnesiyle araştırmacı arasındaki bu uzaklık izleniminin birçok tarih kuramcısına kendini niye bu kadar güçlü bir şekilde kabul ettirebildiğinin nedenleri gayet iyi anlaşılıyor. Çünkü onlar öncelikle[6] bir olaylar, hatta oluntular tarihi düşünüyorlardı: Yani klasik tragedyada olduğu gi-

3]ve[

4]bizzat[

5]içe dönük bakış sayesinde, ki üstelik o da epey naziktir[

6]başka[

bi bir devrim günü, muharebe, diplomatik görüşme gibi bir anın tüm kriz güçlerinin bir araya geldiği görece kısa süreli bir sahnede toplanmış birkaç kişiliğin fiillerini, sözlerini veya tavırlarını gerçeğe uygun bir şekilde yeniden anlatmaya haklı veya haksız olarak –bunu inceleme vakti henüz gelmedi– büyük önem veren bir tarih demek istiyorum. 2 Eylül 1792'de Prenses de Lamballe'ın kesik başının bir mızrağa takılı olarak kraliyet ailesinin camlarının önünde gezdirildiği anlatılmıştır. Bu doğru mudur yanlış mıdır? Katliamlar hakkında hayranlık uyandırıcı dürüstlükte bir kitap yazan Pierre Caron bu konuda bir görüş belirtmeye cesaret edememiştir. Tapınağın kulelerinden birinden o korkunç geçit alayını bizzat seyretmesine izin verilmiş olsaydı, ne cevap vereceğini mutlaka bilirdi. Üstelik bu koşullarda tüm âlim soğukkanlılığını koruduğunu da varsayarsak [bu pekâlâ düşünülebilir] belleğine de güvenmeyeceği için gözlemlerini anında kayda geçirmeye de özen gösterirdi. Böyle bir durumda tarihçi hiç kuşkusuz şimdiki zamana ait bir olgunun iyi tanığına kıyasla kendini biraz alçaltıcı bir konumda hissedebilir. Görüşlerin en baştan başlayarak sıradan sıraya nakledildiği bir yürüyüş kolunun en sonunda gibidir. Burası, güvenilir bilgi alma açısından en iyi yer değildir. Ben bir zamanlar bir gece devriyesi sırasında yürüyüş kolu boyunca "Dikkat! Solda [top mermisi] çukurları var!" bağırışının önden arkaya doğru aktarıldığına tanık olmuştum. Sıranın en sonundaki kişi "Sola gidin" diye anladı, o tarafa doğru bir adım attı ve çukura düştü.

Bununla birlikte başka olasılıklar da var. Günümüzde arkeologlar, İsa'dan birkaç bin yıl önce dikilmiş bazı Suriye kalelerinin duvarlarında taş dolgulu, içleri çocuk iskeletleriyle [dolu çömlekler] buldular. Bu kemiklerin oraya tesadüfen gelmesi akılcı bir varsayım olmayacağı için, inşaat sırasında verilen ve yapıyla ilişkilendirilen insan kurbanların

kalıntılarıyla karşı karşıya olduğumuz bellidir. Bu ritüellerle ifade edilen inançlar hakkında varsa dönemin tanıklıklarına başvurmak veya başka tanıklıklar yardımıyla analoji yoluyla fikir yürütmek zorunda kalacağımıza kuşku yoktur. Paylaşmadığımız bir inancı[7] başkalarının anlattıkları dışında bilme olanağımız var mıdır? Bize yabancı oldukları andan itibaren tüm vicdan hadiseleri için [bir kez daha yineleyelim] bu durum geçerlidir. Buna karşılık kurban olayı hakkındaki konumumuz epey farklıdır. Gerçi, doğruyu söylemek gerekirse, onu mutlak, doğrudan bir şekilde algılayamayız. Tıpkı jeoloğun da fosilini bulduğu amoniti kavrayamadığı gibi... Tıpkı fizikçinin, Brown hareketi içindeki etkilerini keşfettiği moleküler hareketi tam kavrayamadığı gibi... Ama diğer her türlü izah olasılığını dışlayarak gerçekten gözlemlenen nesneden bu nesnenin kanıtını sunduğu olguya geçmemizi sağlayan çok basit akıl yürütme sürecinde –sonuçta, onlar olmadan hiçbir duyumun algıya dönüşemeyeceği [içgüdüsel zihinsel işlemlere] çok yakın olan [bu] ilkel yorum çalışması içinde–, şey ile bizim aramıza bir başka gözlemcinin girmesini gerektirecek hiçbir şey yoktur.[8] Metot uzmanları genellikle dolaylı bilgi denince, tarihçinin zihnine ancak başka insanların zihinleri üzerinden ulaşan bilgiyi anlarlar.[9] [Belki de terim çok iyi seçilmemiştir; bir aracının mevcudiyetini belirtmekle sınırlı kalmaktadır; bu zincirin niye mutlaka insan türünde olması gerektiği anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte kelimeler hakkında tartışmadan genel kullanımı kabul edelim. Bu anlamda, Suriye'de duvarlara gömülü kurbanlarla ilgili bilgimizde dolaylı hiçbir yan yoktur.

Geçmişin başka birçok kalıntısı da bize aynı şekilde doğru-

7]hangisi olursa olsun[

8]Tarihsel[

9]. Bu anlamda ele alındığında, terim bizim Suriye'deki kurbanlar hakkındaki bilgimiz için geçerli olmaktan çıkar.[

dan erişim olanağı sunar. Yazılı olmayan tanıklıkların muazzam yığınının tamamına yakını ile yazılı tanıklıkların büyük bir bölümü de böyledir. Eğer metotlarımızın en tanınmış kuramcıları arkeolojiye özgü teknikler karşısında bu denli şaşırtıcı ve tepeden bakan bir kayıtsızlık sergilemeselerdi; eğer belge sınıfı içinde anlatıyı, olgular sınıfı içinde de olayı saplantı haline getirmeselerdi, bizi ebediyen bağımlı bir gözleme doğru püskürtmeye bu kadar meyilli olmazlardı. Kalde'deki Ur kral mezarlarında amazonitten yapılmış kolye taneleri bulundu. Bu taşın en yakındaki yatakları Hindistan'ın ortasında ya da Baykal Gölü civarında bulunduğundan, MÖ üçüncü bin yıldan itibaren Aşağı Fırat sitelerinin çok uzak topraklarla ticaret ilişkileri sürdürdükleri sonucu kendiliğinden öne çıktı. Bu çıkarsama yerinde veya zayıf diye değerlendirilebilir. Ne tür bir hüküm verilirse verilsin, çok klasik türden bir çıkarsama olduğu yadsınamaz; bir olgunun saptanmasına dayanmaktadır ve başka hiç kimsenin söylediği bir şey devreye girmemiştir. Ama birinci elden değerlendirilme imtiyazına sahip olan yegâne belgeler katiyen maddi olanlarla sınırlı değildir. Eskiden taş devrinin zanaatkârı tarafından yontulan çakmaktaşı kadar,] bir dil özelliği, bir metnin içine katılmış bir hukuk kuralı[, bir tören kitabında kayda geçirilmiş veya bir mezar taşı üzerinde tasvir edilen bir ritüel] bizzat algılayabildiğimiz ve tamamen kişisel bir akıl çabasıyla kullandığımız gerçekliklerdir. [Burada hiçbir başka insan beynine vasıta olarak başvurmaya gerek yoktur. Biraz önceki karşılaştırmayı yeniden ele alacak olursak, tarihçinin laboratuvarında olup bitenleri mutlaka bir yabancının dökümü aracılığıyla bilme zorunluluğunda kalacağı hiç doğru değildir. O her zaman deney bittikten sonra devreye girecektir. Ama koşullar elverirse deneyin bıraktığı kalıntıları kendi gözleriyle algılaması imkânsız değildir.]

Demek ki tarihsel gözlemin tartışılmaz özelliklerini bu kadar muğlak olmayan ve daha kapsayıcı terimlerle tanımlamakta yarar vardır.

Geçmişteki beşeri olguların tamamı, bugünkülerin de çoğu hakkındaki bilginin birinci niteliği, [François Simiand'ın çok yerinde deyimiyle,] izler yoluyla sağlanan bir bilgi olmasıdır. İster Suriye'deki surların içine yerleştirilmiş kemikler, ister biçimi veya kullanılışı bir âdeti ortaya çıkaran bir kelime, ister eski [veya yeni] bir sahnenin tanığı tarafından yazılmış bir anlatı söz konusu olsun, belge deyince kastettiğimiz bir "iz"den, yani kendi başına yakalanması imkânsız bir fenomenin bıraktığı ve duyularla algılanabilen işaretten başka nedir ki? İlk nesnenin, tabiatı gereği, yörüngesi Wilson'ın odasında görünür kılınan atom gibi duyumların erişemeyeceği halde olmasının veya kendisi binlerce yıl önce çürüyüp gitse de izi taş kömürü kütlesi üzerinde kalmış eğreltiotu gibi veya Mısır tapınaklarının duvarlarında resmedilip yorumlandıkları görülen, çok uzun zaman önce yürürlükten kalkmış törenler gibi, zamanın etkisiyle bugün duyularla erişilemeyecek hale gelmiş olmasının pek önemi yoktur. Her iki durumda da yeniden oluşturma, canlandırma yöntemi aynıdır ve bütün bilim dallarında bunun çok sayıda örneğine rastlanır.[10] [Ama her türlü kategoriden çok sayıda araştırmacının bazı merkezi fenomenleri ancak onlardan türemiş başka fenomenler aracılığıyla algılamak zorunda kalmasından, ellerindeki olanakların tam eşit olduğu sonucu çıkarılamaz. Örneğin fizikçi gibi, bu izlerin ortaya çıkışına bizzat yol açma gücüne sahip olabilirler. Tam tersine bunu, hiç tesir edemedikleri güçlerin kaprisinden beklemek zorunda da kalabilirler.] Her iki durumda konumlarının çok farklı olacağı açık-

10]Ama bu noktada, geçmiş söz konusu ise her zaman, şimdiki zaman söz konusu ise çoğunlukla, bahsedilen ilk niteliğe bir ikincisi eklenmektedir. Gözlemci bu izlerin ortaya çıkışına kendisi yol açamaz.[

tır. Peki beşeri olguların gözlemcisi ne durumdadır? Burada tarihlendirme sorunları yeniden öne çıkar.[11/12]

[Biraz karmaşık tüm beşeri olguların bilinçli bir kopyalama veya yönlendirmeye gelmemeleri eşyanın tabiatı gereğidir; zaten bu konuya ileride yeniden döneceğiz. Gerçi,] en temel duyum ölçümlerinden akıl veya duygusallığın en rafine metinlerine varıncaya dek[13] psikolojik bir deneyim mevcuttur. Ama bu, sonuçta sadece bireye uygulanır. Kolektif psikoloji buna hemen hemen hiç uymaz. Hiç kimse isteyerek bir panik veya dinsel coşku hareketi kışkırtamaz –kışkırtabileceği varsayılsa bile bunu göze alamaz. Bununla birlikte incelenen fenomenler şimdiki zamana veya çok yakın geçmişe aitse, gözlemci bunları yinelenmeye zorlamak veya isteğine göre seyirlerini saptırmak elinden gelmese bile, onların izleri karşısında aynı ölçüde eli kolu bağlı değildir. Bunların bazılarını yeniden var olmaya çağırabilir.[14] Bunlar tanıkların nakilleridir.

5 Aralık 1805'te Austerlitz tecrübesinin yeniden başlama ihtimali bugünkünden fazla değildi. Ama muharebede şu veya bu alay ne yapmıştı? Napoléon bu konuda [silahlar sustuktan birkaç saat sonra] bilgi sahibi olmak istemişse, subaylarından birinin ona bir rapor vermesi için iki kelime söylemesi yeterli olmuştur.[15] Tam aksine bu tarzda resmi veya özel hiçbir rapor hiç verilmemiş mi? Veya[16] yazılmış

11 İlk yazımda bunun ardından gelen çok uzun bir paragraf bu yazımda iptal edilmiştir.

12 İlk yazımda bu son iki cümle "Yine de, kaçınalım," diye başlayan bir paragrafa dahildi.

13]tek kelimeyle[

14 Burada "Ama bu, sonuçta sadece bireye uygulanır" sözleriyle başlayan bölüm, ilk yazımda çok daha değişik bir biçimde geliştirilmiştir.

15](tabii sonra da bu belgeyi eleştiri süzgecinden geçirmek gerekmiştir; bu da metodun yeri geldiğinde üzerinde duracağımız bir başka yönüdür)[

16]belki de[

olanlar kayıp mı olmuş? O zaman biz bu soruyu kendimize ne kadar sorarsak soralım, [çok daha önemli başka sorularla birlikte,] sonsuza dek cevapsız kalma olasılığı epey yüksektir. Hangi tarihçi, Odysseus gibi gölgeleri* kanla besleyip onları sorguya çekmeyi hayal etmemiştir?[17] [Ama *Nekuia* mucizeleri mevsimi artık geçti ve elimizde, geçmiş kuşakların temin ettikleri malzemelerin yardımıyla çalışan beynimizdeki zaman makinası dışında, zamanda geriye gitmemizi sağlayacak başka bir aygıt yok.]

[Kuşkusuz, şimdiki zaman incelemesinin ayrıcalıklarını da abartmamak gerek.] Tüm subayların, alaydaki tüm askerlerin can verdiklerini veya sağ kalanların içinde belleği, dikkat yetisi bakımından güvene layık tanık bulunmadığını varsayalım. O zaman Napoléon da bizden daha fazla bilgi alma şansına sahip olmayacaktı. Herhangi büyük bir eylemin içinde [, en mütevazı rolde de olsa] yer almış birisi, kimi zaman o eylemin içinde başat öneme sahip bir olayı üzerinden çok kısa bir zaman geçmiş olsa bile kesin bir şekilde anlatmanın imkânsız olduğunu iyi bilir. Bu sonradan hatırlama çabasına tüm izlerin [aynı uysallıkla] boyun eğmediklerini de ekleyelim. Eğer Kasım 1942'de gümrükler her gün mal giriş ve çıkışlarını kaydetmeyi ihmal etmişlerse, Aralık ayma gelindiğinde bir önceki ayın dış ticaretini değerlendirmek konusunda elimde fiilen hiçbir olanak kalmamış demektir. [Kısacası, zaman içinde uzaktakinin araştırılmasıyla en yakındakinin araştırılması arasındaki fark, sadece bir derece farkıdır. Metotların özü değişmez. Ama bu durum söz konusu farkın önemini azaltmaz ve bundan gerekli sonuçları çıkarmakta yarar vardır.]

Geçmiş, tanımı gereği, artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Ama geçmiş bilgisi durmadan dönüşen ve mü-

(*) Ölüleri – ç.n.

17 Ne yazık ki, hep sonuçsuz kalacak bir hayaldir bu.[

kemmelleşen, ilerleme halindeki bir şeydir. Bu konuda kuşku duyan varsa, ona bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde gözlerimizin önünde olup biteni[18] hatırlatmak yeterli olacaktır. İnsanlığın muazzam bölümleri sislerin içinden çıktı. Mısır ve Kalde kefenlerini yırtmaya başladılar. Orta Asya'nın ölü şehirleri artık hiç kimsenin konuşmadığı dillerini ve uzun süredir sönüp gitmiş dinlerini gözler önüne serdiler. İndüs kıyılarında bilinmeyen [koca bir] uygarlık mezarından çıktı. [Hepsi bu kadarla da kalmıyor ve] kitaplıklarda daha fazla araştırma yapma, eski topraklarda yeni çukurlar açma konusunda araştırmacıların sergilediği ustalık, geride kalmış zamanlara ilişkin görüntünün zenginleştirilmesinde tek [ve belki de en tesirli] etken değil. Bugüne dek bilinmeyen araştırma usulleri de ortaya çıktı. Biz töreler konusunda dilleri, işçiler konusunda aletleri sorgulamayı seleflerimizden daha iyi biliyoruz. Özellikle de sosyal olguların analizinde[19] daha derinlere inmeyi öğrendik. Halk inançlarının ve ritüellerinin incelenmesinde ilk perspektifler yeni yeni geliştiriliyor. Cournot'nun [bir zamanlar] tarihsel araştırmanın çeşitli veçhelerini sayarken[20] aklından bile geçmeyen iktisat tarihi henüz oluşmaya başlıyor. Bunların hepsi kesin. Bütün bunlar en büyük umutlara kapı aralıyor. Ama sınırsız umutlar söz konusu değil. Kimya gibi [, kendi nesnesini yaratmaya bile muktedir] bir bilimin sağladığı gerçekten sonsuza dek uzanabilecek ilerleme duygusuna biz sahip olamayız.

Çünkü geçmişin kâşifleri tam anlamıyla özgür insanlar sayılmazlar. Onların tiranı[21] mazidir. Onlara [, bilerek veya bilmeyerek] sundukları dışında, hakkında hiçbir şey bilinmesine izin vermez. Merovenj çağındaki fiyatlar hakkında

18]her şeyi[
19]onlardan[
20]daha[
21]bizzat[

bir istatistiği asla oluşturamayacağız, çünkü hiçbir belge bu fiyatlardan yeterli miktarı kayıt altına almamıştır. 11. yüzyıl Avrupası'nda yaşamış insanların zihniyetine, hiçbir zaman örneğin Pascal veya Voltaire'in çağdaşlarınınkine olduğu kadar nüfuz edemeyeceğiz: Çünkü elimizde ne onların [özel] mektupları ne de itirafları var; çünkü içlerinden birkaçı hakkında belli bir üslup kalıbına göre[22] yazılmış kötü biyografiler dışında elimizde hiçbir şey yok. Bu boşluk yüzünden, tarihimizin önemli bir bölümü, zorunlu olarak bireysiz bir dünyanın biraz kansız kalmış görünümüne bürünmektedir. [Fazla yakınmayalım. Esnemesi olanaksız bir kadere bu sıkı sıkıya itaat içinde, yine de biz –genç beşeri bilimlerin sıklıkla dalga geçilen biz zavallı mensupları– daha yaşlı ve kendilerinden daha emin disiplinlerde yer alan birçok meslektaşımızdan daha kötü bir konumda değiliz.] Görevleri gereği geride kalmış fenomenleri inceleyen tüm dalların ortak kaderi budur ve elinde yazılı metin olmadan taş devrindeki dinsel törenlerde uyulan usulleri belirlemeye uğraşan tarihöncesi uzmanının, günümüze sadece iskeleti kalmış plesiosaurus'un iç [salgı] bezlerini saptamaya çalışan paleontologdan daha geride olmadığını düşünüyorum. Şöyle söylemek her zaman tatsızdır: "Bilmiyorum, bilemem." Bunu ancak enerjik bir biçimde, umutsuzca araştırma yürüttükten sonra söylemek gerekir. Ama öyle anlar gelir ki bilim insanının en vazgeçilmez ödevi [, her yolu denedikten sonra,] bilmediğini kabullenmek ve bunu dürüstçe itiraf etmektir.

2. Tanıklıklar

"Thourioi'li Herodotos, insanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlar gerekse Barbarlar tarafından gerçekleştirilmiş büyük ve harika eylemler pırıltılarından

22]o dönemde[

hiçbir şey yitirmesin diye burada araştırmalarını sunuyor." Batı dünyasında elimize parçalar halinde değil de bütün olarak ulaşmış en eski tarih kitabı böyle başlar. Onun yanına örneğin Mısırlıların [, firavunlar çağında,] mezarların içine yerleştirdikleri öte dünya seyahati rehberlerinden birini koyalım. Geçmişin, tarihçilerin hizmetine sunduğu muazzam çeşitlilikteki belge yığınının bölündüğü iki ana sınıfın doğrudan örnekleriyle karşı karşıyayız. Birinci grubun tanıklıkları bilinçli, ötekilerinki değildir.

[Nitekim,] bilgi almak için Herodotos veya Froissart'ı, Mareşal Joffre'un hatıratını veya Alman ve İngiliz gazetelerinin [o günlerde] Akdeniz'deki bir konvoya yönelik saldırıyla ilgili, birbiriyle her noktada çelişen haberlerini okurken bu metinlerin yazarlarının bizden beklediklerine tamamen uymak dışında ne yaparız? *Ölüler Kitabı*'nın papirüslerindeki formüller ise, tam tersine, sadece tehlikeye düşen ruh tarafından söylensin ve sadece tanrılar tarafından duyulsun diye yazılmışlardı; kazıklar üstüne kurulu kulübesinde yaşayan insan, mutfağının artıklarını bugün arkeoloğun karıştırdığı göle atarken, sadece kulübesinin kirlenmesini önlemeye çalışıyordu; papalık tarafından verilmiş muafiyet fermanının (*bulla*) manastırın kasasında o denli özenle saklanmasının nedeni, günü geldiğinde onu münasebetsiz bir piskoposun gözüne sokabilmekti. [Tüm bu özenin içinde, o dönemin kamuoyunu veya geleceğin tarihçilerini bilgilendirme kaygısının en ufak bir payı yoktu] ve arşivlerde [1942 yılında] Lucca'lı Cedame ailesinin ticari yazışmalarını karıştıran ortaçağ tarihçisi, günümüzdeki Cedame'lerin mektuplarına karşı işlense onlar tarafından ağır bir dille eleştirilmesine neden olacak bir mahremiyet ihlali yapmaktadır.

Halbuki –onaylanmış deyimi biraz barok kaçan Fransızcasıyla kullanacak olursak– anlatısal kaynaklar [, yani bilinçli olarak okuyucularını bilgilendirmeye hasredilmiş anlatılar,]

araştırmacıya değerli bir yardım sunmaktan asla vazgeçmemişlerdir. Diğer üstünlüklerinin yanı sıra, fazla uyulmayan kronolojik bir çerçeve sunan yegâne kaynaklar genelde bunlardır. Tarihöncesi uzmanı veya Hindistan tarihçisi elinde bir Herodotos olsun diye neler vermezdi?[23] [Bununla birlikte şundan kuşku duyulamaz:] Tarihsel araştırma kaydettiği ilerlemelerin seyri içinde giderek [ikinci tanıklık kategorisine,] kendilerine rağmen tanıklık yapanlara güvenmeye başlamıştır. Rollin, hatta Niebuhr tarafından yazılmış şekliyle Roma tarihini bugün herhangi bir özet tarihçede karşımıza çıkanla karşılaştırın: Birinci tür tarih, özünün en sarih yanlarını Titus-Livius, Suetonius veya Florus'tan alırken, ikincisi büyük ölçüde yazıtlardan, papirüslerden, sikkelerden hareketle kaleme alınmıştır. Geçmişin bütünlüklü parçaları, tüm tarihöncesi, hemen hemen tüm iktisat tarihi, hemen hemen tüm sosyal yapılar tarihi ancak bu şekilde yeniden oluşturulabilmiştir. Şimdiki zaman içinde hangimiz tüm 1938 ve 1939'un tüm gazetelerinden[24] ziyade, elimizde birkaç gizli dışişleri belgesini, komutanların birkaç gizli raporunu bulundurmayı tercih etmeyiz?

[Bunun nedeni, söz konusu türdeki belgelerin hata veya yalandan diğerlerine göre daha uzak olması değildir. Sahte papalık fermanları eksik değildir ve tüm iş mektupları da tüm sefaratnameler gibi gerçeği söylemez. Ama burada bir çarpıtma varsa bile, en azından özel olarak sonraki kuşaklar için tasarlanmamıştır. Asıl önemlisi, geçmişin yol boyunca belli bir kastı olmadan düşürdüğü bu ipuçları sadece elimizde anlatı yoksa onları ikame etme veya anlatıların doğruluğu şüpheliyse onları denetleme olanağı vermekle kalmazlar. İncelemelerimizi, bilgisizlikten veya doğru olmamak-

23 İlk yazımda "Halbuki –onaylanmış deyimi..." diye başlayan bu bölüm Saint-Simon'a ve erken ortaçağ azizlerine ilişkin bölümün sonrasında yer alıyordu.

24], savaşın nedenleri üzerine tüm edebiyattan[

tan çok daha ölümcül bir tehlikeden, iflah olmaz bir damar sertliğinden uzak tutarlar. Nitekim, onların yardımı olmadan, tarihçi ne zaman yitik kuşaklara eğilse bizatihi bu kuşakların görüşünün maruz kaldığı önyargıların, sahte temkinlerin, miyoplukların da anında tutsağı haline gelmez mi? Örneğin ortaçağ tarihçisi şehir belediyeleri hareketine, ortaçağ yazarlarının şehir belediyeleri hareketi hakkında okuyucularını bilerek bilgilendirmedikleri gerekçesiyle daha az önem verirse, çağın anlatısal edebiyatında baronların savaşlarından çok daha küçük bir yer işgal ettikleri için dinsel yaşamdaki büyük atılımları hor görürse; kısacası, tarih (Michelet'nin çok sevdiği bir antitezi yineleyecek olursak) geride kalmış çağların giderek gözü pekleşen kâşifi olacağına, onların "kronikler"inin ezeli ve hareketsiz talebesi haline gelirse, ne olur?]

Bu nedenlerden ötürü, en kararlı biçimde bilinçli tanıklıklara varıncaya dek, metinlerin bize kesin bir dille söyledikleri bugün dikkatimizin öncelikli nesnesi olmaktan çıkmıştır. Genelde onların bize söylemek istemeden ima ettiklerine daha büyük bir heyecanla sarılıyoruz. Saint-Simon'daki en öğretici yan hangisidir? Saltanat olayları hakkında verdiği çoğunlukla uydurma bilgiler mi? Hatıratının Güneş Kral'ın sarayındaki bir büyük senyörün zihniyetine tuttuğu şaşırtıcı ışık mı? Erken ortaçağın aziz biyografilerinin en azından dörtte üçü [bize] ömürlerini anlatma iddiası taşıdıkları dini kişilikler hakkında hiçbir sağlam bilgi vermez. Ama onları, tam aksine, yazıldıkları dönemlere özgü yaşama veya düşünme biçimleri hakkında, biyografi yazarının gözlerimizin önüne sermeye asla niyetlenmediği şeyler hakkında sorgulayalım. Bu bakımdan paha biçilmez değerde olduklarını göreceğiz. Demek ki geçmiş karşısındaki kaçınılmaz bağımlılığımız içinde, en azından şu noktada özgürleşiyoruz: Onu sadece bıraktığı izler aracılığıyla bilmeye mahkûm olmuşken

yine de onun hakkında bize vermeyi düşündüğünden çok daha fazla bilgi edinmeyi başarıyoruz. [İyi tarafından bakılırsa bu, zekânın veriden aldığı büyük bir rövanştır.]

Ama tanıklarımızın sözlerini [sadece ve] sadece kaydetmekle yetinmemeye karar verdiğimiz andan itibaren, [kendi isteklerine rağmen de olsa] onları konuşturmayı amaçladığımız andan itibaren, bir soru listesi her zamankinden daha zorunlu hale gelmektedir. Nitekim, iyi yürütülmüş her tarihsel araştırmanın ilk şartı budur.

Birçok kişi, hatta[25] anlaşıldığı kadarıyla bazı ders kitabı yazarları çalışmamızın işleyişi hakkında şaşırtıcı ölçüde saf bir imgeye sahip. Hiç düşünmeden, ilk önce belgeler gelir diyebilirler. Tarihçi bunları toplar, okur,[26] sahiciliklerini ve doğruluklarını tartmaya çalışır. Ancak bundan sonra onları işlemeye başlar... Bütün bu anlatılanda bir tek terslik var: Hiçbir tarihçi, hiçbir zaman böyle çalışmamıştır. Hatta, tesadüfen, böyle yapmayı düşünse bile...

Çünkü metinler veya arkeolojik belgeler, görünüşte en sarih ve en tatminkârları bile söz konusu olsa, ancak onları sorguya çekmeyi biliyorsanız[27] konuşmaya başlarlar. Boucher ve Perthes'den önce de Somme nehrinin alüvyonları günümüzde olduğu gibi çakmaktaşlarıyla dolup taşıyordu. Ama soru soracak insan ve tarihöncesi alanı yoktu. Yaşlı bir ortaçağcı olarak, manastır gelir ve vakıf sicilinden daha cazip bir okuma metni tanımadığımı itiraf ediyorum. Çünkü ona aşağı yukarı hangi soruları yöneltmem gerektiğini biliyorum. Buna karşılık, bir Roma yazıtları derlemesi bana fazla bir şey ifade etmiyor. Onları elden geldiğince okumayı biliyorum, ama sorguya çekemiyorum. Başka bir deyişle,

25]biz[

26]onları eleştirir, bunun ne anlama geldiğini göreceğiz,[

27]gerçekten[

her tarih araştırması ilk adımlarından itibaren, soruşturmanın önceden saptanmış bir doğrultusu bulunmasını gerektirir. Önce akıl vardır.[28] Edilgen gözlem hiçbir zaman [hiçbir bilim dalında] üretken hiçbir sonuç vermemiştir. Tabii, bu tarz bir gözlemin mümkün olduğunu varsayarsak...[29]

Ama kendimizi aldatmayalım. Hiç kuşkusuz söz konusu soru listesinin tamamen sezgilere dayandığı durumlar da olabilir. Yine de mevcuttur. Çalışmacı farkına bile varmasa da listenin maddeleri, önceki deneyimlerinin gelenek aracılığıyla, sağduyu aracılığıyla, yani çoğunlukla ortak önyargılar aracılığıyla gizlice beynine kaydettiği kanaatler veya tereddütler tarafından dikte edilmiştir. İnsanın algıları hiçbir zaman sandığı kadar açık değildir. Mesleğe yeni başlayan birine verilebilecek en kötü öğüt, bariz bir tevekkül tavrı içinde ilhamı belgeden beklemektir. Bu yüzden birçok iyi niyetli araştırma başarısızlığa veya anlamsızlığa mahkûm olmuştur.[30]

Haliyle bu açıklamalı sorular tercihi aşırı esnek, yolda ilerlerken birçok yeni maddeyi de yüklenmeye, her türlü sürprize açık olmalıdır. Bu arada da belgeye yaklaştığı anda onun üzerindeki demir tozlarını çeken bir mıknatısa benzemelidir. Kâşif harekete geçerken oluşturduğu güzergâha adım adım uymayacağını en baştan bilir. Bununla birlikte elinde böyle bir yol haritası olmazsa, sonsuza dek tesadüflerin peşinde dolanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Tarihsel tanıklıklar[31] neredeyse sonsuz bir çeşitliliğe sahiptir. İnsanın söylediği veya yazdığı, imal ettiği, dokunduğu her şey onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir. Bi-

28]Bu, her türlü bilim için olduğu gibi, tarih için de geçerlidir.[

29 İlk yazımda, bu ve devamındaki paragrafın hem Birinci Bölüm'de, hem de İkinci Bölüm'de önemli değişikliklerle iki kez yinelendiğini görüyoruz.

30]. Sarih bir şekilde ortaya konmuş ve açıklamalı hale getirilmiş sorular tercihi bundan yüz kat daha iyidir.[

31]daha önce de belirttiğim gibi[

zim işimize yabancı insanların, bu olasılıkların genişliğini ne kadar kusurlu bir şekilde değerlendirdiklerini görmek şaşırtıcı olmaktadır. Çünkü onlar bilimimiz hakkında artık bayatlamış bir fikre bağlanmaya devam etmektedirler: Bu fikir, sadece bilinçli tanıklıkların okunmasının bilindiği bir çağa aittir. "Geleneksel tarihi" "tüm siyasal olaylardan daha önemli sonuçlara gebe, yakın gelecekteki hayatı değiştirmeye daha muktedir" olsalar bile, "hatırı sayılır hadiseleri" gölgede bırakmakla suçlayan Paul Valéry, elektriğin "yerküreyi fethi"ni örnek verir. Bu konuda onu gerçekten alkışlamak gerekiyor. Bu muazzam konunun henüz hiçbir ciddi çalışmada ele alınmadığı ne yazık ki çok doğrudur.[32] Ama daha sonra bir anlamda eleştiri dozunun ağırlığına kapılması yüzünden az önce eleştirdiği hatayı doğrulama noktasına gelen Valéry, tarihçinin bu hadiseleri zorunlu olarak "kaçırdığını" eklemekte ve çünkü diye devam etmektedir: "Hiçbir belgede bu hadiselerden açık bir şekilde söz edilmez." Bilim adamından bilimin kendisine yönelen suçlama bu kez adresini şaşırıyor. Elektrik şirketlerinin kendi arşivleri, tüketim dökümleri, şebekelerini genişletme haritaları olmadığına kim inanır? Ama tarihçiler bugüne dek bu belgeleri sorgulamayı ihmal etmişlerdir. Bunun [büyük] bir hata olduğu kesindir –[yine de] sorumluluk bu güzel hazineler konusunda [belki de] fazla kıskanç davranan bekçilere ait değilse, diye ekleyelim. O halde sabırlı olun. Tarih henüz olması gereken yerde değil. Bu, sadece yanlış anlaşılmış tarihe ait hataların yükünü gerçekten yazılabileceği şekliyle tarihe taşıtmak için bir neden olamaz.

Bununla birlikte malzemelerimizin bu inanılmaz çeşitliliği bir güçlüğü de gündeme getirir: Bu,[33] gerçekten öyle cid-

32]. Dünya hakkındaki imgemizi bu şekilde çarpıtan tüm rutinler ne kadar kınansa azdır.[

33]–dışarıdan hüküm veren insanlar tarafından genellikle farkına varılmasa da–[

di bir sorundur ki tarihçilik mesleğinin [en büyük üç ya da dört] paradoksu arasında sayılmayı hak eder.

Her tarihsel probleme bu iş için özel olarak hazırlanmış bir belge türünün denk düştüğünü düşünmek büyük bir yanılsamadır. Tam tersine, araştırma daha derindeki olgulara erişmeye çabaladıkça, türleri bakımından çok çeşitli tanıklıkların kesişen ışınlarından başka bir ışık bekleme şansı azalır. Hangi din tarihçisi ilahiyat risalelerini veya ilahi derlemelerini incelemekle yetinmek ister? Ölü inançlar ve duyarlılıklar hakkında mabetlerin duvarlarına çizilmiş veya yontulmuş tasvirlerin, mezarların düzenleniş biçiminin ve içindeki eşyanın en az birçok yazılı metin kadar söyleyecek şeyleri olduğunu gayet iyi bilir. Germen istilaları hakkındaki bilgimiz, kroniklerin veya sözleşmelerin taranmasına olduğu kadar, mezar arkeolojisine ve yer adlarının incelenmesine de bağlıdır. Bizim çağımıza yaklaşıldıkça, bu şartlar kuşkusuz farklılaşır. Ama zorunluluk dereceleri eksilmez. Günümüz toplumlarını anlamak için, parlamento tartışmalarının veya dışişleri belgelerinin içine dalmanın yeterli olacağı düşünülebilir mi? Bilim alanı dışından birisi için hiyerogliflerden çok daha anlam yüklü bir metni, örneğin bir banka bilançosunu yorumlamayı da bilmek gerekmez mi? Makinanın kral olduğu bir çağın tarihçisinin, makinaların nasıl oluştuklarını ve değiştiklerini bilmemesi kabul edilebilir mi?

Her önemli beşeri problem bu şekilde karşıt türde tanıklıkların kullanılmasını gerektirirken, bilimsel teknikler ise tanıklık türüne göre ayrılırlar. Her birinin ayrı ayrı öğrenilmesi uzun sürer; onlara tam hâkim olmak ise daha da uzun ve hemen hiç değişmeyen bir pratiği gerektirir. [Örneğin,] çok az sayıda araştırmacı hem bir ortaçağ sözleşmesini okumaya ve eleştirmeye; hem (her şeyden önce bir dil sorunu olan) yer adlarını doğru yorumlamaya; hem tarihöncesi, Kelt, Galya-Roma yerleşke kalıntılarını hatasız bir şe-

kilde tarihlendirmeye; hem de bir çayırın, nadasa bırakılmış bir tarlanın, bir fundalığın bitki örtülerini tahlil etmeye iyi hazırlanmış olmakla övünebilir. Ama bütün bunlar[34] olmadan, toprağa yerleşmenin tarihini yazma iddiası nasıl taşınabilir ki? Az sayıda bilimin bu derece benzemez araçlara eşzamanlı olarak başvurmak zorunda kaldığını sanıyorum. Bunun nedeni, beşeri olguların diğerlerinden daha karmaşık olmasıdır. Çünkü insan doğanın en uç noktasında yer almaktadır.

Bence, tarihçinin kendi mesleğinin tüm belli başlı teknikleri hakkında en azından yüzeysel bir bilgiye sahip olması iyidir, hatta şarttır. Sadece, aracın gücünü ve kullanılmasının zorluklarını önceden kestirebilmek açısından bile bu gereklidir. Mesleğe yeni adım atanlara öğrenmelerini önerdiğimiz "yardımcı disiplinler" listesi çok kısadır. İncelediklerı konulara çoğu zaman ancak kelimeler aracılığıyla erişme şansı olan insanların, diğer eksiklerin yanı sıra, bir de dilbilimin temel kazanımlarını bilmemelerine izin verilmesi kadar mantığa aykırı bir saçmalık olabilir mi?[35] Bununla birlikte, en hazırlıklı araştırmacılara da ne kadar çeşitli bilgi birikimleri atfedilirse atfedilsin, yine de bu bilgiler her zaman ve genellikle hızla sınırlarına ulaşacaklardır. O halde, aynı insanda uzmanlık[36] çokluğunun yerine farklı âlimler tarafından uygulanan, ama hepsi aynı biricik izleğin aydınlatılmasına yönelen tekniklerin ittifakını geçirmekten başka bir derman yoktur. Bu metot, ekipler halinde çalışmaya razı olmayı gerektirir. Ayrıca, öne çıkan birkaç büyük problemin önceden ortak mutabakatla tanımlanmasını şart koşar. Bunlar, henüz çok uzağında olduğumuz başarılardır. Oysa, hiç

34]ve daha birçok şey[

35 İlk yazımda burada yer alan bir örnek, nihai yazımda değiştirilerek Dördüncü Bölüm'e taşınmıştır.

36]teknik[

şüphemiz olmasın ki bilimimizin istikbali geniş ölçüde bu tarz başarılara bağlıdır.

3. Tanıklıkların Aktarılması

Tarihçinin en[37] zor görevlerinden biri, ihtiyaç duyacağını düşündüğü belgeleri toplamaktır. Arşiv veya kütüphane envanterleri, müze katalogları, her türlü kaynakça fihristi[38] gibi çeşitli kılavuzlar olmadan bunu asla başaramaz. [Zaman zaman] birkaç âlimin böyle eserler yazmak, tüm araştırmacıların da bunların varlığını ve nasıl kullanılacağını öğrenmek için harcadıkları vakte bazı ukalaların şaşırdıkları[39] görülür. Gizli bir çekicilikleri[40] olsa da kesinlikle hayalperest bir pırıltıdan yoksun uğraşlar için bu şekilde harcanmış saatler sayesinde, en korkunç enerji kaybından tasarruf edildiğini görmezden gelirler. Haklı olarak[41] azizler kültüne[42] tutku duymakla birlikte, Bollandist pederlerin[43] *Bibliotheca Hagiographica Latina*'sından haberim olmadığını [varsayalım]: [Donanımımdaki bu boşluğun] bana kesinlikle mal olacağı aptalca gereksiz çabanın toplamını [konunun uzmanı değilseniz, hayal etmeniz zordur]. Aslında, hayıflanılması gereken şey kütüphanelerimizin raflarına şimdiden bu araçlardan hatırı sayılır bir miktarı (bunların konulara göre sıralanması işi, uzmanlaşmış oryantasyon kitaplarına aittir) yerleştirebilmemiz değildir. Asıl üzüntü veren, özellikle bize en yakın çağlar için sayılarının yeterince olmaması; özellikle Fransa'da, akılcı bir şekilde tasarlanmış toplu bir plana ancak istisnai koşul-

37]uzun ve en[

38]türlerine göre tasnif edilmiş metin veya grafik derlemeleri[

39]şaşırıyormuş gibi yaptıkları[

40]her zaman[

41]Katolik Avrupa'daki[

42]büyük bir[

43]tarafından hazırlanmış[

larda uyularak hazırlanmaları; son olarak da güncellenmelerinin bireylerin kaprislerine veya birkaç yayınevinin bilgisiz cimriliğine terk edilmesi gibi hususlardır. Emile Molinier'ye borçlu olduğumuz o harika *Sources de l'histoire de France*'ın ilk cildi, 1901'de çıktığından bu yana yeniden basılmamıştır. Tek başına bu olgu bile mahkemeliktir.[44] Bilim tek başına araçtan oluşmaz [gerçi]. Ama bilimlere saygı duyma iddiası taşıyan bir toplum onların araçlarına da ilgisiz kalmamalıdır. Kuşkusuz bu konuda akademik bünyelere fazla güvenmemek de akıllıca olur, çünkü onların yaşı öne çıkaran ve iyi öğrencilere uygun istihdam politikası girişimciliğe pek açık sayılmaz. Otomobil çağında kağnı zihniyetini koruyan tek kurum, harp okulumuz ve genelkurmayımız değildir.

Bununla birlikte bu işaret direkleri ne denli iyi yapılmış ve bol olurlarsa olsunlar, keşfedeceği saha hakkında önceden bir fikre sahip olmayan araştırmacıya fazla yardımları olmaz. Mesleğe yeni adım atanların bazen düşündüklerinin aksine, tanrıların kimbilir hangi gizli müdahalesiyle yerin şurasından burasından belgeler bitmez. Onların bir arşivde, bir kütüphanede, bir toprak parçasında varlık veya yoklukları, asla tahlil alanının dışında kalmayan insani nedenlerden kaynaklanır ve aktarılmalarında ortaya çıkan problemler, kesinlikle sadece teknisyenlerin uygulamalarının alanı ile sınırlı kalmayıp geçmiş hayatın en mahrem noktalarını ilgilendirirler, çünkü bu bağlamda söz konusu edilen, hatıraların kuşaklar boyunca aktarılmasından başka bir şey değildir. Ciddi türdeki tarih eserlerinin başına, yazar genellikle incelediği arşivlerin sıra numaralarını, kullandığı derlemeleri içeren bir liste koyar. Bu çok iyi bir şeydir. Ama yeterli değildir. Adına layık her tarih kitabının içinde bir bölüm veya öyle-

44]Renan'ın fikirlere veya şiire duyarsız olabileceği sanırım düşünülemez. Onun bu tür çalışmalar için 1841'de yazdığı şu not hâlâ doğruluğunu korumaktadır ve hâlâ anlaşılamamıştır: "Bir milli eğitim bakanının bu işe tahsis edeceği birkaç yüz bin frank, edebiyata ayrılan paradan çok daha iyi kullanılmış olacaktır." [

si tercih edilecekse, gelişimin dönüm noktalarında araya sıkıştırılmış ve aşağı yukarı şöyle bir başlık konmuş bir dizi paragraf yer almalıdır: "Size anlatacaklarımı nereden biliyorum?" Meslekten olmayan okuyucuların bile bu itirafları öğrendiklerinde gerçek bir entelektüel zevk alacaklarına inanıyorum. Araştırmayı başarıları ve karşılaştığı engeller ile birlikte izlemek nadiren can sıkıcı olabilir. Asıl donmuşluk ve sıkıntı duygusunu yayan, her şeyi bitmiş halde sunmaktır.[45]

Bazen köylerinin tarihini yazmak isteyen araştırmacılar tarafından[46] ziyaret ediliyorum. Onlara hep yinelediğim sözleri, buraya pek uymayacak bazı bilimsel ayrıntılardan kaçınmak için biraz basitleştirerek aktarıyorum. "Köylü toplulukları ancak ender olarak ve geç tarihlerde arşiv sahibi olmuşlardır. Buna karşılık senyörlükler nispeten iyi örgütlenmiş ve sürekliliğe sahip kuruluşlar oldukları için, genellikle çok erken dönemlerden başlayarak dosya tutmuşlardır. Demek ki, 1789 öncesindeki tüm dönem ve özellikle de en eski çağlar için kullanmayı bekleyebileceğiniz başlıca belgeler senyörlük menşeli olacaktır. O halde, cevap vermeniz gerekecek ve hemen her şeyin bağlı olacağı ilk soru şudur: 1789'da köyün senyörü kimdi?" (Aslında köyü aralarında paylaşan birçok senyörün eşzamanlı mevcudiyeti de akla yatkındır; ama fazla uzatmamak için, bu varsayımı bir kenara bırakalım.) "Üç ihtimal düşünülebilir. Senyörlük bir kiliseye, [Devrim döneminde] göç eden kilise dışından bir kişiye (laik) veya tam aksine hiç göç etmemiş laik bir kişiye ait olabilir. Birinci ihtimal, birçok açıdan en elverişlisidir. Sadece arşivin daha uzun süredir ve daha iyi[47] tutulmuş olma ihtimali artmakla kalmaz. 1790'da, sivil ruhban nizamnamesi

45 İlk yazımda burayı izleyen kısa paragraf, bu yazımda iptal edilmiştir.

46]mesleki açıdan[

47]düzenli[

uyarınca topraklarla birlikte arşive de el konduğu kesindir. O zaman herhangi bir devlet emanetine kaldırılan arşivin orada hâlâ el değmemiş bir halde bilim adamlarını beklediği pekâlâ umulabilir. Göçmen laik varsayımı da [epey] iyi bir notu hak etmektedir. Bu durumda da[48] müsadere ve nakil söz konusu olmuştur; en fazla, nefret edilen bir rejimin kalıntısı olarak bilinçli yok edilme riski biraz daha yüksek olabilir. Geriye son ihtimal kalıyor. Bu çok tatsız olabilir. Nitekim, yeni düzene uyum sağlayan soylular, Fransa'yı terk etmedikleri ve Kamu Selameti yasalarının darbesini yemekten şu veya bu biçimde kurtuldukları takdirde, mülklerini hiçbir şekilde yitirmiyorlardı. Kuşkusuz senyörlük hakları tüm yurt çapında kaldırıldığı için bu haklarından olmuşlardı. Ama kişisel mülklerinin tamamını, dolayısıyla iş dosyalarını ellerinde tutuyorlardı. O halde bu durumda bizim aradığımız evraka devlet tarafından hiç el konmamış, ama 19. ve 20. yüzyıllarda tüm aile vesikalarının başına gelen ortak kadere onlar da boyun eğmişlerdi. Diyelim ki kaybolmamış, fareler tarafından yenmemiş veya satış ve veraset işlemlerine göre üç veya dört farklı kır evinin tavan aralarına dağılmamış olsunlar, yine de bugün onları ellerinde bulunduran kişiyi belgeleri size vermeye zorlayacak hiçbir etken yoktur."[49]

[Bu örneği zikrettim çünkü belge toplama sürecini sık sık belirleyen ve sınırlayan koşullar açısından bana son derece tipik geliyor. Buradan çıkarılabilecek dersleri daha yakından irdelemekte yarar olabilir.]

Devrim dönemlerinde müsaderelerin oynadıklarını[50] gördüğümüz rol, genellikle araştırmacıdan yana olan bir tan-

48], 1790'da,[

49]Böyle bir durum karşısında tek çözümün tasarlanan incelemeden vazgeçmek olduğu bile düşünülebilir.[

50]yukarıdaki örnekte[

rısal gücün, felaketin oynadığı rolden farklı değildir. Sayısız Roma beldesi bugün sıradan, küçük İtalyan şehirlerine dönüşmüştür ve arkeolog oralarda güç bela birkaç antikçağ kalıntısı bulabilir; sadece Vezüv yanardağının püskürmesi[51] Pompei'yi korumuştur.

Gerçi insanlığın başına gelen büyük afetlerin tarihe her zaman hizmet ettiklerini söylemeye imkân yoktur. İstilaların yarattığı kargaşa içinde yığınla edebiyat ve tarih yazmasının yanı sıra, [Roma] imparatorluk bürokrasisinin paha biçilmez dosyaları da yok olup gitmiştir. İki dünya savaşı gözlerimizin önünde şan ve şeref yüklü bir toprak parçasından anıtları ve arşiv depolarını silip süpürmüştür; bir daha asla Ypres'in yaşlı tüccarlarının mektuplarını karıştıramayacağız ve bozgun sırasında bir ordunun emir defterlerinin yandığını gözlerimle gördüm.

Bununla birlikte humma nöbetlerine kapılmayan bir sosyal yaşamın dingin sürekliliği bazen hatıraların aktarılmasında sanıldığından çok daha elverişsiz olabilir. Demir dolapların kapısını kıran ve nazırları, gizli notlarını yakmaya fırsat bulamadan kaçmak zorunda bırakan şey, devrimlerdir. Eski adliye arşivlerindeki iflas dosyaları bugün bize, eğer sonuna dek kârlı ve takdir edilen bir varoluşu sürdürseler muhtemelen belge dosyalarının içindekileri sonunda hamur yapılmaya göndermeyi ihmal etmeyecek firmaların evraklarını sunmaktadır. Manastır kurumlarının hayranlık uyandıran sürekliliği sayesinde, Saint-Denis Manastırı Merovenj kralları tarafından bin yılı aşkın bir süre önce verilmiş beratları 1789'da hâlâ saklıyordu. Ama bugün o belgeleri Ulusal Arşiv'de okuyoruz. Eğer Saint-Denis keşişleri topluluğu Devrim'den sonra ayakta kalsaydı sandıklarını karıştırmamıza acaba izin verirler miydi? Herhalde, Cizvitler onlar olmadan modern tarihin birçok probleminin anlaşılmaz-

51]kaderinin seyrini aniden keserek[

lığını her zaman umutsuzca koruyacağı koleksiyonlarını tarikat dışından olanlara veya Fransa Merkez Bankası en tozlanmış kayıtları bile Birinci İmparatorluğun uzmanlarına ne kadar açıyorlarsa, onlar da ancak o kadar izin vereceklerdi. Çünkü bu tarz tüm korporasyonlara lonca mantığı içkindir. İşte şimdiki zamanın tarihçisinin dezavantajının açık seçik gözüktüğü bir örnek: Bu bilinçsiz itiraflardan hemen hemen tamamen mahrumdur. Gerçi, dostlarının kulağına fısıldadıkları bir telafi sayılabilir. Ama ne yazık ki bilgiyi söylentiden ayırmak güçtür. İyi yürekli bir felaket [çoğunlukla] bizim daha çok işimize gelir.

En azından, toplumlar bu özeni başlarına gelecek trajedilere bırakmaktan vazgeçip belleklerine dayanarak kendileri hakkındaki bilgiyi akılcı bir şekilde düzenlemeye nihayet razı olmadıkları sürece bu böyle olacaktır. Toplumlar bu işi, unutkanlığın ve bilgisizliğin başlıca iki sorumlusuna cepheden saldırarak başarabilirler; belgelerin kaybolmasına neden olan ihmal ve [daha da tehlikelisi,] gizlilik tutkusu –diplomatik sırlar, iş hayatı sırları, sırlarını yok eden veya gizleyen aileler. Noterin, müşterisinin işlemlerini açık etmemeyi görev bilmesi doğaldır.[52] Ama kadim atalarının müşterilerinin yaptıkları kontratları bile –üstelik aslında bu belgelerin[53] un ufak olmasına izin vermesinin önünde hiçbir ciddi engel bulunmazken– içine böylesine nüfuz edilmez bir sır perdesiyle kuşatmalarına izin verilmesi bahsinde, kanunlarımız[54] gerçekten de küf kokmaktadır. Büyük firmaların çoğunun sağlıklı bir ulusal ekonomi yönetimi açısından en kaçınılmaz olan istatistikleri bile kamuya açıklamayı reddetme gerekçeleri ise, nadiren saygıdeğer olarak görülebilirler. Eylem yöntemi ve neredeyse bir burjuva erdemi konumuna

52], iyidir[

53]kaybolmasına,[

54]ın koyduğu yasaklar[

yükseltilmiş gizliliğin yerini bilgi, yani zorunlu olarak bilgi alışverişi merakına bıraktığı gün, uygarlığımız dev bir adım atmış olacaktır.

[Ama biz köyümüze geri dönelim.] Bu belirli örnekte, tanıklıkların kaybolmalarını veya korunmalarını, erişilebilir olmalarını veya olmamalarını belirleyen koşulların kökleri genel nitelikteki tarihsel güçlerin içinde gizlidir; bu güçlerin eksiksiz biçimde idrak edilmesini engelleyecek hiçbir husus yoktur; ama araştırma konusuyla hiçbir mantıksal bağlantıları bulunmasa da araştırmanın sonucu yine de onlara bağımlı kalmaktadır! Çünkü örneğin ortaçağdaki küçük bir kır topluluğunun incelenmesinin, birkaç yüzyıl sonra o zamanki efendisinin Koblenz toplantısına katılmaya karar verip vermemesi yüzünden niçin daha öğretici olacağını veya olmayacağını anlamak haliyle güçtür.[55] Bu anlaşmazlığa çok sık rastlanır. [Roma Mısır'ını aynı dönemin Galya'sından çok daha iyi bilmemizin nedeni, Mısırlılara yönelik ilgimizin Galyalı-Romalılara duyduğumuzdan çok daha canlı olması değildir: İklimin kuruluğu ve mumyalama ritüelleri sayesinde, Batı ikliminin ve âdetlerinin tam aksine hızla yok olmalarına yol açtığı metinler Mısır'da korunmuştur. Belgelerin takibindeki başarı veya başarısızlığa yol açan nedenlerle bu arzulanan belgeleri bize ulaştıran gerekçeler arasında genellikle hiçbir ortak yan yoktur: Sayısız zihin ürününün belki sınırlarıyla birlikte çekiciliklerinin gizli nedenlerinden birini de sağlayan o içsel trajik hususu bizim araştırmalarımıza da katan akıl dışı, bertaraf edilmesi olanaksız unsur işte budur.

[Yine verdiğimiz örneğe dönecek olursak, can alıcı olgu bir kez bilindikten sonra, belgelerin kaderi köy köy öngörülebilir bir hal alır. Ama durum her zaman böyle değildir.] Bazen

55 İlk metindeki birkaç cümle bu metinde iptal edilmiştir.

nihai sonuç birbirinden bağımsız, öylesine çok neden zincirinin buluşmasına bağımlı hale gelir ki hiçbir öngörü yapılamaz. Peş peşe dört yangının, ardından da bir yağmanın kadim Saint-Benoît-sur-Loire Manastırı'nın arşivini mahvettiğini biliyorum; bu arşive girerken söz konusu yıkımlardan ne tür belgelerin kurtulduğunu önceden nasıl bilebilirim? Yazmaların göçü adı verilen olgu, en ilginç araştırma konularından biridir; bir edebi eserin çeşitli kütüphaneler arasındaki yolculukları, kopyalar çıkarılması, kütüphanecilerin [ve müstensihlerin] özen veya ihmalleri, kültür değişimlerinin ve onun büyük akımlarının değişken seyrinin en canlı biçimde ifadesini bulduğu hususlardır. Ama en malumat sahibi mütebahhir bile, Tacitus'un *Germania*'sının 16. yüzyılda Hersfeld Manastırı'na düşmüş olabileceğini onu keşfetmeden önce ilan edebilir miydi? Kısacası, [hemen] her belge araştırmasının temelinde bir beklenmediklik, dolayısıyla bir risk tortusu bulunur. Bazı nedenlerden ötürü gayet iyi tanıdığım bir araştırmacı, Dunkerque'te, bombardıman altındaki sahilde fazla sabırsızlık göstermese de kesin olmayan bir çıkarma harekâtını beklediği için, bir arkadaşının ona "Tuhaf! Hiç serüvenden nefret eder gibi bir haliniz yok!" dediğini anlatmıştı. Arkadaşım, yaygın önyargıya rağmen, araştırma alışkanlığının kaderle girişilen bahisleri kabullenmeye hiç de kapalı olmadığını söyleyebilirdi pekâlâ.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELEŞTİRİ

1. Bir Eleştirel Metot Tarihi Taslağı

Tanıkların[1] her sözüne inanılmaması gerektiğini polislerin en safı bile[2] bilir. Üstelik bu teorik bilgiden her zaman gerekli dersi çıkarmasalar bile bunu bilirler. Aynı şekilde tüm tarihsel tanıklıkları körü körüne kabul etmeme konusunda bir görüşe varılalı da uzun süre olmuştur. İnsanlık kadar eski bir deneyim bize birden fazla metnin kendisine gerçekten sahip olmadığı bir[3] menşe atfettiğini göstermiştir: Tüm anlatılar doğruyu söylemez ve maddi izlerde de hile yapılabilir. Ortaçağda[4] sahte belgelerin bolluğu karşısında kuşku [çoğunlukla] doğal bir savunma refleksi haline gelmişti.[5] 11. yüzyılda Lorraine'li bir küçük soylu kendisine karşı belgesel kanıtlarla silahlanmış keşişlerle karşı karşıya geldi-

1]doğrudan[

2]hem de uzun süredir[

3]dönem veya bir[

4]temelden gelenekselci bir zihniyetin karakteristiği olarak –tüm inanç geçmişe bağlandığı için, sonunda geçmiş de uyduruluyordu–[

5]düşünüldüğünden çok daha olağan bir (tepki)[

ği davada, "Herhangi biri mürekkeple canının istediğini yazabilir," diye haykırıyordu. *Donatio Constantini*'ye (*Constantinus'un Bağışı*) –8. yüzyıldan Romalı bir rahibin ilk Hıristiyan Caesar'ının adıyla kaleme aldığı o şaşırtıcı zırva– üç yüzyıl sonra çok dindar imparator III. Otto'nun çevresinde itiraz edilmişti. Rölikler ortaya çıktığından beri sahte rölik avı da sürmüştür.

Bununla birlikte ilkesel kuşkuculuk saflıktan ne daha takdire şayan ne de daha üretken bir entelektüel tavırdır, zaten biraz basit birçok zihinde genellikle ikisi kolaylıkla el ele verir. Öteki savaşta [Birinci Dünya Savaşı – ç.n.] çok da haksız sayılamayacak bir yaklaşımla, gazete haberlerine inanmayı sistematik olarak reddeden yiğit bir veteriner tanımıştım. Ama[6] tesadüfen tanıştığı biri, onun o dikkatli kulağına en akla hayale gelmez dedikoduları fısıldamaya görsün, adamım bunlara su gibi inanıyordu.

[Aynı şekilde, uzun bir süre boyunca uygulanan tek eleştiri biçimi olan ve bazı zihinleri nedense cezbeden basit sağduyuya dayalı eleştiri de bizi fazla ileri götüremezdi. Gerçekten de bu sözde sağduyu çoğunlukla nedir ki zaten? Mantıksız postulatlardan ve alelacele genelleştirilmiş tecrübelerden ibaret bir alaşım. Fizik dünyası mı söz konusu? Bu sağduyu, kutupları yadsımıştır; Einstein evrenini yadsımaktadır; Afrika'nın etrafını dolaşan gemicilerin bir gün güneşin doğduğu noktanın sağ taraflarından sol taraflarına geçtiğini gördüklerini nakleden Herodotos tarihini masal saymıştır. Beşeri fiiller mi söz konusu? En kötüsü, ebediyet düzeyine yükseltilen gözlemlerin zorunlu olarak çok kısa süreli bir andan, bizim zamanımızdan alınmış olmasıdır. Başka noktalarda çok derinlere nüfuz edebilen Voltaire tarzı eleştirinin başlıca günahı buradadır. Sadece bireysel saçmalıklar tüm zamanlara atfedilmekle kalmamış, bir zamanlar son derece yay-

6]vagonda veya bir konaklamada[

gın olan bir ruh hali, biz onu artık paylaşmıyoruz diye saçma sayılmıştır. Bana öyle geliyor ki, "sağduyu" İmparator I. Otto'nun papalar lehine uygulanamaz ve kendisinin daha önceki eylemlerini yalanlayan, kendinden sonra gelecekler in de hiç hesaba katmayacakları toprak tahsislerinin altına mührünü bastığını kabul etmemizi engellerdi. Bununla birlikte, onun zihninin hiç de bizimki gibi çalışmadığını –daha kesin bir ifadeyle, onun zamanında yazılı metinle fiil arasına genişliği bizi şaşırtacak bir mesafe konduğunu– unutmamak gerek; çünkü söz konusu imtiyazın hakiki olduğu hiç tartışma götürmez.]

Kuşkunun, Volney'in deyimiyle, "incelemeci" olduğu gün gerçek bir ilerleme kaydedildi; o zaman, yalan ile hakikat arasında bir seçme yapılmasına izin veren, farklı [nesnel] kurallar yavaş yavaş geliştirildi. *Azizlerin Yaşamları*'nı okuyunca tüm [erken] ortaçağın mirasına karşı önüne geçilmez bir kuşku duymaya başlayan Cizvit von Papebroeck, manastırlarda saklanan, Merovenj çağına ait tüm fermanları sahte kabul ediyordu; Bu konuda Mabillon, hayır, dedi; baştan sona uydurulmuş, elden geçirilmiş veya ekler yapılmış belgeler olduğu tartışma götürmez; ama sahicileri de var ve onlar birbirinden şu şekilde ayırt edilebilir. *De re diplomatica*'nın yayımlandığı yıl olan 1681, insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır, çünkü bu eser arşiv belgelerine eleştirel yaklaşımı [nihai olarak] yerli yerine oturtmuştur.

[Zaten eleştirel metot tarihindeki belirleyici an da bu oldu. Bir önceki çağın hümanizmasının kararsızlıkları ve sezgileri vardı. Daha ileri gidememişti. *Denemeler*'den bir bölüm bunu gayet iyi yansıtır. Bu bölümde Montaigne, mucizeleri nakleden Tacitus'u haklı çıkarır. "Ortak inançlar"ı tartışmak teologlara ve filozoflara düşer, der. Tarihçiler ise bunları kaynakların onlara sunduğu şekilde "söylemek" ile yükümlüdürler. "Tarihi bize, tahmin ettiklerinden çok kendi-

lerine sunulduğu şekilde aktarsınlar." Başka bir deyişle, doğal veya tanrısal düzene yönelik belirli bir kavrayışa dayalı bir felsefi eleştiri tamamen meşrudur; ayrıca Montaigne'in Vespasianus'un ve daha birçoklarının mucizelerini sahiplenmediği de anlaşılmaktadır. Ama bir tanıklığın tanıklık olarak tamamen tarihsel bakımdan incelenmesinin nasıl uygulanabileceğini tam anlayamadığı görülmektedir. Araştırma öğretisi, gerçek büyüklüğü hâlâ yerli yerine tam oturtulamayan o 17. yüzyıl boyunca ve özellikle de ikinci yarısına doğru geliştirilmiştir.][7]

Bizzat o devrin insanları da bunun bilincindeydi. 1680 ile 1690 arasında günün modası olarak "tarihteki Pyrrhon'culuğu" eleştirmek[8] beylik bir yaklaşım olmuştu. Michel Levassor bu terimi yorumlarken şöyle yazar: "Denir ki zihinsel doğruluk bir şeye kolayca inanmamak ve ondan birçok bakımdan kuşkulanmayı bilmektir." [O ana dek bir zevk yargılamasından ibaret olan] eleştiri kelimesinin kendisi de o zaman hakikat sınavı manasını yüklenir. Önce bu yola hâlâ özür dilenerek girilir. Çünkü "görgü kurallarına pek uygun değildir": Yani hâlâ teknik bir tadı vardır. Bununla birlikte giderek mesafe kazanır. Bossuet onu temkinli bir şekilde uzakta tutar: "Eleştirel yazarlarımız" dan söz ederken omuz silktiği hissedilir. Ama Richard Simon bu terimi hemen hemen tüm eserlerinin başlığına sokmuştur. Zaten en gözü açık olanlar bu konuda hiç yanılmazlar: Bu isim, [hemen hemen evrensel bir kullanımı olan] bir metodun keşfini haber vermektedir. Eleştiri, "antikçağın karanlık yollarında, gerçeği sahteden ayırmamızı sağlayarak önümüzü aydınlatan ve bize yol gösteren bir tür meşale": Ellies du Pin böyle demektedir. Bayle[9]

7 İlk yazımdaki iki paragrafın yerini, oldukça farklı cümlelerle bu paragraf almıştır.

8], anlaşılan,[

9], daha gösterişsiz, ama[

daha da açık konuşur: "Simon bu yeni *Réponse* [Cevap] içine birçok eleştiri kuralı serpiştirmiş; bu kurallar, sadece Kutsal Metinleri anlamaya değil, diğer eserleri de verimli bir şekilde okumaya yarayabilirler."

Şimdi birkaç doğum tarihini karşılaştıralım: Papebroeck –sözleşmeler bahsinde yanılmış bile olsa yine de tarihyazımında uygulanan eleştirinin kurucuları arasında en öndeki yerini korumaktadır– 1628; Mabillon, 1632; çalışmaları kutsal kitap yorumculuğunun ilk dönemine hükmeden Richard Simon, 1638. Dar anlamıyla âlimler topluluğunun dışından[10] Spinoza'yı da –katıksız bir dilbilimsel ve tarihsel eleştiri başyapıtı olan *Tractatus theologico-politicus*'un [Teoloji-Siyaset İncelemesi] yazarı Spinoza– ekleyin: yine 1632. Dış çizgileri böylelikle önümüzde [şaşırtıcı bir netlikle] çizilen, [kelimenin tam anlamıyla] bir kuşaktır. [Ama] daha da belirginleştirmek gerek. [Tam olarak] *Discours de la méthode* [Metot Üzerine Konuşma] çıktığı sırada güneş altındaki yerini alan kuşak söz konusudur.

Bir Kartezyenler kuşağı demeyelim. Sadece Mabillon'u ele alacak olursak, sofu [, sadeliği içinde ortodoks] bir keşişti ve son metni olarak bize bir *La Mort chrétienne* [Hıristiyanca ölüm] incelemesi bıraktı. [O sırada birçok dindar insanın şüpheyle yaklaştığı] yeni felsefeyi yakından tanıdığından kuşku duyulabilir; üstelik, bu yeni felsefe içinde tesadüfen birkaç ışık görmüşse bile, herhalde kınanacak birçok konu da bulmuştur. Öte yandan, –Claude Bernard'ın belki fazlasıyla meşhur olmuş birkaç sayfalık metni ne düşündürürse düşündürsün– Descartes'ta metotlu kuşkunun yol açma işlevini yüklendiği matematiksel nitelikteki sarih hakikatler

10 "Dar anlamıyla" diye başlayan ve "başka bir deyişle" diye sonlanan III-5 diye numaralanmış yaprak, bir orijinali bir de kopyası yapılmış yeni bir daktilo metnin sonucudur. Yazmanın içinde eksiksiz olarak yer almaktadır: Orijinalinde elle yapılmış ve burada aktarılan iki düzelti vardır, kopyada ise elle yapılmış hiçbir düzelti yoktur.

ile tarihsel eleştirinin, tıpkı laboratuvar bilimleri gibi, ortaya çıkarmakla yetindiği giderek sonuca yakınlaşan olasılıklar arasında fazla ortak yön yoktur. Ama bir felsefenin bütün bir çağa nüfuz edebilmesi için, ne harfiyen etki etmesi gerekir ne de[11] zihinlerin çoğunun onun sonuçlarına çoğunlukla [yarı] bilinçli bir halde yaşanan bir tür etkileşim dışında da maruz kalması beklenir. [Tıpkı Kartezyen "bilim" gibi,] tarihsel tanıklık eleştirisi de inancı olduğu gibi devre dışı bırakır. [Yine Kartezyen bilim gibi,] tüm eski payandaları eksiksiz bir şekilde altüst eden bu yöntemi sadece buradan hareketle artık gerektiği gibi sınanmış yeni kesin bulgulara (veya büyük olasılıklara) erişmek için kullanır. [Başka bir deyişle,] esin kaynağı olan fikir[12] [eski kuşku kavramlarından hemen hemen tamamen vazgeçilmesini gerektirmektedir. Bu didiklemeler ister bir ıstırap kaynağı olarak gözüksün, ister onda tam aksine bilmem hangi asil yumuşaklık bulunsun, o ana dek sadece negatif bir zihinsel tavır, basit bir yokluk olarak kabul edilmişti. Ama artık,] akılcı bir şekilde yürütüldüğü takdirde bir bilgi aracı olabileceği düşünülmektedir. Bu fikir, düşünce tarihinin çok belirgin bir anında ortaya çıkmıştır.

O andan itibaren eleştirel metodun temel kuralları tespit edilmiş oldu.[13] Genel erimleri hiç gözden kaçmamış gibiydi; öyle ki 18. yüzyılda Paris Üniversitesi'nin filozofların do-

---

11]onun etkisine boyun eğmiş[

12]kuşkunun[

13 "tespit edilmiş oldu" diye başlayan ve "Artık yukarıdan yönlendirilmediği için" diye sonlanan, III-6 diye numaralanmış yaprak, bir orijinali bir de kopyası yapılmış ve her ikisi de mevcut olan yeni bir daktilo metnin sonucudur. Burada kullanılan kopya metinde aşağıda işaret edilen büyükçe bir karalama yapılmıştır. Orijinalde ise hiçbir düzelti bulunmamaktadır.

]Bu kurallar, Başrahip Fleury'nin –*...(tarih okunmuyor)*... yılında çıkmış– *Premier Discours sur l'histoire ecclésiastique*'inde [Kilise Tarihi Üzerine İlk Konuşma] bulunmaktadır. Bu son derece akılcı açıklamayı d'Alembert *Ansiklopedi*'de aynen alıntılayacaktır.[

çentlik sınavı için en sık önerdiği konular arasında, şaşırtıcı ölçüde modern bir tınısı bulunan şöyle bir konu göze çarpıyor: "Tarihsel olgular hakkında insanların tanıklığı üzerine." Bu, [kesinlikle] sonraki kuşakların[14] aracı[15] birçok bakımdan geliştirmedikleri anlamına gelmiyor. Yaptıkları en önemli şey, kullanımını çok genelleştirmeleri ve uygulama alanlarını hatırı sayılır ölçüde genişletmeleri olmuştur.[16]

Eleştiri teknikleri uzun bir süre, en azından sürekliliği olan bir şekilde, hemen hemen sadece bir avuç âlim, yorumcu ve meraklı tarafından uygulandı. Belli bir esin kanatlanmasının ürünü olan tarih eserleri yazmaya bağlı kalan yazarlar, bu [laboratuvar] reçetelerine alışma kaygısı hiç taşımıyor, onları [çok] fazla titiz buluyor ve varılan sonuçları hesaba katmaya ise ancak kerhen razı oluyorlardı. Ama, Humboldt'un ifadesiyle, kimyagerlerin "ellerini ıslatmaktan" korkması hiç iyi değildir. Tarih bakımından, hazırlıkla gerçekleştirme arasına böyle bir bölünme girmesi tehlikesinin iki yüzü vardır. [Bu durum öncelikle ve acımasız bir şekilde] büyük yorum denemelerini vurur. Bu denemeler [bu yüzden sadece] birinci vazifeleri olan [ve sabırla aranan] doğruluğu yerine getirememekle kalmazlar; ayrıca sadece belge ile mücadelenin sağlayabileceği o hep yeniden doğan sürprizden, o sürekli yenilenmeden de mahrum kalırlar, rutinin dayattığı birkaç [kalıplaşmış] tema arasında sürekli[17] salınım yapmaktan kurtulmaları imkânsızlaşır. Ama teknik çalışma da en az aynı oranda sıkıntıya girer. Artık yukarıdan yönlendirilmediği için anlamsız veya yanlış konmuş prob-

14]eleştirel[

15]yavaş yavaş[

16 İlk yazımda burada "İlk âlimler" diye başlayan ve "görevli uzmanın kullandığı yöntemlerden çok da farklı değildir" diye sonlanan bir paragraf bulunuyordu; nihai yazımda bu paragrafın yeri değiştirilmiştir.

17]bir tür[

lemlere sonsuza dek takılıp kalmak tehlikesiyle karşılaşır.[18] Boşa kürek çektiğinde tebahhurdan daha kötü bir savurganlık, kendini bir amaç olarak gören aracın kibrinden ise daha yersiz kendini beğenmişlik olamaz.

19. yüzyılın bilinçli çabaları bu tehlikelere karşı yiğitçe mücadele etmiştir. [Alman ekolü, Renan, Fustel de Coulanges tebahhura entelektüel konumunu iade etmişlerdir. Tarihçi yeniden tezgâhın başına geçirilmiştir.] Bununla birlikte, maçın tamamen kazanıldığı söylenebilir mi? Buna inanmak fazlasıyla iyimserlik olur. [Büyük bir çoğunlukla araştırma çalışması baştan kara ilerlemekte, uygulama noktalarını gerekçeli tercihlere dayandırmamaktadır. En önemlisi, eleştirel gereksinim (terimin eski anlamında) namuslu insanların –onların rızası her bilimin ahlaki hijyeni açısından gerekli, ama bizimki için özellikle vazgeçilmezdir– kamuoyunu henüz tam anlamıyla fethedememiştir. İnceleme konumuz insanlar olduğuna göre, eğer insanlar bizi anlamazsa görevimizi ancak yarı yarıya yerine getirdiğimiz duygusundan kurtulmamız mümkün olabilir mi?

Belki de aslında bu görevi hiç de kusursuz bir şekilde yerine getirmemişizdir. En iyilerimizin zaman zaman içine hapsolmakta ısrar ettikleri bıktırıcı ezoterizm; günlük edebiyat üretimimizde, kötü tasarlanmış bir müfredatın gerçek bir sentezin yerini aldığı sıkıcı ders kitaplarının hâkimiyeti; metotlarımızın el yordamıyla soylu ilerleyişlerini atölyeden çıkar çıkmaz meslek dışından insanların gözlerinin önüne sermemizi engelleyen o tuhaf edep duygusu: Çelişkili önyargılar birikiminin ürünü olan tüm bu kötü alışkanlıklar aslında güzel olan bir davayı bozuyorlar. Okur kitlesini sözde

18 "tehlikesiyle" diye başlayan ve "değersizliğin gülünçlüğü" diye sonlanan, III-7 diye numaralanmış yaprak, bir orijinali bir de kopyası yapılmış yeni bir daktilo metnin sonucudur. Burada kullanılan kopya metinde birçok kelimenin üstü çizilmiş ve elle az sayıda düzeltme yapılmıştır. Orijinal de mevcuttur ve onda elle yapılmış hiçbir düzelti bulunmamaktadır.

bir tarihin sahte pırıltılarına savunmasız teslim etmek konusunda işbirliği içine giriyorlar; bu tarih anlayışı ciddiyet eksikliğini, değersizliğin gülünçlüğünü, siyasi taraf tutuşlarını hiç mütevazı olmayan bir özgüvenle telafi edeceğini sanıyor; Fustel de Coulanges veya Henri Pirenne'in kuşku duyacakları noktada Maurras, Bainville veya Plekhanov çok kesin beyanlarda bulunuyorlar. Yapıldığı veya yapılması özlenen şekliyle tarihsel araştırma ile onu okuyan okuyucu kitlesi arasında tartışmasız bir yanlış anlaşma durumu devam ediyor.] Her iki taraftan da oldukça eğlenceli kusurları gösterebilmek bakımından, büyük dipnot kavgası anlamlı bir emare sayılabilir.

[Sayfaların alt kenarlarının birçok âlim üzerinde baş döndürücü bir cazibesi vardır.] Bu sayfa altlarını onların yaptığı gibi –kitabın başına konacak bir listeyle tamamına yakınından kurtulunabilecek– bibliyografik göndermelerle doldurmak veya tamamen tembellik yüzünden metnin içinde yeri belli olan uzun bölümleri oraya havale etmek kesinlikle saçmadır: Öyle ki bu tarz eserlerin en faydalısını bile çoğunlukla ancak evin mahzeninde[19] bulabilirsiniz. Ama metnin altında tek başına yer alan en küçük satırın bile akıllarını karıştırdığından yakınan bazı okuyucular, kuşkusuz onların tarif ettikleri kadar aşırı duyarlı olmayan müşterilerinin şerefi bu şekilde lekelenmiş sayfaları görünce çok çile çektiklerini ileri süren bazı yayıncılar, [bu hassas insanlar da bir idrak ahlakının en temel ilkelerine bile ne denli kapalı olduklarını kanıtlamaktan başka bir şey yapmış olmuyorlar. Çünkü, düşlemin serbest oyunları dışında, bir beyan ancak doğrulanabilme koşuluyla ortaya konma hakkını kazanır; ve] bir tarihçi için bir belge kullanıyorsa onun nereden geldiğini, yani onun nasıl yeniden bulunabileceğini mümkün olan en kısa şekilde belirtmek evrensel bir dürüstlük

19]gidip[

kuralına uymaktan başka bir anlama gelmez.[20] [Aydınlanma'ya en az düşman olan kamuoyumuz bile, dogmalarla ve mitlerle zehirlendiğinden, kontrol merakını bile yitirmiştir. Önce onu gereksiz bir ukalalıkla bıktırmamaya özen gösterdikten sonra, bir bilginin değerini boynunu ilk önce çürütülme sehpasına uzatmasında gösterdiği aceleyle ölçmek gerektiğine ikna etmeyi başardığımız gün, akıl güçleri en parlak zaferlerinden birini kazanmış olacaklardır. Bugün onca gelişmiş zihnin alay ettiği mütevazı dipnotlarımız, kılı kırk yaran küçük referanslarımız işte bunu hazırlamaya uğraşmaktadır.]

İlk âlimlerin kullandıkları belgeler çoğunlukla kendi kendilerini verili bir yazara veya bir devre ait olarak sunan veya öyle sunulan; bilinçli olarak şu veya bu olayları anlatan yazılı metinlerdi. Acaba doğru mu söylüyorlardı? "Musa'ya ait" diye nitelenen kitaplar gerçekten Musa'ya mı aitti? [Ve Clovis'in adını taşıyan fermanlar gerçekten Clovis'in elinden mi çıkmıştı?] "Mısır'dan Çıkış" anlatılarının geçerliliği nedir? Sorun buydu. Ama tarih, kasıtsız tanıklıkları giderek daha sık kullanmaya başladıkça, belgelerin [sarih] ifadeleri hakkında hüküm vermekle yetinmekten vazgeçti. Aynı zamanda bu belgelerin vermeyi hiç düşünmedikleri bilgileri de onların içinden çekip çıkarması gerekti.

[Ama] birinci durumda rüştlerini ispatlamış eleştiri kurallarının ikinci durum için de sonuç alıcı oldukları görüldü. Gözlerimin önünde bir yığın ortaçağ sözleşmesi var. Bazıları tarihli, diğerleri değil. İbare mevcutsa onu doğrulamak gerek: Çünkü yalan söyleyebileceği tecrübeyle sabittir. İbare yok mu? Tarihi bulmak önemli. Her iki durumda da ay-

20]Şu anda yanımda, Reform öncesi Almanya hakkında çok ilginç bir kitap var. (...) Bir keşfini duyururken, bu sonuca hangi deneyden geçerek vardığını açıklamayı, "okuyucum sıkılır" diye reddeden bir kimyager gibi.[

nı araçlar kullanılır. Yazısından (bir orijinal söz konusuysa), kullanılan Latinceden, söz edilen kurumlardan ve genel düzenlenişinden hareketle, bir belgenin mesela bin yılı civarındaki Fransız noterlerinin kolayca tanınabilen âdetlerine uyup uymadığı kestirilebilir. Eğer belgenin üzerinde Merovenj çağına ait olduğu yazılıysa, sahtekârlık açığa çıkarılmış demektir. Peki, ya tarihsizse? O zaman da söz konusu tarih aşağı yukarı saptanmış demektir. Aynı şekilde arkeolog da, tarihöncesi aletlerini çağlara ve uygarlıklara göre tasnif etmek ya da sahte antik eserleri ortaya çıkarmak için, iki tarafın temelden birbirine benzeyen kuralları uyarınca biçimleri veya üretim yöntemlerini inceler, karşılaştırır, birbirinden ayırır.[21] [Tarihçi, eğer dikkat edilmezse bazı giriş kitaplarının sevimsiz imgesini kolayca kabul ettirecekleri o asık suratlı sorgu yargıcı değildir veya bundan giderek uzaklaşmaktadır. Kuşkusuz kolay kandırılır birisine de dönüşmemiştir. Tanıklarının yanılabileceklerini veya yalan söyleyebileceklerini bilmektedir. Ama her şeyden önce, onları anlayabilmek için konuşturmakla uğraşır. Başlangıç ilkelerinde hiçbir şey değiştirmeden araştırmayı bu genişleme içinde yönlendirmeyi sürdürmeyi başarmış olmak, eleştirel metodun en güzel özelliklerinden biridir.

Bununla birlikte, şunu yadsımak doğru olmaz: Kötü tanıklıklar sadece bir doğruluk tekniğinin ilk çabalarına yol açan uyarıcı olmakla kalmamıştır. Bu tekniğin, analizlerini

21 "Gözlerimin önünde" diye başlayıp "en güzel özelliklerinden biridir" diye sonlanan bölüm şu bölümün yerini almıştır:]ortaçağa ait bir manastır gelir ve vakıf sicili var. Bazı belgelerin üzerinde kontrol etmem gereken kronolojik ibareler bulunuyor; çünkü belki de yalan söyleyen belgelerden biri söz konusu olabilir. (..) Tarihöncesi insanlarının aletlerini çağlara ve uygarlıklara göre tasnif etmek için –bu dilsiz işaretler ancak bu tasnif sayesinde yorumlanabilir– kullanılan yöntemler de örneğin Mısır antik eserler ticaretinin her yıl pazarlara sürdüğü sayısız taklidi ortaya çıkarmakla görevli uzmanın kullandığı yöntemlerden çok da farklı değildir.[

geliştirmek için, mutlaka yola çıkması gereken basit durum olmayı sürdürmektedir.]

2. Yalanın ve Hatanın Peşinde

Tanıklığı bozabilen zehirler içinde en şiddetlisi sahtekârlıktır.[22]

Sahtekârlık [da] iki farklı biçime bürünebilir. Önce, yazar ve tarih hakkında aldatmaca söz konusudur: Bu, terimin hukuki anlamında, sahteciliktir. Marie-Antoinette imzasıyla yayımlanan mektupların hepsi onun tarafından yazılmamıştır; bazıları 19. yüzyılda üretilmiştir. Saitaphernes'in olduğu söylenen ve Louvre'da MÖ 4. yüzyıla ait bir İskit-Yunan antik eseri olarak satılan taç, 1895'e doğru Odessa'da işlenmişti. Daha sonra, sırada öze ilişkin aldatmaca yer alır. Caesar, kendisine ait olduğu yadsınamayacak *Yorumlar*'ında, bilinçli olarak birçok şeyi çarpıtmış, birçok şeyi de unutmuştu. Yiğit Philippe'i tasvir ettiği söylenen Saint-Denis'deki heykel gerçekten de bu kralın ölümünden kısa süre sonra yapılmış figürüdür; ama her şey, heykeltıraşın portreyle tek ilişkisi onun adını taşımaktan ibaret olan genel geçer bir modeli kopya ettiğini göstermektedir.[23]

Ama yalanın bu iki veçhesi cevapları birbirine yön vermeyen çok ayrı iki problemi gündeme getirir.

Sözde bir isme atfedilen metinlerin çoğunun içerik bakımından da yalan söyledikleri kesindir.[24] Sözde Charlemagne'a ait bir beratın, incelendiğinde iki veya üç yüzyıl sonra üretildiği mi ortaya çıkıyor? İmparatora atfettiği tüm cömertlikle-

22 Bu cümle, epey farklı üç cümlenin yerini almıştır.

23 Birinci yazımda bu bölüm oldukça farklıdır.

24]Olağan koşullarda sahtekârlığın başka bir varoluş nedeni mevcut mudur? Çağdaş tarih, bazılarının keyifle "yurtseverce" dedikleri türden bir sahtecilik örneği sunmuştur. Ama hiç de yurtseverce değildi ve nakletme iddiası taşıdığı olgular gerçekten olabildiğince uzaktı.[

rin de uydurma olduklarına bahse girilebilir. Bununla birlikte, bu husus en baştan doğru kabul edilemez. [Çünkü] bazı belgeler sahicilik konusunda hiçbir eksiği olmayan, ama kaybolmuş evrakların getirdiği düzenlemeleri tekrarlamak amacıyla üretilmişlerdir. [İstisnai olarak sahte bir belge de gerçeği söyleyebilir.]

Tam aksine, itiraf edilen kaynakları konusunda hiçbir kuşku bulunmayan tanıklıkların mutlaka doğru tanıklıklar olması gerekmediğini hatırlatmaya bile gerek yok.[25] Ama âlimler bir vesikanın sahici olduğunu kabul etmeden önce onu terazilerinde tartmak için öyle çok çaba harcıyorlar ki sonra içerdiği beyanları eleştirecek direnci her zaman bulamıyorlar. Özellikle de etkileyici hukuki güvencelerin ardına sığınmış metinler karşısında kuşkuculuk duraksamadan edemiyor: Yetki belgelerinin veya özel sözleşmelerin resmen geçerli kılınmaları, kabul edilmeleri için yeterli sayılıyor. Halbuki ne biri ne de öteki o kadar saygıyı hak ediyor.[26] 21 Nisan 1834'te, Gizli Cemiyetler davasından önce, Thiers Aşağı Rhin bölgesi valisine şunları yazıyordu: "[27] Açılacak büyük duruşma için gerekli belge katkısını sunmak üzere elinizden gelen en büyük özeni göstermenizi tavsiye ediyorum. En iyi aydınlatılması gereken husus, tüm anarşistlerin aralarındaki yazışmalardır; Paris, Lyon, Strasbourg olayları arasındaki gizli bağlantıdır; kısacası, tüm Fransa'yı kapsa-

25]Bu sağduyu kuralı üzerinde durmak gerek. Çünkü, ne denli sıradan görünürse görünsün, her zaman tam olarak uygulanmamıştır. Burada suçlanması gereken kamuoyu değildir. "Gazetede yazıyor. Öyleyse doğrudur," deyişini sıradan insanlara kolayca mal edebileceğimiz bir çağda değiliz artık. Propagandalar, istismarları yüzünden kendi kendilerini çökertiyorlar. Günümüzde hem basın haberleri hem de resmi yayınlar kitlelerde ilkesel bir inançsızlıkla karşılanıyor; bu durum da ülkenin entelektüel hijyeni açısından en az bir zamanlar körü körüne her şeye inanılması kadar tehlikelere gebe: tabii en azından bunun sanıldığı kadar genelleşmiş olması koşuluyla.[

26 Burada "Ama âlimler bir vesikanın sahici olduğunu kabul etmeden önce" diye başlayan bölüm epey farklı dört cümlenin yerini almıştır.

27]Paris Mahkemesi'nde[

yan geniş çaplı bir komplonun varlığıdır." İşte iyi hazırlandığı tartışmasız bir resmi belge üretimi. Gereğince mühürlenmiş, gereğince tarihlenmiş sözleşmeler serabına gelince, şimdiki zamana ilişkin en küçük deneyim bile bu hayali dağıtmaya yeter. Herkes bilir: En düzgün şekilde hazırlanmış noter belgeleri en bilinçli[28] yanlışlıklarla doludur ve[29] bir zamanlar büyük devlet dairelerinden birisi tarafından istenmiş bir tutanağın altına emir üzerine eski bir tarih atıp imzaladığımı hatırlıyorum.[30] Atalarımız da bu konularda[31] daha hassas değillerdi. Kraliyet beratlarının altında, "Şu gün şurada verilmiştir," ibaresi görülür. Ama kralın seyahat tutanaklarını gözden geçirin. Söz konusu günde aslında oradan fersah fersah uzakta bir yerde konakladığını birçok kez görürsünüz. Hiç kimsenin, aklını peynir ekmekle yememişse sahte olduğunu ileri süremeyeceği sayısız serf azad belgesinin üstünde sadece merhamet nedeniyle verildiği yazılıdır, ama karşılarına özgürlüğün faturasını çıkarabiliriz.

[Ama] aldatmacayı tespit etmek hiç yeterli değildir. Bunun nedenlerini de öncelikle yanlışın izini daha iyi sürebilmek için, bulmak gerekir. Menşei konusunda bir kuşku kaldığı sürece, içinde analize gelmeyecek, dolayısıyla yarı yarıya kanıtlanmış bir yan kalacaktır. Özellikle de, bir yalan, yalan olarak[32] kendince bir tanıklıktır.[33] Charlemagne'ın Aix-la-Chapelle Kilisesi için verdiği meşhur beratın sahici ol-

28]büyük veya küçük[

29]kişisel olarak[

30 İlk yazımda bu cümle çok daha somut bir şekilde geliştirilmişti:]Kişisel olarak bir zamanlar bir taşra lisesine atanma tutanağını üzerinden çok geçtikten sonra imzaladığımı hatırlıyorum; tutanaktaki tarih ise, yetkili makamların bilgisi dahilinde, hastalık nedeniyle Paris'ten ayrılamadığım bir güne denk düşüyordu, ama basit bir idari zorluğu aşmak için bu şekilde imzalamamı istemişlerdi.[

31]bizden[

32]da[

33]Bir zihniyeti ifade eder; bu yalanı esinleyen koşullar hakkında bilgi verir.[

madığını ispatlamak ve o kadarla yetinmek ancak bir hatadan kaçınmayı sağlar,[34] bir bilgi vermez. Buna mukabil, sahte belgenin Friedrich Barbarossa'nın çevresinde üretildiğini, varoluş nedeninin büyük emperyal düşlere hizmet etmek olduğunu belirlemeyi başarabilir miyiz? O zaman çok geniş tarihsel perspektiflere doğru yeni bir bakışın önü açılır. İşte bu nedenle eleştiri sahtekârlığın arkasındaki sahtekârı, yani tarihin şiarı uyarınca insanı aramaya yönelir.

Yalan söylemeye sevk edebilecek nedenleri sonsuz çeşitlilikleri içinde sıralama iddiası taşımak çocukça olurdu. Ama insanlığı aşırı anlaşılabilir kılma yönünde doğal bir eğilimleri olan tarihçiler, tüm bu nedenlerin akılcı olmadığını unutmazlarsa akıllılık ederler. Bazı insanlarda yalan, orada bile genellikle bir kibir veya bastırma kompleksinin parçası olmakla birlikte, André Gide'in terminolojisiyle söyleyecek olursak, neredeyse "sebepsiz bir fiil"e dönüşür. Hayali bir Sanchoniathon'a mal ettiği Doğu tarihini çok iyi bir Yunancayla kaleme alma zahmetine katlanan Alman bilgin, daha az bir çabayla pekâlâ saygın bir Hellenbilimci şöhreti yapabilirdi. Bir enstitü üyesinin oğlu olan ve kendisi de daha sonra bu saygıdeğer kurumda iskemle sahibi olan François Lenormant, kariyerine on yedi yaşında, Saint-Eloi Şapeli'ndeki sahte yazıtları sözde keşfederek başlamış, tamamen kendi elleriyle ürettiği bu yazıtların sözde keşfiyle kendi babasını aldatmıştı; usta işi son darbesinin [ilerlemiş bir yaşta ve nişanlara boğulmuş bir haldeyken] Fransız kırlarından topladığı birkaç [sıradan] tarihöncesi eserini Yunan menşeli diye yayımlamak olduğu söylenir.[35]

Ama tıpkı yalan hastası bireyler gibi, yalan hastası çağlar da mevcut olmuştur. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başına doğ-

34]pozitif[

35]İlginç olan, yalan söyleme merakının bazen gerçek bir kolektif salgın görünümüne bürünmesidir.[

ru yaşayan pre-romantik ve romantik kuşaklar böyledir. Ossian adıyla sunulan [sözde Kelt] şiirleri; [Chatterton'ın eski İngilizceyle yazdığına vehmettiği destanlar, baladlar;] Clothilde de Surville'in sözde ortaçağa ait şiirleri; Villemarqué tarafından uydurulan Bröton şarkıları; Mérimée'nin sözde Hırvatçadan çevirdiği şarkılar; Kravoli-Dvor[36] Çek kahramanlık şarkıları[37] – daha fazla uzatmayım: Bu birkaç on yıl boyunca, Avrupa'nın[38] bir ucundan diğerine uçsuz bucaksız bir sahtecilik senfonisi bestelenmiş gibidir. Ortaçağ,[39] özellikle de 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar uzanan dilim bu kolektif salgının bir başka örneğini sunar. Gerçi bu dönemde çok miktarda üretilen[40] sahte beratların, sahte papalık fermanlarının, sahte krallık veya imparatorluk fermanlarının çoğu çıkar amacıyla üretilmiştir. İhtilaflı bir mülkiyeti bir kiliseye vermek, Roma Kilisesi'nin otoritesini desteklemek, keşişleri piskoposa, piskoposları metropolite, papayı dünyevi hükümdarlara, imparatoru papaya karşı korumak [: Sahtecilerin ufku bundan daha ileriye geçmiyordu.] Ama asıl karakteristik olan, dindarlığı ve çoğunlukla erdemleri tartışma götürmeyen şahsiyetlerin hiç çekinmeden bu aldatmacalara destek vermeleriydi. Göründüğü kadarıyla, bu sahtekârlıklar genel ahlakı hiçbir şekilde rahatsız etmiyorlardı.[41] İntihale gelince, o sırada[42] [evrensel olarak] dünyanın en masum işi sayılıyordu: Yıllık yazarı, aziz biyografisi yazarı daha eski yazarlardan koca koca bölümleri hiçbir pişmanlık duymadan sahipleniyorlardı. [Birbirinden çok farklı tür-

36]yazmasının[

37]; sözde Ingulph'un İngiltere kroniği; sözde Richard de Circencester'a atfedilen "Bretagne sit alanı" yorumu[

38]neredeyse[

39](daha önce belirtme fırsatı bulmuştum)[

40]üretildiği görülen[

41]Gerçek anlamıyla[

42], anlaşılan daha uzun süre de olacağı gibi[

deki bu iki cemiyetten daha az "fütürist" bir şey olmadığını da ekleyelim.] Ortaçağ gerek imanı gerekse hukukunda ataların verdiği derslerden başka temel tanımıyordu. Romantizm hem ilkelin hem de halka ait olanın canlı kaynağından beslenmek istiyordu. Bu nedenle geleneğe en bağlı dönemler aynı zamanda[43] aslına uygun miras karşısında en serbest tutumların takınıldığı dönemler oldu. Sanki önüne geçilmez bir yaratım gereksiniminin aldığı tuhaf rövanş sonucunda, geçmişe duyulan aşırı hürmet doğal olarak onun uydurulmasına yol açıyordu.

Temmuz 1857'de matematikçi Michel Chasles, Bilimler Akademisi'ne Pascal'in hiç yayımlanmamış mektuplarından oluşan bir külliyat iletti; bu külliyatı her zaman alışveriş ettiği ünlü sahteci Vrain-Lucas'dan satın almıştı. Bu mektuplara göre, *Provinciales*'in yazarı evrensel çekim kanununu Newton'dan önce dile getirmişti. Bir İngiliz âlim buna çok şaşırdı. Peki bu metinlerde Pascal'in ölümünden[44] yıllar sonra gerçekleştirilmiş ve Newton'ın bile ancak eserinin ilk baskıları[45] yayımlandıktan sonra haberdar olduğu astronomik ölçümlere yer verilmesini nasıl izah edeceğiz, diye soruyordu özetle.[46] Vrain-Lucas bu kadarcık bir şeyle köşeye sıkışacak adam değildi. [Yeniden tezgâhın başına oturdu ve] çok geçmeden onun[47] yardımıyla yeni silahlar edinen Chasles iki yeni orijinal mektupla ortaya çıktı. Bu kez altlarındaki imza Galilei'ye aitti; mektuplar Pascal'a gönderilmişti. Böylece muamma çözülmüştü: Meşhur gökbilimci gözlemleri temin etmiş, Pascal ise hesapları yapmıştı. İki

43], farklı nedenlerden ötürü,[

44]ancak[

45]çoktan[

46]bu ortalık karıştırıcı[

47]bu ortalık karıştırıcı[

taraf da her şeyi gizlice yürütmüştü. Gerçi Galilei öldüğünde Pascal henüz on sekiz yaşındaydı. Ama ne var yani? Onu harika çocuk olarak selamlamak için bir neden daha çıkmıştı ortaya işte.

Ama usanmak bilmeyen itirazcı bu defa da bir başka tuhaflığa dikkat çekti: 1641 tarihli bu mektuplardan birinde Galilei'nin yazarken gözlerinin çok yorulduğundan yakındığı görülüyordu. Ama 1637 [yılının] sonundan beri Galilei'nin aslında fiilen kör olduğu[48] bilinmiyor muydu? Çok geçmeden iyi yürekli Chasles, pardon, diye cevap verdi, [bugüne dek] herkesin bu körlüğe inandığını kabul ediyorum. Ama yanılmışlardı. Çünkü şimdi bu ortak hatayı ortadan kaldırmak üzere belirleyici bir vesikayı tartışmaya sunabilecek durumdayım. Bir başka İtalyan âlim 2 Aralık 1641'de Pascal'a, görüşü yıllardır zayıflamaya devam eden Galilei'nin o tarihte[49] artık hiç görmemeye başladığını bildirmişti...

Tüm sahtekârların Vrain-Lucas kadar üretken olmadıklarına kuşku yok;[50] aldatılan herkes de onun içler acısı kurbanı kadar bön değildir. Ama gerçeğe hakaretin bir çark olduğunu, her yalanın en azından görünüşte karşılıklı destek verecekleri varsayılan birçok yalanı daha[51] peşi sıra sürüklediğini hayat tecrübesi öğretirken, tarihi tecrübeler de bunu doğrulamaktadır. Bu nedenle karşımıza çok sayıda meşhur sahte belge salkım salkım çıkmaktadır. Canterbury'nin sahte imtiyazları, Avusturya dukalığının [–Iulius Caesar'dan Friedrich Barbarossa'ya kadar onca büyük hükümdar tarafından imzalanmış–] sahte imtiyazları, şecerenin devamında Dreyfus davasının sahte belgeleri [: İnsan kendini kaynaşıp duran mikrop kolonileri karşısındaymış gibi hissediyor

48]en güvenilir kaynağa dayanılarak[

49]birkaç gün önce[

50](okuyucuyu yormamak için onun Pascal-Newton meselesinin şaşırtıcı zenginlikteki dosyasına yaptığı katkıları biraz kısaltmak zorunda kaldım)[

51]neredeyse zorunlu olarak[

(ki ben sadece birkaç örnek vermekle yetindim)]. Sahtekârlık doğası gereği sahtekârlığı doğurur.

Son olarak da, aldatmacanın[52] daha kurnazca bir biçiminden söz edelim. Kaba, [eksiksiz ve deyim yerindeyse dobra] karşı-hakikatin yerini sinsi değişiklikler alır: sahici sözleşmelerin üzerinde kalem oynatmak; anlatıda kabaca gerçek bir fon üzerine uydurulmuş detayları nakşetmek. [Bu kalem oynatmalar genellikle çıkar amaçlıdır. Nakış işleri ise çoğunlukla süslemeye yöneliktir.] Aldatıcı bir estetiğin antik veya ortaçağ tarihyazımında yol açtığı yıkımlar sık sık eleştirilmiştir. Belki basınımızdaki etkileri de bundan az değildir. Doğruluk pahasına da olsa, en mütevazı havadis yazarı bile kişiliklerini, itibarı geçen yıllarla asla yıpranmayan bir söylemin uzlaşımlarına göre konumlandırır ve gazetelerimizin yazı işlerinde Aristoteles ile Quintilianus'un müritleri sanıldığından çok daha fazladır.

Hatta bazı teknik koşullar da bu çarpıtmaların önünü açar gibidir. Casus Bolo 1917'de mahkûm edildiğinde, bir günlük gazetenin daha 6 Nisan'da idam haberini yayımladığı söylenir. Gerçekten de önce bu tarihte yapılması öngörülen idam,[53] [aslında] ancak on bir gün sonra[54] infaz edilmişti. Gazeteci ise haberini önceden kaleme almıştı; olayın öngörülen günde gerçekleşeceğine inandığından bunu doğrulamayı bile gereksiz bulmuştu. Bu anekdot doğru mu değil mi bilmiyorum. Bu derece ağır hataların istisna olduğuna kuşku yok. Ama daha hızlı hareket etmek için –çünkü öncelikli hedef gazeteyi baskıya yetiştirmektir– beklenen sahnelerle ilgili haberlerin zamanından önce hazırlandığı varsayımı hiç de akla aykırı gelmiyor. Şundan emin olabiliriz ki, gözlemin

52]özel,[

53]halbuki[

54]bir ertelemenin ardından[

ardından [eğer gerekiyorsa] taslağın tüm önemli noktaları değiştirilecektir; buna karşılık, haberin renkli olması için gerekli görülen ve kimsenin kontrol etmeyi düşünmediği[55] aksesuar babından hususlara ne kadar dokunulduğu tartışma götürür. En azından meslek dışından birinin içine böyle doğmaktadır. Bu konuda meslekten birinin bizi aydınlatmasını dileriz.[56] Gazeteler [ne yazık ki] henüz Mabillon'unu veya Papebroeck'ini bulamamıştır. [Kesin bir şey varsa o da artık biraz çağdışı kalmış edebi görgü kurallarına uymak, beylik bir psikoloji anlayışına saygı göstermek, gülünçlükten nefret etmek gibi hususların yalan üreticileri galaksisindeki yerlerini henüz korumakta olduğudur.]

Katıksız uydurma ile tamamen kasıtsız hata arasında birçok kademe mevcuttur. En içten martaval, şartların da yardımıyla kolayca başkalaşım geçirerek yalancılığa dönüşebilir. Uydurmak, insanların çoğunda bulunan zihin tembelliğinin burun kıvıracağı bir çabayı gerektirir. Kendiliğinden doğan ve anın çıkarlarına uygun bir yanılsamayı kibarca kabullenmek[57] çok daha rahat olmaz mı?

Meşhur "Nürnberg uçağı" hadisesine bakalım. Olay hiçbir zaman tam olarak aydınlığa kavuşturulmasa da anlaşılan bir Fransız ticari uçağı savaş ilanından birkaç gün önce şehrin üzerinden uçmuş. Askeri bir uçak sanılmış olabilir. Yaklaşmakta olan boğazlaşma heyulasının pençesine düşmüş bir nüfus topluluğu içinde şuraya buraya bombaların düştüğü söylentilerinin alıp başını gitmesi akla aykırı gelmiyor. Halbuki hiçbir bomba atılmadığı; Alman İmparatorluğu'nun yöneticilerinin bu sahte söylentiyi boşa çıkar-

55]biraz[

56]: Habercilik uygulamaları hakkında samimi bir inceleme belki de çağdaş tarih pratiği açısından diğer her şeyden daha önemli olabilir.[

57]veya daha da boyutlandırmak[

mak için tüm olanaklara sahip oldukları kesin; ama onu bir savaş gerekçesi yapmak amacıyla hiç kontrol etmeden kabul ederek [tam anlamıyla] yalan söyledikleri de kesin. Ama bunu yaparken hiçbir şey düşünmemişlerdi. Hatta belki de[58] [ilk başta] yaptıkları sahtekârlığın da tam farkında değillerdi. O saçma söylentiye inanıldı, çünkü inanmakta yarar vardı. Tüm yalan türleri içinde insanın kendisine söylediği yalan en az[59] rastlananlar arasında değildir ve samimiyet kelimesi içine birçok ayrıntı katılmadan kullanılamayacak biraz kaba bir kavramı kapsar.

Yine de birçok tanığın tamamen iyi niyetli bir şekilde yanıldıkları da doğrudur. Şu halde tarihçinin, yirmi otuz yıldır canlı hayatta yapılan gözlemlerin değerli sonuçlarını kullanmasının vakti artık gelmiştir; bu gözlemler[60] yeni sayılabilecek bir disiplini teçhiz etmiştir[: tanıklık psikolojisi.] Bizim incelemelerimizi ilgilendiren taraflarıyla, bu kazanımlar esas olarak şunlardır.

Guillaume de Saint-Thierry'ye [inanılacak olursa], öğrencisi ve dostu Saint-Bernard bir gün genç bir keşiş iken her gün ayinlere katıldığı şapelin mihrab tarafında üç pencere olduğunu öğrenince çok şaşırmıştı; çünkü her zaman sadece tek penceresi olduğunu tasavvur etmişti. Bu noktada[61] şaşırma ve hayranlık duyma sırası azizin biyografi yazarına gelmişti: Dünyevi şeylerden böylesine kopmuş ne kusursuz bir Tanrı hizmetkârıydı o![62] Bernard'ın az görülür bir dalgınlı-

58]en azından bazıları[

59]tehlikeliler ve en az[

60]yep[

61]ve diğer benzer noktalarda[

62 "bir nüfus topluluğu" kelimelerinden "ne kusursuz"a kadar olan bölümde, burada aynen basılan ve üzerinde elle yapılmış birçok düzeltme bulunan orijinalin yanında, üzerinde hiçbir düzeltme bulunmayan, III-14 diye numaralanmış bir de kopya bulunmaktadır; metin ilk yazımdaki ile aynıdır ama yeni bir daktilo metin söz konusudur.

ğı olduğuna kuşku yok; en azından daha sonraları bütün bir gün [boyunca] Leman gölünün kıyısından yürüdüğü ama gölün farkına varmadığı hakkında anlatılan doğruysa bu sonuca varılabilir. Bununla birlikte birçok deneme şunu doğruluyor: En iyi bilmemiz gereken gerçeklikler hakkında kaba yanılgılara düşmek için mistik dünyanın efendileri arasında yer almak şart değildir. Cenevre'de Prof. Clarapède'in öğrencileri de, yapılan meşhur deneyler sırasında, üniversitelerinin giriş holünü doğru bir şekilde betimleyememişlerdi; bu konuda, manastırının kilisesini anlatamayan "ağzından bal damlayan" din âliminden daha ileride değillerdi. [İşin aslı,] çoğu beyinde çevredeki dünyayı kaydeden cihazlar vasat düzeydedir. Buna, tanıklıkların aslında anıların ifade edilmesinden başka bir şey olmadığını eklerseniz, ilk algılama hatalarının hafıza hatalarıyla, o oynak, ihtiyar hukukçularımızdan birinin daha önce de eleştirdiği o *"escoulourjante"** hafızanın hatalarıyla karışma tehlikesinin her zaman mevcut olduğu görülür.[63]

Bazı zihinlerde doğruluktan uzaklık gerçekten patolojik bir görünüm alabilir –bu psikoz için "Lamartine hastalığı" adını önersek fazla mı saygısızlık etmiş oluruz? Herkes bilir: Bu kişiler, genellikle iddiada bulunma konusunda pek geride kalmazlar. Ama şu veya bu ölçüde güvenilir veya kuşkulu tanıklar olsa da, tecrübeyle sabittir ki söyledikleri her konuda ve her koşulda aynı ölçüde güvenilir sayılabilecek bir tanığa rastlamak olanaksızdır. En yetenekli insanda bile başlıca iki farklı neden türü beyindeki görüntülerin gerçekliğini bozar. Bunların bir bölümü gözlemcinin o andaki halinden kaynaklanır; örneğin yorgunluk veya heyecan rol oynar.

(*) Beaumanoir'ın "akışkan hafıza"yı belirtmek için kullandığı terim – e.n.

63 Bu bölüm Marc Bloch'un bir başka yazıda aynı örnekleri verdiği bölümle karşılaştırılabilir: Marc Bloch, "Réflexions d'un historien sur Les Fausses Nouvelles de la guerre", *Revue de synthèse historique, Mélanges historiques* içinde yeniden basılmıştır, 1921, c. I, s. 42.

Diğer nedenler dikkatinin derecesiyle ilgilidir. Pek az istisna dışında, insan ancak algılamayı beklediklerini iyi görür, iyi duyar. Hastasının başucuna giden bir doktoru ele alalım: Durumunu özenle muayene ettiği hastasının görünümüyle ilgili anlattıklarına odadaki mobilyalarla ilgili anlattıklarından daha kolay inanırım, çünkü muhtemelen mobilyalara ancak göz ucuyla, şöyle bir bakmıştır. Bu nedenle, oldukça yaygın bir önyargıya karşın, en aşina olunan nesneler – örneğin Saint-Bernard için Cîteaux Şapeli– genellikle doğru betimlenmesi en zor olanlar arasında yer alırlar: Çünkü aşinalık, neredeyse zorunlu olarak, kayıtsızlığı beraberinde getirir.

Ama birçok tarihsel olay çok şiddetli duygusal karmaşa anlarında veya ya bir sürpriz sonucu çok sonradan dikkatini çektiği ya da dikkati o andaki doğrudan eyleme[64] ilişkin kaygılara yöneldiği için tarihçinin bugün haklı olarak öncelik tanıyacağı özelliklere yeterince eğilememiş tanıklar tarafından gözlemlenebilmiştir. Bazı örnekler meşhurdur. 25 Şubat 1848'de [Dışişleri Bakanlığı'nın önünde] ayaklanmayı – bu ayaklanma da Devrim'in başlangıcı olacaktı– başlatan ilk silah atışı askerlerden mi gelmişti, kalabalıktan mı? Anlaşıldığı kadarıyla bunu asla bilemeyeceğiz.[65] Eski yazarları hakkında saf saf sorguladığımız ayrıntıları eksiksiz olarak çevremizdeki tek bir tanık bile doğru bir şekilde hatırlayamazken, kronikçilerdeki o uzun betimleme bölümlerini, kostümlerin, jestlerin, törenlerin, savaş hadiselerinin o [titiz] tasvirlerini nasıl ciddiye alabiliriz? Hangi saplantılı rutin, romantik tarihçilerin küçük balıklarının beslendikleri tüm o ıvır zıvırın doğruluğuna ilişkin en ufak bir hayali korumamızı sağ-

64 [veya güvenliğine[

65]Cluses'de de ... tarihinde [18 Temmuz 1904-ç.n.] fabrika müdürünün silahını, grevcilerin yağmur gibi taş yağdırmaya başlamasından önce mi sonra mı ateşlediğini adli soruşturmanın saptayamadığı gibi.[

layacak? En iyi koşulda, bu tablolar bize yazarın çağında o eylemlerin içinde geçtiği tahayyül edilen dekorları sunarlar. Bu da çok öğreticidir; pitoresk meraklıları kaynaklarında genellikle bu tür bilgiler aramazlar.

Bununla birlikte, belki de sadece görünüş itibarıyla kötümser bu saptamaların, bundan sonrası için incelemelerimizi hangi sonuçlara sevk ettiğine bakmakta yarar var. Bu saptamalar, geçmişin temel yapısına dokunmuyorlar. Bayle'in söyledikleri doğruluğunu koruyor. "Caesar'ın Pompeius'u yendiği gerçeğinin karşısına hiçbir zaman geçerli bir itiraz çıkartılamayacaktır ve tartışmada ne tür bir ilkeye dayanılırsa dayanılsın, bu cümleden daha sarsılmaz hiçbir şey bulunamayacaktır: 'Caesar ve Pompeius yaşamıştır ve onların hayatları, yazanların basit bir ruhsal dönüşümü değildirler'." Doğru: Geride kesin güvenilir bilgi olarak, her türlü açıklamadan yoksun bırakılmış bu türden birkaç olgu kalsaydı, tarih fazla bir entelektüel değeri olmayan, bir dizi kaba kayıta indirgenirdi. Neyse ki durum hiç de öyle değil. Tanıklık psikolojisinin sık sık [bu şekilde] belirsizlikle damgaladığı nedenler sadece tamamen doğrudan öncüllerdir. Büyük bir olay bir patlamaya benzetilebilir. Gazların genleşmesi için vazgeçilmez koşul olan son molekül çarpışması tam olarak hangi koşullarda gerçekleşmiştir? Çoğunlukla bunu bilemeyeceğimizi kabullenmek zorunda kalırız. Bu, kuşkusuz hayıflanılacak bir şeydir. (Ama kimyagerler her zaman bizden daha iyi bir konumda mıdır zaten?) Ama patlayan karışımın bileşiminin eksiksiz bir şekilde analiz edilebilecek durumda olmasını engellemez. 1848 Devrimi'ni –bazı tarihçilerin garip bir yanılgıyla tesadüfi olayın doğrudan tip örneği [yapabileceklerini] sandıkları, oysa çok açık bir şekilde önceden belirlenmiş bu hareketi– uzun süredir hazırlayan ve bir Tocqueville'in daha o anda sezmeyi bildiği, çok çeşitli ve çok etkin, çok sayıda etken vardı. Capucines Bulvarı'nda-

ki silahlı çatışma son küçük kıvılcımdan başka neydi ki?

Aynı şekilde, göreceğimiz üzere, bu yakın ilk nedenler çoğunlukla tanıklarımızın, dolayısıyla bizim gözümüzden kaçmakla kalmazlar. Kendi içlerinde, onlar da tarihte öngörülemeyenin, "rastlantı"nın ayrıcalıklı payını oluştururlar. Tanıklık kusurlarının onları en gelişkin araçlarımızdan bile gizlemesi konusunda kolayca teselli bulabiliriz. Daha iyi bilindiklerinde bile, evrimin büyük nedensel zincirleriyle karşılaşmaları bilimimizin bertaraf etmeyi asla başaramayacağı, [bertaraf edeceğini ileri sürmeye hakkı olmayan] olasılıklar tortusunu temsil edecektir. İnsan kaderlerinin mahrem mekanizmalarına, zihniyet veya duyarlılıktaki, tekniklerdeki, sosyal veya iktisadi yapıdaki değişikliklere gelince, bu konularda sorguladığımız tanıklar anlık algılamanın kırılganlıklarından hiç etkilenmezler. [Voltaire'in çok önceden sezdiği talihli bir uyum sayesinde,] tarihin en derinindeki şeyler pekâlâ en güvenilir şeyler olabilir.

Bir bireyden diğerine değiştiği açıkça belli olan gözlem yeteneği de bir toplumsal değişmez değildir. Bazı çağlar ondan daha mahrum kalmıştır. Örneğin, bugün insanların çoğunda sayıların değerlendirilmesi ne kadar vasat düzeyde kalırsa kalsın, ortaçağın yıllık yazarlarının hepsinde olduğu kadar hatalı değildir; matematik hem bizim algılarımıza hem de uygarlığımıza nüfuz etmiştir. Bununla birlikte eğer tanıklık hataları son tahlilde sadece duyu veya dikkat zaafları tarafından belirlenseydi, tarihçinin bunun incelenmesini psikoloğa bırakmaktan başka yapacak işi olmazdı. Ama oldukça yaygın olan bu küçük beyinsel kazaların ötesinde, hataların çoğu belirli bir toplumsal atmosferin başka anlamlar taşıyan nedenlerine dayanırlar. Bu nedenle onlar da [, tıpkı yalan gibi,] çoğunlukla belgesel bir değer kazanırlar.

Eylül 1917'de benim de içinde yer aldığım piyade alayı küçük Braisne şehrinin kuzeyindeki [Chemin des Dames] siper-

lerini tutuyordu. Şans eseri bir esir ele geçirdik. Weser üzerindeki Bremen şehrinden, meslekten tüccar bir ihtiyat askerdi. Çok geçmeden cephe gerisinden kulağımıza tuhaf bir hikâye çalındı. Bu iyi haber alan arkadaşlar, "Alman casusluğu bir harika!" diyorlardı; "Fransa'nın göbeğindeki karakollarından birini ele geçirdik. Baskında karşımıza kim çıktı dersiniz? Barış sırasında oradan birkaç kilometre uzağa, Braisne'e yerleşmiş bir tüccar." Söylentinin abuk sabukluğu çok aşikâr. Bununla birlikte olayı fazla basitleştirmekten de kaçınalım. Bundan sadece bir işitme hatasını mı sorumlu tutacağız? Bu ifade, her halükârda, doğruluktan uzak olurdu. Çünkü doğru isim yanlış işitilmekten çok kuşkusuz yanlış anlaşılmıştı: Genelde bilinmediği için dikkat çekmiyordu; zihnin doğal bir meyli sonucunda onun yerine aşina olunan bir isim seçilmişti. Ama dahası da var: Bu ilk yorum çabasının içinde, yine bilinçsiz ikinci bir çaba daha bulunuyordu. Alman hileleri hakkında sahip olunan ve çoğunlukla gerçeğe uygun fikir sayısız anlatıyla popülerleştirilmişti;[66] kalabalıkların roman meraklısı duyarlılığını da[67] canlı bir biçimde okşuyordu. Bremen'in yerine Braisne'in geçirilmesi bu takıntıyla bir anlamda kendiliğinden kabul edilecek kadar iyi uyuşuyordu.[68]

[Ama] tanıklıklardaki çarpıtmaların büyük bölümü böyledir. Hata, hemen her zaman önceden yönlendirilmiştir. En önemlisi de ancak genel kamuoyunun tercihleriyle uyuşması koşuluyla hayat bulmakta, yayılmaktadır; o zaman kolektif bilincin kendi çizgilerini seyrettiği bir aynaya dönüşür. Birçok Belçika evinin cephelerinde sıvacıların merdivenlerini kolayca yerleştirebilmeleri için bırakılmış dar açıklıklar bulunur; şayet Alman [askerlerinin] hayal gücü uzun süre-

66]; sadece çok çarpıcı olmakla kalmıyordu[

67]en[

68 Bu paragrafı, *Mélanges historiques*, s. 53'teki ilgili bölümle karşılaştırın (s. 136, dipnot 63'te zikredilen makale).

dir gerilla korkusuyla işlenmeseydi, 1914'te bu masum duvarcı işlerini asla keskin nişancılar için hazırlanmış mazgal delikleri diye görmezlerdi. Bulutlar ortaçağdan bu yana şekil değiştirmemişlerdir. Bununla birlikte biz onlara baktığımızda artık ne haç ne de mucizevi kılıçlar görüyoruz. Büyük Ambroise Paré'nin gözlemlediği kuyruklu yıldızın kuyruğu bizim gökyüzümüzden zaman zaman geçenlerden muhtemelen hiç farklı değildi. Yine de o, orada tuhaf bir arma gördüğünü sandı. Evrensel önyargıya itaat, bakışının alışılagelmiş doğruluğunu alt etmişti; ve tanıklığı [, daha birçok tanıklık gibi,] gerçekte ne gördüğü değil, onun devrinde neyin görülmesinin doğal karşılandığı hakkında bilgi vermektedir.

Bununla birlikte, bir tanığın hatasının birçok insanın hatası haline gelmesi, kötü bir gözlemin boş söylentiye dönüşmesi için toplumun durumunun da bu yaygınlaşmayı desteklemesi gerekir. Tüm toplum türleri buna eşit ölçüde elverişli değildir. Bizim kuşakların yaşadığı olağanüstü kolektif yaşam çalkantıları bu konuda hayranlık verici deneyler oluşturmaktadır. Gerçeği söylemek gerekirse, şu anda yaşananlar henüz kesin bir analize gelmeyecek kadar yakın olaylar. 1914-1918 savaşı ise araya daha fazla mesafe koyabilmeye izin veriyor.

O dört yılın, özellikle de savaşanlar içinde, yanlış haberler konusunda ne kadar üretken olduğunu herkes bilir. Özellikle siperlerin o çok kendine özgü toplumunda bu tarz haberlerin oluşumu incelenmesi en ilginç alan gibi gözüküyor.

Propagandanın ve sansürün de bu işte hatırı sayılır bir rolü oldu. Ama bu kurumları yaratanların onlardan beklediğinin tam tersi bir roldü bu.[69] Bir mizahçının çok güzel söylediği gibi: "Siperlerdeki hâkim kanı, basılmasına izin verilenler dışında her şeyin doğru olabileceği yönündeydi." Gazetelere inanılmıyordu; mektuplara da inanılmıyordu; çünkü çok düzensiz gelmelerinin dışında, çok sıkı bir denetim-

69]. Daha yukarıda, yazılı metne karşı kuşkuculuk salgını üzerinde durmuştum.[

den de geçirildikleri söyleniyordu. Bu nedenle efsanelerin ve mitlerin antik anası olan sözlü gelenek inanılmaz bir canlılık kazandı. Deneycilerin en gözü karasının bile düşlemeye asla cesaret edemeyeceği gözü pek bir hamleyle, hükümetler arada akıp gitmiş yüzyılları iptal ederek, cephedeki askeri, gazeteden haber bültenlerinden kitaptan önceki haberleşme olanaklarına ve zihniyete geri götürmüşlerdi.

Dedikodular genellikle ateş hattında doğmuyordu. Oradaki küçük gruplar bunu başaramayacak kadar birbirinden tecrit edilmiş durumdaydı. Askerin emir almadan yer değiştirme hakkı yoktu; zaten bunu çoğunlukla ancak hayatını tehlikeye atarak yapabilirdi. Zaman zaman,[70] irtibat erleri, hatlarını onaran telefoncular, topçu gözcüleri gibi geçici yolcular gelip gidiyordu. Bu önemli kişiler sıradan askerle fazla düşüp kalkmıyorlardı. Ama[71] düzenli aralıklarla gerçekleşen çok daha önemli iletişimler vardı. Bunu zorunlu kılan, besin kaygısıydı. Sığınaklardan ve gözetleme mevzilerinden oluşan bu küçük dünyanın agorası mutfaklardı. Orada, sektörün çeşitli noktalarından gelmiş iaşeciler günde bir veya iki kere buluşup kendi aralarında veya mutfakçılarla çene çalıyorlardı. Bu adamlar çok şey biliyorlardı, çünkü tüm birliklerin kavşak noktasında yer aldıkları gibi, [ayrıca] kurmay heyetlerinin[72] yakınında konuşlanmış talihli insanlar olan alay treni konduktörleriyle her gün laflayabilmek gibi az bulunur bir ayrıcalığa sahiptiler. Böylece, açık havadaki ateşlerin veya seyyar mutfak ocaklarının etrafında, birbirinden çok ayrı çevreler arasında kısa ömürlü bağlar kuruluyordu. Sonra, patikalardan ve sıçan yollarından sarsılarak geçen mutfaklar cephenin en ileri hatlarına kadar kazanlarıyla birlikte doğru veya yanlış, her halükârda her zaman çarpıtılmış ve gittikleri yer-

70]her sınıftan[

71]aynı zamanda[

72]hatta bazen hâlâ meskûn köylerin[

de yeniden geliştirilmeyi bekleyen haberleri taşıyorlardı. Ayrıntılı askeri haritalarda, ön mevzileri gösteren iç içe geçmiş çizgilerin biraz gerisinde taramalarla kesintisiz bir şerit oluşturulabilirdi: Bu da efsanelerin oluştuğu bölgeyi gösterirdi.[73]

Tarihte de kabaca benzer koşulların yön verdiği birden çok topluluk vardır; aradaki tek fark, söz konusu topluluklardaki koşullar, tamamen olağanüstü bir krizin geçici sonucu olmak yerine, hayatın normal akışını temsil ediyorlardı. Orada da hemen hemen tek etkili yol sözlü nakildi. Çok parçalı haldeki unsurlar arasındaki bağlantılar hemen hemen sadece[74] uzmanlaşmış aracılar tarafından kuruluyor veya belirlenmiş bağlantı noktalarında gerçekleşiyordu. Siperlerdeki sıçan yollarında gezinen[75] küçük insanların yerini orada seyyar satıcılar, gezici oyuncular, hacılar, dilenciler tutuyordu. Düzenli buluşmalar pazarlarda veya dini bayramlar vesilesiyle gerçekleşiyordu. Örneğin erken ortaçağda durum böyleydi. Haber kaynağı olarak yolcuların kullanıldığı sorgulamalarla oluşturulan manastır kronikleri, eğer böyle bir merakları olsaydı bizim mutfak onbaşılarımızın tutabilecekleri akıl defterlerine çok benziyorlardı. Bu toplumlar, yanlış haberler açısından her zaman mükemmel bir kültür bulamacı olmuşlardı. İnsanlar arasındaki sıkı ilişkiler çeşitli anlatılar arasında karşılaştırma yapılmasını kolaylaştırırlar. Eleştiri duygusunu körüklerler. Uzun aralıklarla sizi ziyaret eden ve zor yollardan geçerek size uzak diyarların dedikodularını taşıyan anlatıcıya ise tam tersine daha kolay inanılır.[76]

73]. Doğal olarak daha uzak temas araçlarını, izinden dönen askerleri de ekleyin. Yine de onların naklettikleri sivillerin diyarından geliyor, orası da aynı zamanda beyin yıkama bölgesi sayılıyordu. Oraya kimse güvenmiyordu.[

74]bir anlamda[

75]gelip geçici[

76]Bununla birlikte, bu karşılaştırmayı fazla zorlamamakta yarar var. Savaş birçok bakımdan şaşırtıcı bir gerileme tecrübesi olmuştu. Fakat bir gerileme hiçbir zaman tam olarak nihayetine ermez ve zihinsel evrimin yüzlerce yıllık izi bir kalemde silinip atılamaz. 1914-1918'in eratında yalan yanlış söylentilere

3. Bir Eleştirel Metot Mantığı Denemesi[77]

Psişik gerçeklikler üzerinde çalışan tanıklık eleştirisi, her zaman bir zekâ sanatı olarak kalacaktır. Onun için asla hazır reçete yoktur. Ama aynı zamanda zihnin birkaç büyük işleminin metotlu uygulanışı üzerine dayandırılan akılcı bir sanattır. Kısacası, ortaya çıkarmaya çalışmakta yarar olan, kendine özgü bir diyalektiği vardır.

Kaybolmuş bir uygarlıktan geriye tek bir nesne kaldığını varsayalım; ayrıca, bu nesnenin bulunuş koşulları onu jeolojik tortular gibi insana yabancı izlerle ilişkilendirmeye izin vermesin (çünkü bu bağlantılar arayışı içinde cansız doğanın da söyleyecek sözü olabilir). Bu tek kalıntıyı tarihlendirmek veya sahiciliği üzerinde görüş belirtmek tamamen imkânsız olacaktır. Çünkü bir tarihin saptanması, bir belgenin kontrol edilip yorumlanması, ancak onu kronolojik bir dizi veya eşzamanlı bir küme içine katarak mümkün olur. Mabillon diplomatikayı Merovenj çağına ait beratları ya kendi aralarında ya da çağı veya niteliği farklı başka metinlerle karşılaştırarak kurdu; yorum bilimi İncil anlatılarının karşılaştırılmasından doğdu. Hemen her eleştirinin temelinde bir karşılaştırma çalışması vardır.

---

kanma oranı yüksekti. Ama bana öyle geliyor ki epey kısa süreliydi. Öncelikle, doğal olarak kendisinin o andaki kaderini etkileyebilecek gibi görünen olaylara –nöbet değişimi, cephe değiştirme, bir sonraki saldırı– odaklanmıştı, ama ortaçağdaki sıradan halkla kıyaslandığında merakı daha genişti, dünya görüşü o kadar kısıtlanmamıştı veya o kadar eksik değildi. Daha önce de söylediğimiz gibi, tarihçi şimdiki zamanı orada geçmişin dört dörtlük bir kopyasını bulmak umuduyla incelemez. Orada sadece geçmişi daha iyi anlamasını, daha iyi hissetmesini sağlayacak araçları arar. Eğer yanılmıyorsam, savaştaki yalan haberler de bu konuda iyi bir örnek oluşturuyor.[

77 Bu başlıktan itibaren ve bu metnin sonuna kadar dipnotlar, araya katılmış birkaç el yazısı yaprak ve üzerlerinde elle yapılmış düzeltiler bulunan daktilo edilmiş sayfalar içeren nihai versiyon ile üzerine elle yapılmış düzeltme bulunmayan daktilo edilmiş metin arasındaki değişikliklere işaret etmektedir.

Ama bu karşılaştırmanın sonuçları hiçbir şekilde kendiliğinden işlemez. Karşılaştırma mutlaka benzerlikler kadar farklılıkların da bulunmasına yol açar. Ama duruma göre, bir tanıklığın komşu tanıklıklarla uyuşması tam ters yönde sonuçları dayatabilir.

Önce, en basit örnek olarak anlatıyı ele almak gerek. Marbot, onca genç yürekte çarpıntılara neden olan *Mémoires*'ında, kendisini kahramanı olarak gösterdiği bir yiğitlik hadisesini çok ayrıntılı bir şekilde anlatır: Söylediklerine inanılacak olursa, 7 Mayıs 1809'u 8 Mayıs'a bağlayan gecede o sırada kabarmış bulunan Tuna'nın hırçın dalgalarını kayıkla geçip karşı kıyıdaki birkaç Avusturyalıyı esir almıştır. Bu anekdot nasıl doğrulanabilir? Başka tanıklıkların yardımıyla. Elimizde mevcut orduların emirleri, seyir defterleri, cerideleri var: Bunlar, Marbot'nun ordugâhlarını nehrin sol yakasında bulduğunu iddia ettiği Avusturya ordusunun o meşhur gecede henüz karşı kıyıda olduğunu doğruluyorlar. Ayrıca bizzat Napoléon'un *Correspondance*'ından [Yazışmalar] 8 Mayıs'ta nehrin henüz kabarmadığı anlaşılıyor. Son olarak da, bizzat Marbot'nun 30 Haziran 1809'da kaleme aldığı bir terfi talebi bulundu; burada saydığı maddeler arasında sözde önceki ay gerçekleştirdiği kahramanlıktan tek satır bile bahsetmiyor. Demek ki bir yanda *Mémoires,* diğer yanda da onu yalanlayan bir sürü metin var. Bağdaşmaları imkânsız bu tanıklar arasında hakemlik etmek gerek. Hangi seçenek daha akla yakın görünüyor: Olay anında kurmay heyetleri ve bizzat imparator mu yanılmıştır (tabii Tanrı bilir neden gerçeği bilinçli olarak değiştirmemişlerse), terfi sıkıntısı çeken 1809 yılındaki Marbot çılgınca bir tevazuya kapılarak hata mı etmiştir, yoksa çok daha sonra, palavraları dillere destan yaşlı muharip hakikate yeni bir çelme mi takmıştır? Kesinlikle hiç kimse tereddüt edemez: *Mémoires* bir kez daha yalan söylemiştir.

Demek ki burada saptanan uyuşmazlık, karşıt tanıklıklardan birini çökertmiştir. İki taraftan biri ayakta kalamamalıydı. Mantık postulatlarının en evrenseli bunu zorunlu kılıyordu: Bir olay hem olmuş hem de olmamış olamaz, çelişki ilkesi bunu acımasız bir şekilde yasaklar. Bütün dünyada, uzlaşmaz beyanlar arasında bir orta yol bulmak için tüm iyi niyetleriyle didinip duran âlimlere rastlanır: Bu, kendisine ikinin karesi sorulduğunda, yanındaki arkadaşlarından biri "4", diğeri ise "8" diye fısıldayınca, "6"nın doğru cevap olduğunu sanan yumurcağın durumuna düşmek anlamına gelir.

Daha sonra geriye, hangi tanıklığın reddedilip hangisinin kalacağını seçmek kalıyordu. Bu konudaki hükmü psikolojik bir analiz verdi; sırayla tanıklardaki varsayımsal doğruluk, yalan veya hata nedenleri gözden geçirildi. Bu örnekte, söz konusu değerlendirmenin neredeyse mutlak bir aşikârlık niteliği taşıdığı ortaya çıktı. Böyle bir değerlendirme başka koşullarda çok daha güçlü bir belirsizlik katsayısının etkisinde kalabilir. Hassas bir gerekçe ölçümüne dayandırılan sonuçlar, çok büyük ihtimal ile sadece akla yakın arasında uzun bir kademelendirmeyi gerektirirler.

[Ama şimdi başka türden örneklere geçelim.] Üzerinde 13. yüzyıla ait olduğu belirtilen bir sözleşme kâğıt üzerine yazılmış, halbuki bugüne dek bulunmuş o döneme ait tüm orijinal belgeler parşömen üzerine yazılı; harflerin biçimi o tarihe ait diğer belgelerdekilerden çok farklı; kullanılan dil, diğer belgelerin hepsinde görülen kullanıma yabancı kelimeler ve cümle yapılarıyla dolu. Veya paleolitik çağa ait olduğu ileri sürülen bir aletin yontuluş biçimi, bildiğimiz kadarıyla bize çok daha yakın dönemlerde kullanılan imalat usullerini yansıtıyor. Sözleşmenin de aletin de sahte oldukları sonucuna varırız. Bir önceki örnekte de olduğu gibi,

uyuşmazlık mahkûmiyet hükmünü verdirtmiştir. Ama bu defa nedenler çok farklı türdedir.

Bu defa yürütülen mantığa yön veren fikir şudur: Aynı toplumun aynı kuşağı içinde âdetler ve tekniklerde öyle güçlü bir benzerlik hâkimdir ki hiçbir bireyin ortak pratikten hissedilir ölçüde uzaklaşması mümkün değildir. VII. Louis devrindeki bir Fransızın harflerin dik bacaklarını aşağı yukarı çağdaşları gibi çizdiğini, aşağı yukarı aynı sözlerle konuştuğunu,[78] aynı malzemeleri kullandığını kesin veri diye kabul ederiz; Madeleine kültürü kabilelerinden bir işçinin elinde kemik uçlarını kesmek için mekanik bir testeresi olsaydı, onu arkadaşları da kullanırdı diye mantık yürütürüz. Özetle, buradaki postulat sosyolojik niteliktedir. Dayandığı kolektif içe doğru geçişme, sayının baskısı, mecburi taklit kavramları genel değerleri bakımından kesintisiz bir insanlık tecrübesiyle kuşkusuz doğrulanmaktadırlar ve toplamında, bizatihi uygarlık mefhumuyla örtüşmektedirler.

Bununla birlikte benzerliğin çok kuvvetli olmaması gerekir. Yoksa tanıklığın lehine ifade vermesi sona erer. Tam aksine, onu mahkûm ettirir.

Waterloo muharebesine katılmış herkes Napoléon'un orada yenildiğini bilir. Bu yenilgiyi inkâr edecek fazlasıyla tuhaf bir tanığı yalancı tanık sayarız. Ayrıca, Napoléon'un Waterloo'da yenildiğini, bu basit ve kaba saptamayla sınırlı kalındığı ölçüde, Fransızcada söylemenin birbirinden farklı bir-

78 Belki de Marc Bloch'un koyduğu notun yeri burasıdır: "Gençliğimde, Sözleşmeler Okulu'nun müdürlüğünü yapmış çok ünlü bir âlimin bize epey gururlanarak şöyle dediğini duymuştum: 'Bir el yazmasındaki yazının tarihini en fazla *yirmi yıl* yanılarak saptayabilirim.' Sadece bir *şeyi* unutuyordu: Birçok insan, birçok yazıcı kırk yıldan fazla yaşarlar ve yazılar bazen yaşlandıkça değişebilse de bunun nedeni çok ender olarak yeni hâkim yazı stiline uyum sağlamak olur. 1200'ler civarında da altmışına dayanmış ve kendilerine 1150'lerde öğretildiği gibi yazmaya devam eden yazıcılar vardı herhalde. Aslında, yazının tarihi dilin tarihini tuhaf bir şekilde geriden izliyor. O da kendi Diez'ini veya Meillet'sini bekliyor."

çok biçimi olmadığını da kabul ediyoruz. Ama iki tanık ya da kendine tanık diyen iki kişi muharebeyi tam olarak aynı dille mi betimliyorlar? Ya da belirli bir ifade çeşitliliği olsa bile, tamamen aynı ayrıntılarla mı anlatıyorlar? Zorunlu olarak mekânın farklı noktalarına yerleşmiş ve eşit olmayan dikkat yetilerine sahip iki gözlemcinin aynı olayları kelimesi kelimesine aynı şekilde kaydetmelerini, birbirinden bağımsız çalışan iki yazarın aynı şeyleri anlatmak için Fransız dilinin sayısız kelimesi içinden tesadüfen aynı terimleri seçmelerini, onları benzer şekilde bir araya getirmelerini aklımız kabul etmez. Eğer her iki anlatı da doğrudan, gerçeklikten alınma iddiası taşıyorsa, demek ki en azından biri yalan söylüyordur.

Üzerlerinde taşa oyulmuş iki savaş sahnesi yer alan iki antik anıt düşünün. Farklı askeri seferlerle ilişkili olsunlar. Yine de tasvirler neredeyse aynı çizgileri taşıyorlar. Arkeolog şöyle der: "Eğer her iki sanatçı da bir ekole ait olan örneği kopya etmekle yetinmemişse, o zaman mutlaka biri diğerinden intihal yapmıştır." Savaşların arasında kısa bir zaman farkı bulunması, belki de aynı halklardan hasımları –Hititlere karşı Mısırlılar, Elam'a karşı Assur– karşı karşıya getirmeleri önemli değildir. İnsan tavırlarının muazzam çeşitliliği içinde, farklı anlarda gerçekleşmiş iki ayrı eylemin tamamen aynı jestlerin tekrarına sahne olması fikrine isyan ederiz. Aynen canlandırıyormuş gibi yaptığı askeri görkemin tanıklığı olarak, iki tasvirden en azından biri –veya ikisi birden– tam anlamıyla sahte bir parçadır.

Demek ki eleştiri şu iki uç nokta arasında gidip gelir: doğrulayan benzerlik ve gözden düşüren benzerlik. Çünkü tesadüfi buluşmaların sınırları vardır ve toplumsal mutabakat her şeyi içine alabilecek oldukça gevşek ilmiklerden oluşur. Başka bir deyişle, evrende ve toplumda fazla altı çizili sapmalar olasılığını dışlamaya yetecek ölçüde bir aynılık bulun-

duğunu varsayarız. Ama bu aynılık, bizim tahayyül ettiğimiz şekliyle, çok genel niteliklerle sınırlı kalır. Gerçeğin içine biraz daha girildiği takdirde, sonsuza çok yakın miktarda olası bileşimin varlığını gerektirir, bunları kapsar, öyle ki bu bileşimlerin kendiliğinden aynen yinelendiği düşünülemez: Kasıtlı bir taklit ediminin var olması gerekir. Öyle ki, son tahlilde tanıklık eleştirisi benzeyen ve benzemeyen, Bir ve Çoğul konusunda metafizik bir sezgiye dayanır.

Kopya varsayımı öne çıktıktan sonra, geriye etki doğrultularını saptamak kalır. Her çiftte, belgelerin ikisi de ortak bir kaynaktan mı beslenmiştir? Tam tersine içlerinden birinin orijinal olduğunu varsayarsak hangisine bu sıfatı tanımalıyız? Bunun cevabı bazen dış ölçütler, örneğin, saptamak mümkün olduğunda, ilişkili tarihler sayesinde bulunur. Bu yardımdan mahrumsak, nesnenin veya metnin iç özelliklerinden yardım alan psikolojik analiz öne çıkar.

[Bu analizin mekanik kuralları olmadığı aşikârdır. Örneğin, anlaşılan bazı âlimlerin yaptıkları gibi, belge ile oynayanların yeni icatları sürekli çoğalttıkları, dolayısıyla en sade ve en akla yatkın metnin her zaman en eski metin olma şansına sahip bulunduğu bir ilke olarak öne sürülebilir mi? Bu bazen doğrudur. Bir Assur kralının öldürdüğü düşman sayısının yazıttan yazıta ölçüsüz bir şekilde kabardığı görülmektedir. Ama bazen de akıl bu ilkeye karşı çıkar. Saint Georges'un *Passion*'ları içinde en masalsı olan tarih olarak ilkidir; daha sonra peş peşe gelen yazıcılar eski anlatıyı elden geçirmişler ve ölçüsüz düşlem gücünden rahatsız oldukları taraflarından önce birini, sonra diğerini budamışlardır. Çok farklı taklit biçimleri mevcuttur. Bireye göre, bazen bir kuşaktaki ortak tarzlara göre değişirler. Diğer herhangi bir zihinsel tavır gibi onların da, bize "doğal" geldikleri bahanesiyle, baştan kabul edilmeleri söz konusu olamaz.]

[Neyse ki] intihalciler çoğunlukla yaptıkları beceriksizliklerle kendilerini ele verirler. Kopya ettikleri modeli anlamadıkları zaman yaptıkları yanlış yorumlar sahteciliği ifşa eder. Yaptıkları intihalleri değiştirerek gizlemeye mi çalışıyorlar? Hilelerindeki beceriksizlik yüzünden yakayı ele verirler. Bir kompozisyon imtihanı sırasında gözünü yanındakinin kâğıdına dikip cümlelerini tersten yazan bir liseli tanımıştım; daha sonra gerçek bir zekâ sergileyerek, etken fiilleri edilgene özneleri de yükleme çeviriyordu. Tek başardığı, öğretmenine mükemmel bir tarihsel eleştiri örneği sunmak oldu.

Bir taklidin maskesini indirmek için, başlangıçta karşımızda iki veya daha çok tanık olduğunu sandığımız yerde, geriye sadece bir tanık bırakmak gerekir. Marbot ile aynı çağda yaşamış iki kişi, Kont de Ségur ve General Pelet, Tuna'nın geçilmesi iddiasıyla ilgili onunkine benzer birer anlatı bırakmışlardır. Ama Ségur Pelet'den sonra geliyordu; onu okumuştu; tek yaptığı ondan kopya çekmekti. Pelet ise, Marbot'dan önce yazmış olmasına rağmen, onun arkadaşıydı; hiç kuşkusuz onun hayali kahramanlıklarından bahsettiğini duymuştu; çünkü bu yorulmak nedir bilmeyen palavracı, yakınlarını kandırıp, bilerek sonraki kuşakların gözünü boyamaya hazırlanıyordu. Demek ki elimizdeki tek teminat Marbot'dur, çünkü görünüşteki kefilleri ancak ondan sonra konuşmuşlardır. Titus-Livius Polybios'u süsleyerek de olsa kopya ederken, elimizdeki tek yetkili kaynak Polybios'tur. Einhard bize sözde Charlemagne'ı tasvir ederken, aslında Suetonius'a ait Augustus portresini değiştirerek kopya ediyorsa, elimizde gerçek anlamda hiçbir tanık kalmamış demektir.

[Son olarak,] sözde tanığın arkasında adını asla açıklamak istemeyen bir suflörün yer aldığı durumlar da vardır. Robert Lea, Tapınak Şövalyeleri (*Templiers*) davasını incelerken, iki farklı haneden iki sanık aynı engizisyoncu tarafından sorgu-

ya çekildiğinde, hiç değişmeyen bir şekilde aynı canavarlıkları ve aynı küfürleri itiraf ettiklerini gözlemledi. Aynı evden gelen sanıklar farklı engizisyoncular tarafından sorgulandıklarında ise, tam aksine, itiraflar birbirini tutmuyordu. Cevapları yargıcın dikte ettiği belliydi. Adli yıllıklarda sanırım başka örnekleri de bulunabilecek bir husustur bu.

Eleştirel mantık yürütüş içinde sınırlı benzerlik ilkesi adı verilebilecek olgunun oynadığı rol, kuşkusuz başka hiçbir yerde, metodun en yeni uygulamalarından biri olan istatistiksel eleştirideki kadar ilginç bir görünüm almaz.

İçinde sıkı bağları olan, etkin bir alışveriş ağının kapladığı bir toplumda, belirli iki tarih arasındaki fiyatların tarihini incelediğimi varsayalım. Benden sonra bir ikinci, sonra da bir üçüncü araştırmacı aynı incelemeyi, ama hem benimkilerden farklı hem de birbirlerinden farklı öğelerin yardımıyla yapıyorlar, farklı muhasebe defterlerini, farklı resmi fiyat listelerini inceliyorlar. Her birimiz ortak bir temelden, grafiklerimizden hareketle kendi yıllık ortalamalarımızı, kendi göstergelerimizi çıkarıyoruz. Üç eğri aşağı yukarı örtüşüyor. O zaman her birinin fiyat hareketi hakkında üstünkörü doğru bir görüntü sunduğu sonucuna varılır. Niçin?

Tek neden, homojen bir iktisadi ortamda büyük fiyat dalgalanmalarının zorunlu olarak hissedilir ölçüde benzer bir ritme uyması değildir. Kuşkusuz bu değerlendirme, kör kör parmağım gözüme ayrışan eğrileri kuşkuyla kabul etmeye yetecektir. Ama tüm olası çizimler içinde, üç grafiğin ittifakla sunduğu verinin, aralarında uyuştukları için mutlaka doğru olması gerektiğini göstermez. Aynı şekilde oynanmış üç teraziyle yapılacak üç ölçüm aynı rakamı gösterse bile, bu rakam yanlıştır. Buradaki tüm mantık, hatalar mekanizmasının analizine dayanmaktadır. Üç fiyat listesinden hiçbiri ayrıntılardaki bu hatalardan muaf tutulamaz. İstatistik alanın-

da bu tür hatalar hemen hemen kaçınılmazdır. Hatta araştırmacının kişisel hatalarını bertaraf ettiğimizi varsayalım (daha kaba hataları bir kenara bırakacak olursak, hangimiz eski ölçü birimlerinin o korkunç labirentinde hiç tökezlemediğini iddia edebilir ki?) Bilim adamının inanılmaz ölçüde dikkatli olduğunu kabul etsek bile, geriye bizatihi belgelerin kurduğu tuzaklar kalacaktır: Bazı fiyatlar alıklıktan veya kötü niyetten ötürü yanlış kaydedilmiş olabilir; bazı fiyatlar ise olağandışıdır (örneğin "dost işi" veya tam tersine enayileri kazıklama fiyatı) ve bu yüzden ortalamaları altüst edebilirler; pazarlarda uygulanan ortalama rayiç fiyatları kayda geçiren resmi fiyat listeleri de her zaman kusursuz bir özenle çıkarılmamıştır. Ama çok sayıda fiyat kullanılırsa, bu hatalar telafi edilir. Çünkü hataların hep aynı yönde işlemesi hiç akla yatkın değildir. Demek ki farklı verilerle elde edilen sonuçların tutması birbirlerini doğruluyorsa, bunun nedeni temelde ihmallerin, küçük aldatmacaların, küçük iltimasların birbirini tutmasının bize haklı olarak düşünülemez gelmesidir. Tanıklardaki indirgenemez çeşitlilik, onların nihai olarak birbirini tutmasının bu durumda temeldeki birliği tartışma götürmeyecek bir gerçeklikten kaynaklandığı sonucuna götürmüştür bizi.

Tanıklık sınamasının ayıraçları kaba bir biçimde kullanılmaya hiç gelmez. Bu sınamaya yön veren hemen hemen tüm akılcı ilkeler, tüm deneyler azıcık zorlandıklarında bile karşıt ilkeler veya deneylerle sınırlanıverirler. Kendine saygısı olan her mantık gibi, tarihsel eleştirinin de en azından görünüşte kendi çatışkıları vardır.

Bir tanıklığın sahici olarak kabul edilmesi için metot, gördüğümüz üzere, yakın tanıklıklarla belli bir benzerliği olmasını şart koşar. Bununla birlikte söz konusu ilke harfiyen uygulandığında, keşif denen olgudan geriye ne kalır? Çün-

kü keşif dendiği anda, sürpriz ve benzemezlik de devreye girer. Her şeyin her zaman beklendiği gibi seyrettiğini saptamakla yetinen bir bilimin uygulaması ne faydalı ne de eğlenceli olurdu. Bugüne dek, 1204 yılından daha önceye ait (daha önce olduğu gibi Latince yazılmak yerine) Fransızca yazılmış bir sözleşme bulunamamıştır. Yarın bir araştırmacının 1180 tarihli bir Fransızca sözleşmeyi ortaya çıkardığını düşünelim.[79] Belgenin sahte olduğu sonucuna mı varılacaktır? Yoksa bilgilerimizin daha önce yetersiz olduğuna mı hükmedilecektir?

Zaten yeni bir tanıklık ile çevresi arasında bir çelişki bulunduğu izlenimi bilgimizdeki geçici bir eksiklikten başka şeyden kaynaklanmayabileceği gibi, pekâlâ o zamanki şeyler arasında da bir uyumsuzluk mevcut olabilir. Toplumsal aynılık, bazı bireylerin veya küçük grupların onun dışına çıkmasını engelleyebilecek kadar güçlü değildir. Pascal'in Arnauld gibi yazmadığı, Cézanne'ın Bouguereau gibi resim yapmadığı bahanesiyle, *Provinciales*'in veya *Montagne Sainte-Victoire*'ın kabul edilmiş tarihlerini red mi edeceğiz? Aynı çağdaki buluntularda sadece taştan aletler çıktığı gerekçesiyle, en eski tunç aletlerin sahteliğine mi hükmedeceğiz?

Bu yanlış sonuçlar asla hayali değildir ve ilmi rutinin şaşırtıcı oldukları için ilk başta inkâr ettiği olguların, Voltaire'in çok yüksek sesle alay ettiği Mısır'daki hayvan tapıncından tersiyer çağdaki insan kalıntılarına kadar giden uzun bir listesi vardır. Bununla birlikte, daha yakından bakıldığında, metodolojik paradoksun sadece yüzeyde olduğu görülür. Mantık yürütmede kullanılan benzerlik olgusu haklarını yitirmemiştir. Sadece daha kesin bir analizle, zorunlu benzerlik noktalarının olası sapmalardan ayrılması gerekir. Çünkü her bireysel özgünlüğün sınırları vardır. Pascal'in üslubu sa-

79]Hiç uğraşmadan[

dece kendisine özgüdür; ama grameri ve söz dağarcığı çağına aittir. 1180 tarihli varsayımsal sözleşmemiz o zamana kadar kullanılmamış bir dilde yazıldığı için bugüne dek bilinen aynı döneme ait diğer sözleşmelerden farklılaşsa da sahiciliğinin kabul edilebilmesi için Fransızcasının o çağdaki edebi metinlerce doğrulanan dilin durumuna, bahsettiği kurumların da o anın kurumlarına uyması gerekir.

Ayrıca eleştirel kıyaslama, aynı süre düzlemi üzerindeki tanıklıkları karşılaştırmakla yetinmez. Beşeri bir fenomen her zaman çağları aşıp geçen bir dizinin halkasıdır. Yeni bir Vrain-Lucas'nın akademinin masasının üzerine bir avuç el yazısı metin fırlatıp Pascal'in Einstein'dan önce genel görelilik kuramını bulduğunu iddia edeceği gün, kullanılan evrakların sahte olacaklarına önceden kesin gözüyle bakabiliriz. Bunun nedeni, Pascal'in çağdaşları tarafından bulunmamış bir şeyi bulamayacağı fikri değildir. Ama görelilik kuramının hareket noktası, kendisinden önceki uzun matematiksel spekülasyonların gelişimidir; ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir insan sadece dehasının gücüyle kuşaklar boyu sürmüş bu çalışmayı ikame edemez. Buna karşılık, ilk paleolitik resim keşifleri karşısında bazı bilim adamları böyle bir sanatın önce gelişip sonra yok olamayacağı gerekçesiyle onların sahiciliğine veya tarihlerine itiraz ettiklerinde, bu kuşkucular yanlış bir mantık yürütüyorlardı: Bazı zincirler kopabilir ve uygarlıklar ölümlüdür.

Özetle, Kilise'nin ikisi de İtalya'da ölmüş iki hizmetkârının yortusunu aynı gün kutladığını; her ikisinin de azizlerin biyografilerini okuyarak Kilise'ye katıldıklarını; aynı isimle anılan birer tarikat kurduklarını; nihayet, bu iki tarikatın adaş iki papa tarafından ortadan kaldırıldığını yazan Peder Delahaye'i okuyanlar arasında, hata sonucu ikiye çıkarılmış tek bir bireyin söz konusu olduğunu, bu kişinin şehitler listesine iki farklı isimle kaydedildiğini haykırma

isteği duymayan çıkmaz. Oysa ki dini yaşama aynı şekilde aziz biyografilerinin örneğini izleyerek giren Jean Colombani Jésuates,* Ignace de Loyola ise Cizvit tarikatını kurmuştur; ikisi de 31 Temmuz günü, birincisi 1367'de Sienna yakınında, ikincisi ise 1556'da Roma'da ölmüştür; Jésuates IX. Clementius, Cizvitler ise XIV. Clementius tarafından ortadan kaldırılmıştır. Örnek çok çarpıcıdır. Ama böyle tek örnek de değildir kuşkusuz. Şayet herhangi bir felaket sonucunda bu son yüzyılların felsefi eserlerinden geriye sadece birkaç zayıf taslak kalırsa, geleceğin bilim adanıları her ikisi de İngiliz ve her ikisi de Bacon adında iki düşünürün her ikisinin de[80] öğretilerinde deneysel bilgiye büyük bir yer ayırmak konusunda uyuştuklarını görünce kimbilir ne büyük kuşkular yaşayacaklardır. Païs, birçok eski Roma rivayetini, sadece –veya hemen hemen sadece– birbirine oldukça benzeyen hadiselerde aynı isimler geçtiği için, efsane olmakla suçlamıştır. Olayların veya kelimelerin kendiliğinden tekrarını yadsımanın ruhunu oluşturduğu intihal eleştirisi, bana bozulmasın ama, tesadüf tarihten bertaraf edilemeyen tuhaflıklardan biridir.

Ama tesadüfi kesişmeler olasılığını kabaca kabullenmek yetmez. Eleştiri, bu basit saptamaya indirgenirse, evet ve hayır arasında ebediyen gidip gelir. Kuşkunun bilgi aracı haline gelmesi için, her özel durumda bileşimin inandırıcılık derecesinin doğruya bir ölçüde yaklaşan bir biçimde ölçülebilmesi gerekir. Burada, daha birçok başka zihin disiplini gibi, tarihsel araştırmanın yolu da olasılıklar kuramının kral yoluyla kesişir.

(*) (Fr.) 1363'te Jeon Colombini'nin kurduğu 1367'de Papa V. Urbenus'un onayladığı ve 1668'de Papa IX. Cēment'ın kaldırdığı bir tarikat.

80]–aslında aralarında üç yüz yıl bulunmakla birlikte, kuşkusuz bu tarihlerin de uydurma olduğunu düşünenler çıkacaktır–[

Bir olayın olasılığını tahmin etmek, vuku bulma şansını ölçmek demektir.[81] Bu böyle konunca, geçmiş bir olgunun olasılığından bahsetmek meşru olur mu? Mutlak anlamda bakıldığında, tabii ki hayır. Sadece geleceğin ucu açıktır. Geçmiş, artık olasılıklara yer bırakmayan bir veridir. Zar atılmadan önce, herhangi bir yüzünün üste gelme olasılığı altıda birdir; ama atıldıktan sonra problem ortadan kalkar. Sonradan, o gün acaba üç mü gelmişti yoksa beş mi diye tereddüt edebiliriz. Demek ki belirsizlik bizdedir, bizim veya tanıklarımızın belleğindedir. Şeylerde bir belirsizlik yoktur.

Yine de iyi analiz edildiğinde, tarihsel araştırmanın olası kavramını kullanışında[82] çelişkili hiçbir yan yoktur. Geçmiş bir olayın olasılığını sorgulayan tarihçinin yaptığı, gözü pek bir zihin hareketiyle bu olayın öncesine gitmeyi ve olay arifesinde gözüktükleri şekliyle gerçekleşme şanslarını değerlendirmeyi denemekten başka nedir ki? Demek ki olasılık hesabı yine geleceğe dönük kalmaktadır. Ama şimdiki zaman çizgisi bir anlamda hayali olarak geriye çekildiği için eski zamanın, bugün bizim için geçmişte kalmış zamanın bir parçasıyla inşa edilmiş geleceği söz konusudur. Bu olgu tartışma götürmez bir biçimde vuku bulmuşsa, bu spekülasyonların metafizik oyundan başka bir değeri yoktur. Napoléon'un doğma olasılığı neydi? 1914'te asker olan Adolf Hitler'in Fransız kurşunlarından kurtulma olasılığı neydi? Bu sorularla vakit geçirmek de yasak değildir. Ama onları gerçek yerlerine oturtmak koşuluyla: Bunlar, insanlığın yürüyüşü içindeki olasılık ve öngörülemezlik paylarını saptamaya yönelik basit dil oyunlarıdır. Tanıklık eleştirisiyle hiçbir alakaları yoktur. Ama tam aksine, olgunun varlığı şüphe-

81 Bu paragraf ve sonraki yedi paragraf, III-32, III-33 ve III-34 diye numaralandırılarak daktilo metin için kullanılmış ve metinleri, düzeltilmemiş daktilo metinle aynı olan üç el yazması yaprakta yer almaktadır.

82]yukarıdaki tanımlarla[

li mi geliyor? Örneğin, bir yazarın yabancı bir anlatıyı kopya etmeden kendiliğinden onun birçok bölümünü ve birçok kelimesini tekrar etmiş olmasından kuşku mu duyuyoruz; sadece tesadüfün veya önceden tasarlanmış bilmem hangi ilahi ahengin, *Protocoles des Sages de Sion*'dan İkinci İmparatorluk'un kimliği belirsiz bir polemikçisinin yergilerine varıncaya dek, böyle çarpıcı bir benzerliği açıklamaya yeteceğine inanmıyor muyuz? Bugün, anlatı yazılmadan önce bu örtüşmenin yüksek veya alçak bir olasılık katsayısı bulunmasına göre, onun akla yakınlığını kabul veya reddediyoruz.

Bununla birlikte tesadüf matematiği bir kurmacaya dayanır. İlk başta tüm olası durumlar arasında koşulların eşit olduğunu varsayar: Daha ilk baştan birini veya diğerini öne çıkaracak özel bir neden, hesaplamada yabancı bir cisim gibi kalır. Kuramcıların zarı, dengesi kusursuz bir küptür; zarın yüzlerinden birinin altına bir damla cıva konursa, oyuncuların şansı eşit olmaktan çıkar. Ama tanıklık eleştirisinde hemen hemen tüm zarlar hilelidir. Çünkü sürekli devreye giren beşeri öğeler, terazinin kefesini imtiyazlı bir olasılıktan yana eğerler.

İşin aslı, tarihsel bir disiplin bunun istisnasıdır: dilbilim veya en azından onun diller arasındaki akrabalıkları ortaya koymakla uğraşan dalı. Erimi bakımından dar anlamıyla eleştirel işlemlerden çok farklı olan bu araştırma, yine de pek çoğuyla ortak bir özelliğe sahiptir; bu da şecerelerin, soykütüklerinin bulunması uğraşıdır. Üzerinde mantık yürüttüğü koşullar, tesadüf kuramına yabancı olmayan ilk eşitlik koşuluna olağanüstü yakındır. Dilbilim bu ayrıcalığı bizatihi dil fenomenlerinin özelliklerine borçludur. Nitekim, sadece sesler arasındaki olası bileşimlerin muazzam sayısı onların farklı dillerde büyük miktarda rastgele tekrarlanması olasılığını çok küçük bir değere indirgemekle kalmaz. Çok daha önemlisi: Taklit niteliğindeki birkaç ender

uyum bir kenara bırakılacak olursa, bu bileşimlere atfedilen anlamlar tamamen keyfidir. Birbirine çok yakın olan *tu** veya *tou*** ("*tu*"nün Fransızca veya Latince telaffuzları) seslerinin ikinci tekil şahsı ifade etmek üzere kullanılmalarını dayatan önceden mevcut hiçbir imge bağlantısı yoktur. Bu ses bileşimlerinin hem Fransızcada, hem İtalyancada, hem İspanyolcada hem de Rumencede bu role sahip oldukları saptanıyorsa; aynı zamanda bu diller arasında yine akılcı olmayan bir sürü [başka] denklik gözlemleniyorsa: Tek anlamlı açıklama, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Rumencenin ortak bir kökeni olduğudur. Çeşitli olasılıklar beşeri açıdan farksız olduğu için, hemen hemen katıksız bir şans hesabı bu kararı belirlemiştir.

Ama bu basitliğin olağan sayılabilmesi çok zordur.

Bir ortaçağ hükümdarının farklı meseleleri ele alan birçok beratı aynı kelimeleri ve aynı cümle yapılarını tekrar ediyor. *Stilkritik* yandaşları ("üslup eleştirisi" fanatikleri) buradan hareketle onların aynı noter tarafından yazıldığını söylerler. Tek neden tesadüf olsa bu kabul edilebilirdi. Ama durum hiç de öyle değildir. Her toplumun, dahası her küçük meslek topluluğunun kendi dil alışkanlıkları vardır. Bu nedenle benzer noktaları sıralamak yetmez. Onların arasında az kullanılanları da ayırt etmek şarttır. Sadece gerçekten olağandışı deyişler bir yazarı ele verir; tabii bunların da birçok kez tekrarlanması gerekir. Buradaki hata, herkesin etkilendiği değişken sosyal tercih katsayıları şansların eşitliğini bozan kurşun damlaları değilmiş gibi, söylemin tüm unsurlarına eşit ağırlık tanımaktan kaynaklanmaktadır.

19. yüzyıl başından beri bütün bir ilim adamları ekolü edebi metinlerin naklini incelemekle uğraşmıştır. Temel ilke basittir: Aynı eserin, *B, C* ve *D* diye üç el yazması olsun. Üçü-

(*) Türkçe okunuşu "tü"– ç.n.

(**) Türkçe okunuşu "tu" – ç.n.

nün de aynı metinleri, tabii hatalı bir şekilde aktardıkları görülüyor (bu, hatalar metodudur, Lachmann'a aittir ve en eski metottur.) Ya da daha yaygın bir durum olarak, iyi veya kötü aynı metinlere rastlanır, ama çoğunlukla diğer yazmalardaki metinlerden farklıdırlar (bu da dom Quentin'in savunduğu varyantların eksiksiz sayımıdır). Bunların aralarında "akraba" olduklarına hükmedilecektir. Bunun anlamı, duruma göre ya belirlenmesi gereken bir sırayla birbirlerinden kopya edildikleri ya da hepsinin kendilerine özgü silsilelerle ortak bir modele dayandığıdır. Nitekim, böylesine belirgin bir kesişmenin tesadüfi olamayacağı kesindir. Bununla birlikte, kısa bir süre önce farkına varılan iki gözlem sonucunda metin eleştirisi, ilk sonuçlarının oldukça mekanik katı kurallarından çoğunu terk etmek zorunda kalmıştır.

Müstensihler bazen model aldıkları metni düzeltirlerdi. Birbirlerinden bağımsız çalıştıklarında da ortak zihinsel alışkanlıklar onları sık sık benzer sonuçlara götürmüş olmalıdır. Terentius çok az görülen bir kelime olan *raptio*'yu bir yerde kullanmış. Bu kelimeyi anlamayan iki müstensih ise onun yerine, metnin anlamına uymasa da aşina oldukları *ratio* yazmışlar. Bunun için görüş alışverişinde bulunmaya veya birbirlerini taklit etmeye ihtiyaçları var mıydı? İşte, yazmalar "soykütüğü" hakkında bize fazla bir şey öğretemeyecek durumdaki bir hata türü. Dahası da var. Müstensih niçin sadece tek bir model kullansın? İmkân bulduğunda, varyantlar arasında elinden gelen en iyi seçimi yapmak üzere birçok nüshayı karşılaştırması yasak değildi. Kuşkusuz, kütüphanelerin yoksul oldukları ortaçağda bu oldukça sıra dışı bir durumdu; buna karşılık, antikçağda çok daha sık görüldüğü anlaşılıyor. Eleştirel basımların başına konması âdetten olan güzel Yiftah* soyağaçları üzerinde birçok fark-

(*) *İncil*'in *Hakimler Kitabı*'ndaki İsrail Hakimleri'nden biri – e.n.

lı naklin ürünü olan bu ensest çocuklarına nasıl bir yer ayrılacaktır? Kesişmeler oyununda, bireyin iradesi ve kolektif güçlerin baskısı tesadüf ile zar atmaktadır.

[Biraz önce istatistik eğrilerinin birbirini tutmasını doğruluklarının mihenk taşı olarak kabul ederken yaptığımız da olasılıklara dayanan bir akıl yürütme değil miydi? Hataların telafisi tesadüf kuramının klasik başlıklarından biridir. Ama bu konuda da insan iradesinin işleri karıştırabileceğini unutmamalıyız. Hataların çeşitli yönlerde işlediğini varsaymıştık. Nitekim, belgelerde, hesap defterlerinde, fiyat listelerinde karşılaşılan normal durum budur. Ama hep birlikte yapılan hatalar da vardır. 17. ve 18. yüzyıllar Fransa'sında köylülerin normalde ayni olarak saptanmış bazı vergileri sadece nakdi olarak ödenmeye başlanmıştı. Vergi tahsilatını yapabilmek için ilkesel olarak pazar fiyatlarına göre belirlenen yıllık denklik tabloları çıkarılıyordu: Örneğin, bu yıl her buğday tenekesi için şu kadar *livre** ve şu kadar *sous*** vergi ödenecek diyorlardı. Fiyatları gerçekte olduğundan daha yüksek tutmak haliyle senyörlerin avantajınaydı. Demek ki baremi çıkarmakla görevli otoritenin onlara bağımlı olduğu veya aynı çıkarları paylaştığı yerlerde rakamlar doğru değildi. Bugün, eski fiyatları saptarken bu tarz kaynakları kullanıyor muyuz? O zaman eğrilerin örtüşmesi ortaklaşa karar verilmiş bir tutumu veya eğrilerdeki ani iniş çıkışlar küçük taşra yargıçlıklarının değişken tavırlarını yansıtmaktan ileri gidemez. Birçok gümrük istatistiği için de benzer gözlemler yapılabilir; veya kayıtlı satış belgelerine bakılarak hesaplanan bina fiyatlarını ele alalım: Vergiden kaçabilmek için normalde ödenen miktarlar orada sistemli bir şekilde düşük gösterilmiştir. Eğer kırmızı toplarla beyaz toplar torbaya dalan elin kendilerini hangi sırayla çekeceği konusunda arala-

(*) (Fr.) lira - e.n.

(**) (Fr.) kuruş – e.n.

rında anlaşma kabiliyetine sahip olsalardı, kura yasaları ne hale gelirdi?][83]

Daha önce Volney ile birlikte 18. yüzyıl felsefesinin de gördüğü üzere, tarihsel eleştiri problemlerinin çoğu olasılık problemleridir; ama en ince hesaplamalar bile bunların içinden çıkamayacaklarını kabullenmek zorunda kalırlar. Tek neden, verilerin olağanüstü karmaşık olması değildir. Veriler kendi içlerinde çoğunlukla hiçbir matematiksel tercümeye uymamaktadırlar. Örneğin bir toplumun bir kelimeye veya âdete yönelik özel tercihini nasıl rakamlandırabilirsiniz? Güçlüklerimizi Fermat'nın, Laplace'ın veya Emile Borel'in sanatının sırtına yıkamayız. Ama ondan en azından, bizim mantığımızın bir anlamda erişemediği bir sınırda yer aldığı için yukarıdan bakarak akıl yürütmelerimizi daha iyi analiz etme ve daha iyi yönlendirme konusunda yardım bekleyebiliriz.

İnsan, âlimlerle bizzat düşüp kalkmayınca, onların bir rastlantının masumiyetini kabullenmekten ne kadar nefret ettiklerini anlamakta zorlanır. Saygıdeğer bir Alman âlimin, Salii yasasında ve Clovis'in bir fermanında benzer iki ifadeye rastladığı için söz konusu yasanın Clovis'e ait olması gerektiğini öne sürdüğünü görmedik mi? İki belgede de geçen söz konusu kelimelerin sıradanlığını bir kenara bırakalım. Matematik kuramı hakkında çok yüzeysel bir bilgi bile bu yanlış adımı engelleyebilirdi. Tesadüf serbest alan bulduğunda, tek bir kesişme veya az sayıda kesişme olasılığı nadiren imkânsız sayılabilir. Bunların bize şaşırtıcı gelmesi fazla önem taşımaz; sağduyunun karşılaştığı sürprizler genellikle büyük değer taşıyan izlenimler değildir.

---

83 [ ] arasındaki bu paragraf Lucien Febvre tarafından hazırlanan baskıya bilinmeyen nedenlerle konmamıştır. El yazması içinde bir orijinal ve bir kopya olarak yer almaktadır; her ikisinde de elle yapılmış hiçbir düzelti yoktur; bunlar da elle yazılmış ve III-37bis diye numaralanmış bir yaprağın daktilo edilmiş metnidir. Metinler aynıdır.

Apayrı iki insanın iki farklı yılda aynı ayın aynı günü ölmeleri tesadüfünün gerçekleşme olasılığını hesap edebiliriz. 1:365/2'dir.[84] Şimdi de bir veri olarak, (varsayımın saçmalığına rağmen) Colombani ile Ignace de Loyola'nın kurdukları tarikatların Roma Kilisesi tarafından kapatılması gerektiğini kabul edelim. Papalık isim listelerinin incelenmesi bu kapatma kararının adaş iki papa tarafından açıklanma olasılığının 11/13 olduğunu gösteriyor. Ölümlerin aynı ay ve günde gerçekleşmesi olasılığı ile mahkûmiyet kararlarına adaş iki papanın imza atma olasılığının bileşimi $1/10^5$ ile $1/10^6$ (yüz binde bir ile milyonda bir) arasında yer alıyor.[85] Kuşkusuz bir bahisçi için bu yeterli bir oran değildir. Ama doğa bilimleri yerküre ölçeğinde ancak $1/10^{15}$ düzeyindeki olasılıkları imkânsıza yakın diye değerlendirirler. Görüldüğü gibi bu noktadan epey uzaktayız. İki azizin kesinlikle doğrulanmış örneği de bunu kanıtlıyor.

Sadece biriktirilmiş uygunlukların olasılığı fiilen ihmal edilebilir bir düzeydedir: Çünkü, iyi bilinen bir teorem gereğince, bileşimin olasılığı tek tek durumların olasılıklarının çarpımıyla bulunur ve olasılıklar bayağı kesir oldukları için

84 Marc Bloch'un notu: "Yılın her günü için ölüm şansının eşit olduğunu varsaymak koşuluyla. Bu da doğru değildir (yıllık bir ölüm sayısı eğrisi vardır); ama burada bu varsayımı ileri sürmek bir sıkıntı yaratmaz.

85 Marc Bloch'un notu: "Jean Colombani'nin ölümünden günümüze dek Kilise'yi 65 papa yönetti (Büyük Ayrılık döneminin ikili ve üçlü dizileri de dahil olmak üzere); Ignace'ın ölümünden bu yana ise 38 papa birbirini izledi. Birinci listede ikinci ile 55 adaş yer alıyor, orada da bu isimler tam 38 kez yinelenmiş (bilindiği üzere, papaların daha önce kullanılmış isimler almaları âdettendir). Demek ki Jésuates'ların bu adaş papalardan biri tarafından ortadan kaldırılması olasılığı 55/65 veya 11/13'tü; Cizvitler için bu oran 38/38'e, yani 1'e yükseliyor, başka bir deyişle yüzde yüz gerçekleşme halini alıyordu. Buradaki bileşik olasılık 11/13 x 1 veya 11/13'tür. Sonuçta, $1/365^2$ veya 1/133.225 x 11/13= 11/1.731.925, yani 11/157.447'den biraz daha fazla eder. Kesin sonuca varabilmek için papalık sürelerini de dikkate almak gerekir. Ama tek amacı oranın büyüklüğü hakkında bir fikir vermek olan bu matematiksel eğlencenin niteliği nedeniyle, hesapları basitleştirebileceğimi düşündüm." (Marc Bloch'un bu notu daktilo edilmiş iki nüsha halinde mevcuttur: üzerinde el yazısıyla düzeltme yapılmamış bir orijinal ve üzerinde –burada aktardığımız– birkaç düzeltme bulunan kopya.)

çarpımları tanım gereği bileşenlerinden düşüktür. Dilbilimde *bad* kelimesi örneği meşhurdur; hem İngilizce hem Farsçada "kötü" manasına gelse de İngilizce ile Farsça kelimelerin asla ortak bir kökeni yoktur. Bu tek denklikten hareketle bir akrabalık kurmaya çalışan, her türlü çakışma eleştirisinin, sadece büyük miktarlarda çakışmanın zikredilme hakkına sahip olduğu yönündeki temel yasasını ihlal etmiş olur.

Kalabalık uyuşmalar veya uyuşmazlıklar birçok tekil durumdan oluşur. Toplamda, rastlantısal etkiler birbirini yok eder. Buna karşılık, her unsuru diğerlerinden bağımsız olarak ele aldığımızda, bu değişkenlerin etkisi artık bertaraf edilemez. Zarlar hileli bile olsa tek atışın sonucunu tahmin etmek her zaman partinin sonucunu tahmin etmekten daha zor olacaktır, bu nedenle bir kez atıldıktan sonra çok daha büyük çeşitlilikte izahlar gerektirir. Bu nedenle eleştiri ayrıntılara doğru indikçe, gerçeğe benzer noktaların sayısı giderek azalır. Bugün okuduğumuz haliyle Orestea'da tek başına hemen hiçbir kelimenin Aiskhylos'un yazdığı gibi kaldığından emin olamayız. Yine de bütünü içinde bizim okuduğumuz Orestea'nın Aiskhylos'un metni olduğundan kuşku duymayız. Bileşenlerden çok bütünden daha fazla emin olunabilir.

Bununla birlikte bu kocaman "emin olma" lafını hangi ölçüde kullanabiliriz? Mabillon, sözleşmeler eleştirisinin "metafiziksel" eminlik noktasına erişemeyeceğini zaten belirtmişti. Haksız değildi. Ancak basitleştirme yoluyla, olasılık dilinin yerine bazen aşikârlık dilini geçiririz. Ama bugün, bu uzlaşımın hiç de bize özgü olmadığını Mabillon'un zamanında olduğundan daha iyi biliyoruz. Constantinus'un Bağışı'nın sahici olması; Tacitus'un Germania'sının –bazı âlimlerin kaprisi uyarınca– sahte olması terimin mutlak anlamında "imkânsız" değildir. Bir maymunun daktilonun tuşlarına rastgele vurarak Bağış'ı veya Germania'yı harfiyen yeniden oluşturması da aynı anlamda "imkânsız" değildir. Cournot, "Fiziksel açıdan

imkânsız olay, gerçekleşme olasılığı sonsuz derecede küçük olan olaydan başka bir şey değildir," demişti. Tarihsel eleştiri, söylediğinden emin olma payını olası olanla olmayanı ölçmekle sınırladığında, diğer somut gerçek bilimlerinin (*sciences du réel*) çoğundan ancak bir derece kademelenmesi içinde ayrılmakta, aradaki farklar o zaman azalmaktadır.

İnsanların tanıklıklarına uygulanan akılcı bir eleştiri metodunun geliştirilmesinin getirdiği muazzam kazanım her zaman tam olarak ölçülebiliyor mu?[86] Sadece tarihsel bilgi değil, genelde bilgi adına kazanımdan söz ediyorum.

Daha düne kadar, elde önceden tanıkların veya anlatıcıların yalan söylediğine ilişkin güçlü nedenler yoksa, beyan edilen olgular çoğunlukla kabul görüyordu. Bu çok uzun süre önceydi, demeyelim. Lucien Febvre bunu Rönesans dönemi için mükemmel bir şekilde göstermiştir: Temel eserleri bizim için hâlâ canlı bir besin özelliğini taşıyacak ölçüde [bize] yakın olan çağlarda farklı bir şekilde düşünülüp davranılmıyordu. Ağır basan ve ne yazık ki içine bir sürü yarı bilgin de karışmış kitlesiyle kırılgan uygarlıklarımızı, içinde bulunduğumuz günlere varıncaya dek, korkunç cehalet veya çılgınlık uçurumlarına sürükleme tehdidini hep taşıyan o kandırılması kolay kalabalığın tavrı haliyle böyleydi, demeyelim. En sağlam beyinler de o sırada ortak önyargıların dışına çıkmıyorlardı, çıkamıyorlardı. Gökten kan mı yağdığı söylendi? Demek ki kan yağmurları diye bir şey vardı. Montaigne, o sevgili antik yazarlarında sakinleri başsız doğan ülke veya *remora* balığının mucizevi gücü konusunda şu veya bu palavrayı mı okudu? Bunları hiç istifini bozmadan diyalektiğinin argümanları arasına katıyordu [: Yalan bir söylentinin düze-

86 Bu paragrafla başlayan, III-37 diye numaralandırılmış ve üzerinde el yazısıyla yapılmış düzeltmeler bulunan daktilo edilmiş metin için kullanılmış el yazısı bir yaprak mevcuttur. Metni buradakiyle aynıdır.

neğini ustaca çözme konusunda ne kadar yetenekli olursa olsun, sözde doğrulanmış olgulardan çok kabul edilmiş fikirlerden kuşku duyuyordu.] Rabelais efsanesinin ihtiyar Bay Kulağına Çalınmış'ının hem fiziksel dünya, hem de insanlar dünyası üzerindeki hükmü böyle sürüyordu. Fiziksel dünya üzerindeki hükmü, insanlar dünyası üzerindekinden belki daha da güçlüydü. Çünkü daha doğrudan bir deneyimle öğrenildiği için, bir meteordan veya organik yaşama ilişkin sözde bir kazadan, beşeri bir olaya kıyasla daha az kuşku duyuluyordu. Felsefeniz mucizeye karşı mı, veya dininiz diğer dinlerin mucizelerine karşı mı? O zaman bu şaşırtıcı tezahürlere, aslında, ister şeytani etkilerin ister gizli güçlerin sonucu olsunlar, bizim bugün bilimsel düşünce adını vereceğimiz şeye tamamen yabancı bir fikirler veya imgeler sistemine mensup olmaktan çıkmayan, sözde idrak edilebilir nedenler bulmak için çırpınıp durmak zorundaydınız. Tezahürün kendisini reddetmek, böyle bir cüret ise hiç akla gelmiyordu. [Hıristiyan doğaüstü inançlarına son derece yabancı olan Padua ekolünün koro başı] Pomponazzi, kralların isterse kutsal şişeden dökülen yağla yağlanmış olsunlar, kral oldukları için hastaları dokunarak iyileştirebileceklerine inanmıyordu. Ama bu tarz iyileşmelerin, şifanın varlığına ise itiraz etmiyordu. Bunu, kalıtımsal olduğunu düşündüğü fizyolojik bir özelliğe bağlıyordu: Kutsal makamın şanlı imtiyazı hanedan tükürüğünün şifalı erdemlerine indirgeniyordu.

Eğer bugün evren imgemiz, kuşaklar boyu sürmüş bir mutabakatla doğrulanıyor gibi gözüken onca kurmaca mucizeden temizlenebilmişse, bunu öncelikle değişmez yasalar tarafından yönetilen bir doğal düzen kavramının yavaş yavaş öne çıkmasına borçlu olduğumuz kesindir. Ama bu kavramın bu kadar sağlam bir biçimde yerleşmesi, onunla çelişiyor gibi gözüken gözlemlerin bertaraf edilmesi ancak insan üzerinde, tanık olarak bile insan üzerinde sürdürülen sabır-

lı bir eleştirel deneyim çalışması sonucunda mümkün oldu. Artık tanıklıktaki kusurları bulma ve izah etme olanağına sahibiz. Tanıklığa her zaman inanmama hakkını kazandık, çünkü ona ne zaman ve niçin inanılmaması gerektiğini geçmişte olduğundan daha iyi biliyoruz.

Ama ne burada ne de başka yerlerde katıksız bilgi, sürecin yürütülüşünden azade değildir.

Bizim kurucular kuşağımız içinde adı ilk sırada yer alan Richard Simon, bize sadece hayranlık uyandıran yorumlama dersleri bırakmamıştır. Bir gün, aptalca ritüel suçu işlemekle suçlanan birkaç masumu da keskin zekâsı sayesinde kurtarmıştır. Rastlantıda hiçbir keyfi yan yoktu. İki tarafta da entelektüel temizlik isteği aynıydı. Her seferinde aynı araç bu isteği tatmin ediyordu. Sürekli olarak başkalarının nakillerine göre yön bulmak durumunda kalan eylem, bunların doğruluğunu ölçmek konusunda en az araştırma kadar tarafsızlıktan uzaktır. Bunun için farklı araçlara sahip değildir. Daha doğrusu ilim tarafından önceden şekillendirilmiş araçları kullanmaktadır. Adli pratik, kuşkuyu yararlı bir şekilde yönetme sanatında, Bollandistlerin ve Benediktenlerin ayak izlerini gecikmeli olarak takip etmekten başka bir şey yapmamıştır. Psikologlar da doğrudan gözlemlenen ve kışkırtılan tanıklığı bir bilim konusu olarak görmeyi, ancak geçmişin bulanık anıları akılcı bir sınamadan geçirilmeye başlandıktan uzun süre sonra akıl etmişlerdir. Yalan ve yanlış söylenti zehirlerine her zamandan daha açık olan çağımızda, eleştiri metodunun müfredatın küçücük bir köşesinde bile kendine yer bulamaması ne büyük bir skandaldır! Çünkü bu metot birkaç atölye çalışmasının mütevazı yardımcısı olmaktan çıkmıştır. Artık önünde çok daha geniş ufuklar açılmaktadır; tarih, tekniğini geliştirerek, insanların önünde hakikiye ve dolayısıyla doğruya giden yeni bir yol açmış olmayı en kesin zaferleri arasında sayma hakkına sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL ANALİZ

1. Yargılamak mı, Anlamak mı?

İhtiyar Ranke'nin meşhur bir ifadesi vardır: Tarihçi önüne şeyleri, "vuku buldukları gibi, *wie es eigentlich gewesen*" anlatmaktan başka bir hedef koymaz. Ondan çok önce de Herodotos, "*ta eonta legein*, olup biteni anlatmak" demişti. Başka bir deyişle, bilgin olguların karşısında kendini geri çekmeye, silmeye davet edilmektedir. Birçok özdeyiş gibi bu da ününü çeşitli anlamlara çekilebilmesine borçludur. Bunu mütevazı bir şekilde bir dürüstlük tavsiyesi olarak okumak mümkündür: Ranke'nin yüklediği anlamın bu olduğundan kuşku duyamayız. Ama aynı zamanda bir edilgenlik tavsiyesi söz konusudur. O zaman iki problem hemen gündeme gelir: tarihsel tarafsızlık sorunu; tarihin bir yeniden canlandırma girişimi mi yoksa bir analiz girişimi mi olacağı sorunu.

Ama gerçekten bir tarafsızlık sorunundan söz edilebilir mi? Bunun gündeme gelmesinin nedeni de bu kez kelimenin muğlaklığıdır.

İki türlü tarafsızlık biçimi mevcuttur: âlimin tarafsızlığı ve yargıcın tarafsızlığı. Ortak bir kökleri vardır: Hakikate namusluca boyun eğmek. Âlim, en sevdiği kuramlarını belki de yerle bir edecek deneyi kayda geçirir, hatta bu deneyi kışkırtır. Gönlünden geçen gizli dilek ne olursa olsun, iyi bir yargıç olguları nasıl olmuşlarsa öyle öğrenmekten başka bir kaygı gütmeden tanıkları sorguya çeker. Bu, iki taraf açısından da tartışma götürmez bir vicdani yükümlülüktür.

Bununla birlikte bir an gelir, yollar ayrılır. Âlim gözlem ve izah yaptıktan sonra işi bitmiştir. Yargıcın ise hükmünü bildirmesi gerekir. Hükmünü, her türlü kişisel eğilimini bastırarak kanuna göre vermiş midir? O zaman tarafsız kaldığına kanaat getirir. Gerçekten de yargıçların anladığı manada tarafsız olacaktır. Ama âlimlerin anladığı manada tarafsız değildir. Çünkü hiçbir pozitif bilimin alanına girmeyen bir değerler manzumesinden yana taraf olmadan herhangi bir mahkûmiyet veya aklama kararı verilemez. Bir adamın bir diğerini öldürmesi bir olgudur, ama tabii ki kanıt ister. Fakat caniyi cezalandırmak, caninin suçlu sayılmasını gerektirir; ama bu, tüm uygarlıkların üzerinde anlaştıkları bir görüş değildir.

Ama tarihçi uzun süre bir tür cehennem yargıçlığı yapmış, kendini ölmüş kahramanlara övgü veya yergi dağıtmakla yükümlü görmüştür. Bu tavrın güçlü kökleri olan bir içgüdüye dayandığına inanmak gerekir. Çünkü öğrencilerin ödevlerini düzeltmek zorunda kalmış her öğretmen, bu gençlerin kürsülerinin tepesinden Minos veya Osiris rolü oynamaktan ne kadar güç caydırıldıklarını bilir. Pascal'in şu sözü her zamankinden çok geçerlidir: "Herkes yargıda bulunarak tanrı rolü oynuyor: Bu iyidir veya kötüdür." Bir değer yargısının,[1] bir fiil ve anlam hazırlığı olarak tek varlık nede-

1 Daktilo metin için de kullanılan buradaki metin, "Bir değer yargısının" diye başlayıp bölümün ikinci alt başlığına, "Beşeri olguların çeşitliliğinden bilinç

ninin ancak önceden bilinçli olarak kabul edilmiş bir ahlaki referanslar sistemine göre belirlenebileceği unutuluyor. Olağan koşullarda epey üstünkörü sayılabilecek bu teşrifatı günlük yaşamdaki hal ve gidiş kuralları bize dayatır. Elimizden hiçbir şey gelmediği, ortaklaşa kabul edilmiş ideallerin bizimkilerden derinlemesine farklılaştığı noktalarda, bu teşrifat bir engelden başka bir şey değildir. Kendimizden ve çağımızdan, atalarımızın oluşturduğu sürü içinde doğruları lanetlilerden ayırabilecek kadar emin miyiz? Bir bireyin, bir partinin veya bir kuşağın hepsi de göreli olan ölçütlerini mutlak mertebesine yükseltmek, bunun kurallarını Sylla'nın Roma'yı veya Richelieu'nün Çok Hıristiyan Kralın devletini yönettiği tarzda dayatmak ne tür bir şakadır? Zaten kolektif bilincin veya kişisel kaprisin her türlü dalgalanmasına açık olan bu tür yargılardan daha değişken bir şey bulunamayacağı için ünlülerin deney defterlerine ağır basmasına büyük bir sıklıkla izin veren tarih boşu boşuna en belirsiz disiplin görünümüne büründü: Suçlama boşluklarını bir sürü gereksiz itibar iadesi izledi. Robespierre'ciler, anti-Robespierre'ciler, sizden aman diliyoruz: Bize merhamet edin ve sadece Robespierre'in ne olduğunu anlatın.

Yargı ancak açıklamadan sonra gelseydi, okur sayfayı istediği gibi çevirip bundan kurtulabilirdi. Ne yazık ki yargılama öne çıktıkça sonunda hemen hemen kaçınılmaz olarak açıklama zevki bile yitirilir. Geçmişin tutkuları yansımalarını şimdiki zaman içinde tutulan taraflara karıştırdığından, bakış iflah olmaz bir şekilde bulanır ve tıpkı Mani'cilerin dünyasında olduğu gibi, insani gerçeklik siyah ve beyaz renklerden oluşan bir tabloya dönüşür. Montaigne bu konuda bizi uyarmıştı: "Yargı bir tarafa doğru meylettiğinden beri, anlatımı bu eğime göre saptırıp çarpıtmaktan kaçınılamı-

---

birliğine"ye kadar devam eden, sırasıyla IV-2, IV-3 ve IV-4 diye numaralandırılmış üç el yazısı yaprakta yer almaktadır.

yor." Aynı şekilde, kuşaklar tutan bir zaman aralığının bizden ayırdığı yabancı bir bilince nüfuz etmek için insanın kendi beninden neredeyse arınması gerekir. Onun hakkında ne düşündüğünü söylemek için ise insanın kendisi olarak kalması yeterlidir. Bu çaba kesinlikle daha kolaydır. Luther'in ruhunu araştırmaktansa, onun lehinde veya aleyhinde yazmak; Batı uygarlığının en büyük dramlarından birinin derindeki nedenlerini çözmeye çalışmaktansa İmparator IV. Henri'ye karşı Papa VII. Gregorius'a veya VII. Gregorius'a karşı IV. Henri'ye inanmak çok daha kolaydır. Bireysel düzlemin dışına çıkıp devlet arazileri sorununa bakalım. Devrim hükümeti önceki yasalardan vazgeçip bunları parsel parsel ve açık artırmaya gitmeden satma kararı almıştı. Bunun Hazine'nin çıkarlarına ciddi zarar verdiği tartışma götürmez. Günümüzde bazı âlimler bu politikaya karşı şiddetle ayağa kalktılar. Eğer Konvansiyon Meclisi'nde yer alırken böyle bir üslupla konuşmaya cesaret etselerdi, büyük bir kahramanlık sergilemiş olurlardı! Giyotinden uzakta sergilenen bu tehlikesiz şiddet insanı güldürüyor. Ama III yılının o insanlarının gerçekte ne istediklerini araştırsalar daha iyi ederlerdi. Onlar her şeyden önce kırlarda yaşayan yoksul halkın toprak sahibi olmasını kolaylaştırmak istiyorlardı; bütçe dengesinin yerine, yoksul köylülerin ferahlamasını ve böylece onların yeni düzene sadakatini güvence altına almayı tercih ediyorlardı. Haksız mıydılar, haklı mıydılar? Bu noktada bir tarihçinin gecikmiş görüşünün benim için ne önemi olabilir? Bizim ondan tek beklediğimiz, kendi tercihine, bir zamanlar başka bir tercihin de mümkün olduğunu görmesini engelleyecek kertede takılıp kalmamasıdır. Halbuki insanlığın entelektüel gelişiminin verdiği ders açıktır: Bilimler, kadim iyilik ve kötülük insanmerkezciliğini bilinçli bir şekilde terk ettikleri oranda, daha üretken ve dolayısıyla pratik bakımından daha kullanışlı olmuşlardır. Bu-

gün gazları klor gibi kötü ve oksijen gibi iyi gazlar diye ikiye ayıran bir kimyager herkesi güldürür. Ama kimya ilk adımlarını atarken böyle bir tasnifi benimseseydi, orada saplanıp kalma ve cisimler hakkında bilgi üretmekten uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı.

Bununla birlikte, benzerliği fazla zorlamaktan sakınalım. İnsanlarla ilgili bir bilimin *nomenclatura*'sının her zaman kendine özgü çizgileri olacaktır. Fiziksel dünya bilimleri erekçiliği dışlar. Başarı veya başarısızlık, beceriksizlik veya hüner kelimeleri bu dünyada olsa olsa her zaman tehlikelere gebe kurmacalar rolünü üstlenebilirler. Ama aynı kelimeler tarihin normal söz dağarcığının parçasıdırlar. Çünkü tarih, doğası gereği, belli amaçları bilinçli olarak takip edebilen varlıklarla uğraşmak durumundadır.

Muharebeye giren bir ordu komutanının genelde onu kazanmaya uğraştığı kabul edilebilir. İki taraftaki kuvvetler aşağı yukarı eşitken bu muharebeyi kaybediyorsa, yanlış manevra yaptığını söylemek tamamen meşru olur. Bu kazaya sık sık mı uğramaktadır? İyi bir strateji ustası olmadığını söylersek nesnel gözleme dayalı en titiz yargı kurallarının bile dışına çıkmış olmayız. Parasal bir değişiklik yapıldığını ve bunun amacının alacaklılar karşısında borçlulara avantaj sağlamak olduğunu varsayalım. Bunu mükemmel veya içler acısı diye nitelemek, söz konusu iki gruptan biri lehinde tavır almak, dolayısıyla da devlet arazisi hakkındaki tamamen sübjektif bir kavramı keyfi bir biçimde geçmişe taşımak olur. Ama borç yükünü hafifletmeyi amaçlayan operasyonun fiilen –ki bu görülmüştür– tam zıt bir sonuca vardığını düşünelim. "Başarısızlığa uğradı" dediğimizde, bir gerçekliği dürüstçe saptamaktan başka bir şey yapmış sayılmayız. Başarısızlığa uğrayan fiil, insanlığın evriminin temel unsurlarından biridir. Psikolojinin de.

Dahası var. Diyelim ki generalimiz askerlerini bilerek boz-

guna sürüklemiş olsun. İhanet ettiğini ileri sürmekte duraksamayız: Çünkü bunun adı budur. Yoksa tarih, günlük kullanımdaki basit ve doğrudan söz dağarcığının yardımını geri çevirmek gibi fazla ukalaca bir hassasiyet göstermiş olur. Geriye, çağın veya grubun ortak ahlakının böyle bir fiil karşısında ne düşündüğünü araştırmak kalır. İhanet kendince bir konformizm de olabilir: Eski İtalya'nın *condottieri*'leri buna kanıttır.

Kısacası, bir kelime bizim incelemelerimize egemendir ve onlara ışık tutar: "anlamak." İyi tarihçinin tutkulara yabancı olduğunu söylemiyoruz; en azından anlama tutkusu vardır. Bu kelimenin güçlüklerle dolu olduğunu gizlemeyelim, ama aynı zamanda umutlarla da doludur. En önemlisi de dostlukla doludur. Eylemlere varıncaya dek, fazlasıyla yargılıyoruz. "Götürün sehpaya!" diye haykırmak rahat geliyor. Asla yeterince anlamıyoruz. Bizden farklı olan herkes –yabancı, siyasi hasım– hemen her zaman kötü diye kabul ediliyor. Kaçınılmaz mücadeleleri yürütürken bile, ruhları biraz daha anlamak, en çok da henüz vakit varken onlardan uzak durabilmek için gerekir. Tarih, kendi sahte başmelek havalarından vazgeçmek koşuluyla, bu derdimize derman olabilir. Beşeri çeşitlilikler konusunda uçsuz bucaksız bir deneyim, uzun bir insanlar arası karşılaşma sürecidir. Bu karşılaşmanın kardeşçe olması hem hayatın hem de bilimin yararınadır.

2. Beşeri Olguların Çeşitliliğinden Bilinç Birliğine

Ama anlamak asla edilgen bir tavır değildir. Bir bilimi icra etmek için her zaman iki şey gerekir: bir gerçeklik, ama aynı zamanda da bir insan. İnsani gerçeklik, tıpkı fiziksel dünyada da olduğu üzere, muazzam ve alacalı bulacalıdır. Basit bir fotoğrafla, mekanik açıdan eksiksiz böyle bir kopya üret-

me fikrinin anlamlı olduğu varsayılsa bile, okunamaz. Belgelerin olup bitenlerle bizim aramıza ilk süzgeci soktuğu mu söylenecek? Belgelerin çoğunlukla yerli yersiz tasfiye yaptıklarına kuşku yoktur. Buna karşılık, hemen hiçbir zaman bilmek isteyen bir aklın ihtiyaçlarına uygun bir düzenleme yapmazlar. Sadece bulduklarını toplayan her âlim, her beyin gibi tarihçi de seçer ve ayıklar. Kısacası, analiz eder.

Gözlerimin önünde bir Roma mezar yazıtı var: Tek bir amaçla oluşturulmuş, yekpare bir metin. Ama onun içinde bilim adamının sihirli değneğini bekleyen tanıklıklar çok farklı türde.[2] Dildeki olgulara mı önem veriyoruz? Kelimeler, sentaks o çağda ve o yerde yazılmaya çalışılan Latincenin durumu hakkında bilgi verecek ve bu yarı-seçkin dil aracılığıyla gerideki günlük konuşma dilini fark etmemizi sağlayacaklardır. Araştırma tercihimiz inançlara mı yöneliyor? Öte dünya umutlarının tam ortasındayız. Siyasal yaşamla mı ilgileniyoruz? Bir imparator ismi, bir *magistratum* tarihi işimizi kolaylaştıracaktır. İktisatla mı ilgiliyiz? Belki de bu yazıt bilinmeyen bir mesleği ortaya çıkaracaktır. Fazla uzatmıyorum. Şimdi de tek bir belge yerine bir uygarlığın seyrindeki herhangi bir ânı, çok sayıda ve çeşitli belge aracılığıyla bilinen bir ânı ele alalım. O sırada yaşayan insanların içinde insan kaderinin birçok veçhesine hemen hemen eşzamanlı olarak katılmamış, konuşmamış ve komşuları tarafından işitilmemiş, üretici, tüccar veya basit tüketici olmamış, siyasal olayların içinde bir rol oynamasa bile bunların sonuçlarına maruz kalmamış hiç kimse yoktur. Toplamı bir toplumu oluşturan tüm bu çeşitli faaliyetleri, her belgenin veya bireysel ya da kolektif her hayatın bize sundukları şekliyle, karmakarışık bir halde, durmadan birinden di-

2 Bu cümle, çok fazla karalandığı için tüm kelimelerini okuyamadığımız daktilo metnin üstünde yer alan elle yapılmış bir düzeltmenin sonucudur. Bu nedenle, düzeltmeden önceki halini aktaramıyoruz.

ğerine sıçrayarak mı yeniden oluşturacağız? Böyle yapmak, doğal yakınlıklar ve derin bağlantılardan oluşan gerçekliğin hakiki düzenine değil, eşzamanlılığın sadece görünüşteki sırasına berraklığı feda etmek anlamına gelir. Bir deney defteri, laboratuvarda olup bitenin dakika dakika kaydedildiği günce ile aynı şey değildir.

Bu nedenle, insanlığın evrim akışı içinde bazı fenomenler arasında akrabalık adını verdiğimiz bir ilişki fark ettiğimizi sanınca, bu şekilde ayırt edilen her kurum, inanç, pratik, hatta olay türünün bireye veya topluma ilişkin özel ve belli bir noktaya kadar istikrarlı bir eğilimi ifade ettiğinden başka neyi kastederiz ki? Örneğin, dinsel duygular arasında tüm karşıtlıkları aşan ortak bir şey olduğu inkâr edilebilir mi? Bunun zorunlu sonucu olarak, herhangi bir beşeri olgu, aynı türde olgular hakkında önceden bir bilgiye sahip olunursa, her zaman daha iyi anlaşılır. İlk feodal çağda paranın bir ödeme aracı olmadan çok daha önce bir değer birimi olarak kullanımı, Batı ekonomisinin 1850'lerde paraya biçtiği rolden çok farklıydı; 19. yüzyıl ortası ile günümüzün para rejimleri arasındaki karşıtlıklar da en az bu kadar keskindir. Bununla birlikte, para ile ancak bin yılına doğru karşılaşacak bir âlimin, o tarihteki kullanımının gerçek kökenlerini kavramayı kolayca başaramayacağını düşünüyorum. Bu da bir anlamda dikey sayılabilecek bazı uzmanlıkları gerekli kılmaktadır: Tabii ki uzmanlıkların meşru sayılabileceği son derece mütevazı bir ölçüden, yani zihnimizin sınırlarına ve ömrümüzün kısalığına derman olabilme anlamında bir uzmanlıktan bahsediyorum.

Dahası da var. Elimize ham halde geçen bir malzemeyi akılcı bir biçimde düzene sokmayı ihmal edersek, son tahlilde zamanı, dolayısıyla da bizzat tarihi yadsımış oluruz. Çünkü Latincenin söz konusu aşamasını, dilin önceki gelişiminden koparark anlamamız mümkün olabilir mi? Bu mülki-

yet biçimi, şu inançlar kesinlikle mutlak başlangıç noktasındaki hallerinde değildirler. Beşeri fenomenler, belirlenmeleri en eskiden en yeniye doğru işlediği ölçüde, öncelikle benzer fenomen zincirleri tarafından yönlendirilirler. Demek ki onları türlerine göre tasnif etmek temel etkiye sahip kuvvet çizgilerini açığa çıkarmak anlamına gelir.

Bazıları, ama insan faaliyetinin çeşitli tarzları arasında kurduğunuz çizgiler[3] (?) sadece sizin aklınızda mevcut, diye haykıracaklar; her şeyin birbirine karıştığı gerçeklikte onlar yok. Demek ki "soyutlama" yapıyorsunuz. Tamam. Kelimelerden ürkmenin manası var mı? Hiçbir bilim soyutlamadan vazgeçemez. Hayal gücünden de vazgeçemeyeceği gibi. Geçerken belirtmiş olalım, aynı kişilerin birinciyi dışlama iddiası taşırken, ikinciye de genellikle pek iyi gözle bakmamaları anlamlıdır. Bunun her iki ucunda da yanlış anlaşılmış pozitivizm yatar. Beşeri bilimler de bu konuda bir istisna değildir. François Simiand daha kısa süre önce, "benzersiz imtiyazı" kendilerine ayrılmak istenen "nominalist şakalar"a karşı haklı bir sertlikle sesini yükseltmişti. Klorofil işlevi aşırı gerçekçilik manasında iktisadi işlevden ne bakımdan daha "gerçek" olabilir? Soyut bir isim bir tasnif etiketinden başka anlam taşımaz. Ondan beklenebilecek tek şey, olguları bilinmelerine yardım edecek bir düzene göre bir araya getirmesidir. Sadece keyfi tasnifler uğursuzluk getirir. Kendi tasniflerini sürekli sınayıp, gerekiyorsa gözden geçirmek ve özellikle de esnetmek tarihçiye düşer. Zaten bu tasnifler zorunlu olarak çok değişken türdedir.

Örneğin, herkesin "hukuk tarihi" adını verdiği şeyi ele alalım. Hayranlık verici skleroz araçları olan eğitim ve ders kitabı bu ismin içini boşaltmıştır. Ama biz onun neyi kapsadı-

3 "Bazıları"ndan sonraki üç veya dört kelime ne oldukları anlaşılamayacak biçimde karalanmış. Okunabilir daktilo metin daha sonrasından devam ediyor. Ayrıca "çizgiler" kelimesinden de tam emin değiliz.

ğına daha yakından bakalım. Bir hukuk kuralı açık bir şekilde zorlayıcı bir sosyal normdur. Ayrıca kesin bir zor ve ceza sisteminin yardımıyla ona uyulmasını dayatma gücüne sahip bir otorite tarafından yaptırımı sağlanmıştır. Fiilen çok çeşitli faaliyetler benzer temel kurallar tarafından yönetilebilirler. Ama yönlendirici olan asla sadece onlar değildir: Günlük davranışlarımızda sürekli olarak ahlaki, mesleki, dünyevi kurallara uyarız ve bunların kanunlarınkinden farklı bir yaptırım gücü vardır. Zaten kanunun sınırları durmadan dalgalanır ve toplumsal kabul görmüş bir yükümlülük, kanunlar manzumesi içine dahil edilmek veya edilmemek için haliyle tabiatını değiştirmez. Kelimenin dar anlamında hukuk demek ki kendi içlerinde büyük bir çeşitlilik gösteren gerçekliklerin biçimsel zarfıdır ve böylece tek bir inceleme konusu oluşturur, ama mazrufların hiçbirini de bütünüyle kapsamaz. İster günümüzün sürekli kasılmalar ve gevşemeler geçiren küçük ailesi, ister ortaçağın büyük soy zinciri –çok güçlü bir duygular ve çıkarlar çimentosunun bir arada tuttuğu o kolektivite– söz konusu olsun, onun yaşamına nüfuz etmek için herhangi bir aile hukukunun maddelerini teker teker saymak yeterli olabilir mi? Zaman zaman böyle sanıldığı anlaşılıyor: Fransız ailesinin mahrem evrimini anlatmakta bugün bile yaşadığımız acz ve hayal kırıcı sonuçlar bunu yeterince gösteriyor. Bununla birlikte diğerlerinden ayrı tutulan hukuki olgu kavramında doğru bir şeyler de var. Çünkü en azından birçok toplumda hukuk kurallarının uygulanması ve geniş bir ölçüde geliştirilmesi, nispeten uzmanlaşmış ve bu rolde kendi geleneklerine sahip olacak, hatta çoğunlukla kendine özgü bir mantık geliştirecek kadar özerkleşmiş bir grup insanın (bu grubun üyeleri haliyle birçok başka toplumsal işlevi de üstlenebilirdi) eseriydi. Kısacası, hukuk tarihi ancak bir hukukçular tarihi olarak ayrı bir varoluşa sahip olabilirdi: Bir beşeri bilim dalı için bu hiç de fena bir varo-

luş biçimi sayılmaz. Bu şekilde anlaşıldığında, ortak bir beşeri etkiye tabi, ama çok çeşitlilik gösteren fenomenlere zorunlu olarak eksik, ama kendi sınırları içinde birçok şeyi ortaya çıkaran bir ışık tutar. Gerçeğe yönelik bir bakış açısı sunar.

"Beşeri coğrafya" diye adlandırılma alışkanlığı bulunan disiplin de çok farklı türde bir bölünmeyi gündeme getirir. Burada bakış açısı, kendisi bundan her zaman kuşkulanmasa da hukuk tarihinde olduğu üzere, bir grup zihniyetinin faaliyeti; veya din tarihinde olduğu üzere, insanlığa yabancı güçler imgesinin esinlediği inançlar, duygular, gönül atılımları ve ruh sarsıntıları; ya da iktisat tarihinde olduğu üzere, maddi ihtiyaçları giderme ve düzene sokma çabaları gibi beşeri bir olgunun kendine özgü doğası içinde şekillenmez. Araştırma, çok sayıda sosyal fenomende ortak olarak bulunan bir bağlantılar türüne odaklanır. "Beşeri coğrafya" toplumları fiziksel ortamlarıyla ilişkileri içinde inceler: İnsan kesintisiz bir şekilde şeyler üzerine etki ederken, şeylerin de onu etkilediği iki yönlü bir alışveriş söz konusudur. Demek ki burada da, başka perspektiflerle de tamamlanması gereken bir perspektifle karşı karşıyayız. Nitekim her türlü araştırmada analizin rolü de zaten budur. Bilim gerçekliği daha iyi inceleyebilmek için ayrıştırır ve bunu ışınları sürekli olarak bileşen ve iç içe geçen bir çapraz projektörler sistemi sayesinde gerçekleştirir. Her projektör tek başına her şeyi görebileceği iddiasına kapılınca, bilginin her kantonu kendini yurdun bütünü sanınca tehlike başlar.

Bununla birlikte, bir kez daha doğa bilimleri ile bir beşeri bilim arasında sözde bir sahte geometrik paralellik kurmaktan sakınalım. Benim penceremden bakıldığında, her bilim adamının kendi malını alıp bütünle fazla ilgilenmediği görülüyor. Fizikçi göğün mavisini, kimyager derenin suyunu, botanikçi otu açıklıyor. Benim gördüğüm ve beni duygulandı-

ran haliyle manzarayı yeniden oluşturma işini, eğer ressam veya şair üstlenmeyi kabul ederse, sanata bırakıyorlar. Çünkü bir birlik olarak manzara sadece benim bilincimde var oluyor ve bu bilgi biçimlerinin uyguladıkları ve başarılarıyla doğruladıkları şekliyle bilimsel metodun özelliği, seyredeni bilinçli olarak bir kenara bırakıp sadece seyredilen nesneleri bilmeye çalışmaktır. Zihnimizin şeyler arasında kurduğu bağlar onlara keyfi geliyor; onları bilerek kırıyor ve kendilerine göre daha sahici bir çeşitlilik oluşturuyorlar. Bununla birlikte organik dünya, analizcilerinin karşısına daha hassas problemler çıkartmaya başladı bile. Biyolog, daha kullanışlı olduğu gerekçesiyle, solunumu, sindirimi, bedenin motor işlevlerini ayrı ayrı inceleyedursun, bütün bunların üstünde anlatılması gereken bireyin bulunduğunu bilmezden gelemiyor. Ama tarihte yaşanan güçlükler farklı bir öze sahip. Çünkü tarihin konusu, sonuçta, insan bilinçleridir. Bu bilinçler arasında kurulan ilişkiler, onların sahne olduğu sirayetler, hatta birbirine karışmalar tarihin gözünde gerçekliğin kendisini oluşturuyor.

Ama *homo religiosus*, *homo œconomicus*, *homo politicus*,* kısacası listesi istendiği gibi uzatılabilecek tüm bu –us'lu insanları aslında olduklarından başka bir şeymiş gibi görmekten kaçınalım; onlar, can sıkıcı olmadıkları sürece, kullanışlı hayaletlerdir. İçlerinde tek kanlı canlı varlık, tüm bunları şahsında bir araya toplayan insandır.

Gerçi bilinçlerin kendi iç bölmeleri vardır ama bazılarımız da bu bölme duvarlarını çekmekte çok becerikli olduklarını gösteriyorlar. Gustave Lenotre, teröristlerin [Fransız Devrimi'nin terör çağı kastediliyor – ç.n.] arasında birçok mükemmel aile babasıyla karşılaştıkça şaşırıp duruyordu. Büyük devrimcilerimiz, sundukları manzara nazlı nazlı burjuvalaşmış bir izleyici kitlesinin çok hoşuna giden ha-

(*) (Lat.) Dinsel insan, iktisadi insan, siyasal insan – e.n.

kiki kan içiciler olsalar da, bu hayret yine de oldukça kestirme bir psikoloji anlayışını ele veriyor. İnsanların üç veya dört farklı düzlemde birbirlerinden ayrı kalmasını istedikleri birçok hayat sürdürmesi ve bazen bunları böyle korumayı başarması bir şeydir! Ama buradan hareketle benliğin temeldeki birliğini ve bu farklı tavırların sürekli iç içe geçişlerini inkâr etmek apayrı bir şeydir. Matematikçi Pascal ile Hıristiyan Pascal birbirine iki yabancı mıydı? Din adamı hekim François Rabelais ile Pantagruel'vari bir hafızaya sahip Alcofribas'nın yolları hiç kesişmiyor muydu? Tek bir aktör tarafından sırayla oynanan roller bir melodramın klişe kişilikleri kadar sert bir tezat içinde olsalar bile, iyi bakıldığında da bu antitezin daha derinlerdeki bir dayanışmanın maskesi olduğu görülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla metreslerini döven içli şair Florian ile çok dalga geçilmiştir; ama belki de mısralarına yaydığı tüm o yumuşaklık, gerçek davranışında bunu başaramamasını telafi etmek içindi. Ortaçağın tüccarı Kilise'nin tefecilik ve adil fiyat konusundaki buyruklarını gün boyu ihlal ettikten sonra, Notre-Dame'a dua etmeye gidip, ömrünün son yıllarını dini ve hayırsever vakıfları çoğaltmaya adarken; "zor zamanlar"ın* büyük imalatçısı yırtık pırtık giysiler içinde dolanan çocukların sefil ücretlerinden artırdığı paralarla hastaneler inşa ederken, sık sık söylendiği üzere, sadece gökten yağacak yıldırımlara karşı bu iman veya hayırseverlik patlamalarıyla oldukça aşağılık bir sigorta yaptırmaya mı uğraşıyorlardı, yoksa kendilerine bile itiraf etmeseler de zorlu günlük pratik nedeniyle bastırmak zorunda kaldıkları gizli gönül ihtiyaçlarını mı gidermeye çalışıyorlardı? Bunlar kaçışı da çok andıran güçlü çelişkilerdir.[4]

(*) Dickens'ın romanı – ç.n.

4 IV-11 numaralı daktilo sayfa bu kelimelerle sona eriyor. Sayfa IV-12 eksik, bu nedenle eksik metni oluşturmak için Lucien Febvre'in talimatlarıyla hazırlanmış daktilo metne başvurmak zorunda kaldık.

Bireylerden topluma geçelim mi? Toplum, hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin, sonuçta bireysel bilinçlerin toplamı demeyelim de (bu kuşkusuz çok eksik kalır) en azından çarpımından başka bir şey olmadığı için, aynı sürekli etkileşim oyununun orada da karşımıza çıkması şaşırtıcı olmayacaktır. 12. yüzyıldan en azından Reform çağına kadar dokumacı topluluklarının sapkın din akımlarının öncelikli sahalarından birini oluşturduğu kesin bir olgudur. Bu da bir din tarihi fişi için kesinlikle güzel bir malzemedir. Bu kartonu özenle çekmecesine yerleştirelim. Onun yanındaki, bu kez "iktisat tarihi" diye etiketlenmiş çekmecelerde de ikinci bir not demeti oluşturalım. Mekikle çalışan bu küçük, hareketli topluluklarla işimiz bitmiş mi olacak? Geriye bir de onları izah etmek kalacak, çünkü onların temel özelliklerinden biri din alanını iktisadi alanla yan yana var etmek değil, iç içe geçirmek olmuştur. Bizden önceki birkaç kuşağın bu konuda gösterdikleri o kadar şaşırtıcı "emin olma, güven, ahlaki denge" görünümü çok dikkatini çeken Lucien Febvre, bunun öncelikli iki nedenini şöyle saptar: De Laplace'ın kozmolojik sisteminin idrakler üzerindeki egemenliği ve para rejiminin "anormal sabitliği." İlk bakışta nitelik olarak bunlardan daha karşıt beşeri olgu bulunamaz gibi geliyor. Yine de bir grubun zihinsel tavrına ayırt edici özelliğini vermek konusunda işbirliğine girmişlerdi.

Kuşkusuz, kolektif ölçekteki bu ilişkiler de herhangi bir kişisel bilinç içindekiler gibi basit değildir. Bugün, dümdüz bir şekilde edebiyat "toplumun ifadesidir" diye yazmayı göze alamayız. En azından, bir aynanın yansıttığı nesnenin "ifadesi" olması tarzında bir ifade kesinlikle söz konusu değildir. Bir mutabakatı olduğu kadar savunma tepkilerini de yansıtabilir. Neredeyse kaçınılmaz bir şekilde,[5] çok sayı-

5 Lucien Febvre tarafından oluşturulmuş metinden yapılan alıntı burada sona eriyor.

da miras kalmış temayı, atölyede öğrenilmiş biçimsel mekanizmaları, eski estetik uzlaşımları da taşır ve bunlar hep geciktirme nedenleridir. Focillon, keskin bir öngörüyle, "Aynı tarihte siyasi, iktisadi, sanatsal alanların hepsi kendi eğrilerinde aynı konumu işgal etmezler –ben olsam, 'mutlaka aynı konumu işgal etmezler,' derdim– " diye yazıyor. Ama toplumsal yaşam her zaman kesik kesik ilerleyen ritmini bu zaman farklarından alır. Aynı şekilde, bireylerin çoğunda, antik psikolojinin çoğulcu diliyle söyleyecek olursak, çeşitli ruhlar nadiren aynı yaştadır: Sayısız olgun insan hâlâ çocuksu yanlara sahiptir!

Michelet 1837'de Sainte-Beuve'e şöyle diyordu: "Anlatının içine siyasi tarihten başka bir şey sokmasaydım, tarihin çeşitli unsurlarını (din, hukuk, coğrafya, edebiyat, sanat, vb) hiç hesaba katmasaydım, gidişatım bambaşka olurdu. Ama büyük bir yaşamsal hareket gerekliydi, çünkü tüm bu çeşitli unsurlar anlatının birliği içinde yörüngede bir arada dönüyorlardı." Fustel de Coulanges da 1880'de[6] Sorbonne'daki dinleyicilerine şunları söylüyordu: "Fransa'nın geçmişini parçalar halinde paylaşmış yüz uzman düşünün: Sonunda Fransa'nın tarihini yazmış olacaklarını mı sanıyorsunuz? Ben çok kuşkuluyum; en azından olgular arasındaki bağ eksik kalacaktır, halbuki bu bağ da tarihsel bir gerçekliktir." "Yaşamsal hareket", "bağ": Bu imgeler arasındaki karşıtlık anlamlı. Michelet organik alanın terimleriyle düşünüyor, hissediyordu; Newton evrenini bilimin nihayetine ermiş modeli olarak gören bir çağın evladı olarak, Fustel metaforlarını uzaydan seçiyordu. Onların temeldeki uyumu sesini daha güçlü kılıyordu: Birey gibi toplum da mekanik biçimde bir araya getirilmiş bir iskambil *falına* benzemez; peş peşe, her biri kendi içinde incelenen parçalar hakkındaki bil-

6 Marc Bloch tarih yerini boş bırakmıştı. Bir önceki baskıda yer alan tarihi kullanıyoruz.

gi asla bütün hakkındaki bilgiyi temin etmez; hatta parçalar hakkındaki bilgiyi de vermez.

Ama Fustel gibi Michelet'nin de bizi davet ettiği yeniden oluşturma çalışması ancak analizden sonra gelebilir. Daha doğrusu: Bu yeniden oluşturma çalışması, analizin uzantısından, varlık nedeninden başka bir şey değildir. Gözlenmekten çok seyredilen ilk görüntüde, hiçbir şey ayrı ayrı olmadığına göre bağlantılar nasıl ayırt edilebilir ki? O hassas ağ, ancak olgular önce özel türler halinde tasnif edildikten sonra ortaya çıkabilir. Bu nedenle, etkilerinin ve tepkilerinin sürekli iç içe geçişleri içinde yaşama sadık kalmak için, genellikle tek bir âlimin sınırlarını aşan fazlasıyla geniş bir çaba içinde onun tamamını kucaklama iddiası taşımaya hiç gerek yoktur. Bir toplumun incelenmesini onun veçhelerinden biri, daha doğrusu bu veçhelerden birinin, inançların, sınıflar veya gruplar yapısının, siyasal krizlerin, vb. ortaya çıkardığı problemlerden biri üzerine yoğunlaştırmaktan daha meşru, daha sağlıklı bir şey olamaz. Bu gerekçeli tercih, problemlerin daha sağlam bir şekilde konmasını sağlamakla kalmaz: Temas ve alışveriş olguları da daha berrak bir şekilde ortaya çıkar. Yeter ki onları keşfetmek yönünde bir istek olsun. Rönesans Avrupası'nın o büyük tüccarlarını, kumaş veya baharat satıcılarını, bakır, cıva veya şap istifçilerini, imparatorların ve kralların bankerlerini gerçekten, bizatihi mallarıyla birlikte tanımak istiyor musunuz? Holbein'a tablolarını yaptırdıklarını, Erasmus veya Luther okuduklarını da hatırlamanızda fayda var. Ortaçağ vasalının senyörüne karşı tavrını anlamak için Tanrı'sına karşı tavrının ne olduğu hakkında da bilgi toplamanız gerek. Tarihçi asla zamanın dışına çıkmaz. Ama kökenler hakkındaki tartışmanın da bize gösterdiği üzere, zamanın içindeki zorunlu bir salınımla kâh[7] birbirine benzeyen feno-

7 IV-14 numaralı daktilo sayfa bu kelimelerle sona eriyor. IV-15 eksik. Bu nedenle s. 179'deki 4. dipnotta belirtilen yöntem burada da kullanıldı.

menlerin süreyi bir uçtan bir uca kateden büyük dalgalarını, kâh bu akımların bilinçlerin güçlü düğümünde sıkıştıkları beşeri ânı dikkate alır.

3. Nomenclatura

Ama bir insanın veya toplumun faaliyetlerinin başlıca veçhelerini ayırt etmekle yetinmek yetersiz kalır. Bu büyük olgu gruplarının her birinin içinde yeni ve daha hassas bir analiz çabası şarttır. Bir siyasal sistemi oluşturan kurumları, bir dini oluşturan çeşitli inançları, ibadetleri, duyguları belirlemek gerekir. Bu parçaların ve bütünlerin her birinde onları aynı türde başka gerçekliklere hem yaklaştıran, hem de uzaklaştıran özellikler saptanmalıdır. Bu tasnif sorunu, deneydeki temel *nomenclatura* sorunundan ayrılmaz.

Çünkü her analizde araç olarak öncelikle uygun bir dil, olguların dış hatlarını kesin bir şekilde çizerken yeni keşiflere de adım adım uyum sağlayabilecek esnekliğe sahip bir dil, özellikle de dalgalanmalara veya yanlış anlamalara meydan bırakmayacak bir dil gerekir. Biz tarihçilerin zayıf noktası tam da budur. Bizi hiç sevmeyen keskin zekâlı bir yazar bunu gayet iyi görmüştü: "Muğlak ve istatistik kökenli anlamların yerini net ve özel tanımların ve uzlaşımların aldığı o belirleyici önemdeki an tarihte henüz yaşanmamıştır." Paul Valéry böyle diyor. Ama bu doğruluk saati henüz çalmamışsa bile, bir gün çalması imkânsız mıdır? Ondan da önce, niye çalması bu kadar gecikmektedir?

Kimya kendi işaretler malzemesini şekillendirdi. Kelimelerine bakın: Yanılmıyorsam, "gaz" Fransız dilinin sahip olduğu, gerçekten icat edilmiş nadir kelimelerden biridir. Çünkü kimyanın, doğaları gereği kendilerine ad koyamayan gerçekliklere seslenmek gibi büyük bir avantajı vardı. Red-

dettiği muğlak algılama dili, en az onun yerine geçirdiği tasnif edilmiş ve denetlenen gözlem dili kadar, şeylerin dışında ve bu anlamda keyfiydi: İster vitriol, ister sülfürik asit deyin, cismin kendisinin bunda hiçbir dahli yoktur. Ama bir beşeri bilimde işler çok farklıdır. İnsanlar, eylemlerine, inançlarına ve toplum yaşamlarının çeşitli veçhelerine adlar koymak için,[8] onların nesnel bir araştırmanın konusu haline gelmelerini beklememişlerdir. Demek ki tarih söz dağarcığının en büyük kısmını doğrudan incelediği malzemeden almaktadır. Uzun süre kullanılarak yıpranmış ve biçimi bozulmuş bu söz dağarcığını kabullenmektedir; üstelik teknisyenlerin önceden gerçekleştirilmiş ciddi istişare çabasının ürünü olmayan her ifade sistemi gibi, bu söz dağarcığı çoğunlukla ilk doğduğundan beri muğlak bir niteliktedir.

En kötüsü, bu alıntılarda bile bir birlik bulunmamasıdır. Belgeler kendi *nomenclatura*'larını dayatma eğilimindedir; tarihçi eğer onları dinlerse, her seferinde değişen bir çağın dikte ettiği şekle göre yazar. Ama diğer yandan doğal olarak kendi zamanının kategorilerine göre, dolayısıyla o zamanın kelimeleriyle düşünür: Patricilerden söz ettiğimizde yaşlı Cato ile çağdaş biri ne dediğimizi anlar; buna karşılık Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı krizlerde "burjuvazi"nin rolünden söz eden yazar bu ismi ve fikri Latinceye nasıl tercüme edebilir? Bu nedenle, tarihin dili neredeyse zorunlu olarak iki ayrı yönelime bölünür. Bunları sırayla gözden geçirelim.

Geçmişin terminolojisini tekrarlamak veya kopya etmek, ilk bakışta oldukça güvenli bir yol gibi gözükebilir. Bununla birlikte, uygulamada sayısız güçlükle karşılaşılır.

Birincisi, şeylerdeki değişimler her zaman isimlerinde de buna koşut değişimleri peşleri sıra sürüklemezler. Her di-

8 Lucien Febvre tarafından oluşturulmuş metinden yapılan alıntı burada sona eriyor.

le içkin olan gelenekçi niteliğin olduğu gibi, insanların çoğunun mustarip olduğu yaratıcılık zaafının da doğal sonucu budur.

Bu gözlem alet edevat için bile geçerlidir; halbuki bu alanda genellikle çok derin değişiklikler söz konusudur.[9] Komşum bana, "Arabayla çıkıyorum" dediğinde, atlı bir arabayı mı otomobili mi kastediyor? Ancak önceden arabalığı veya garajı hakkında bir deney sahibi olmuşsam bu soruya cevap verebilirim. Kâğıt üzerinde, *aratrum* tekerleksiz, *carruca* ise tekerlekli çift sürme aracını ifade ediyordu. Bununla birlikte ilki ikincisinden daha önce ortaya çıktığı için, bir metinde eski kelimeye rastladığımda onun yeni alet için de kullanılmadığından nasıl emin olacağım? Tam tersten gidildiğinde, Mathieu de Dombasle tasarladığı tarla sürme aletine "*charrue*" adını vermişti, ama tekerleği olmayan bu araç aslında tam bir kara sabandı (*araire*).

Ama bu kadar maddi olmayan türde gerçeklikler dikkate alındığında, miras kalmış isme bu bağlılık çok daha güçlü bir şekilde kendini belli eder! Çünkü böylesi durumlarda dönüşümler, etkiledikleri insanlar tarafından algılanamayacak kadar yavaş gerçekleşirler. Etiketi değiştirme ihtiyacı duymazlar, çünkü içerikteki değişimi yakalayamazlar. Fransızcadaki "*serf*"in kaynağı olan Latince *servus* kelimesi yüzyıllar boyunca yaşamıştır. Ama bu şekilde ifade edilen insanlık durumunda peş peşe öyle çok değişim yaşanmıştır ki, antik Roma'nın *servus*'u ile Saint-Louis Fransası'nın serfi arasındaki karşıtlıklar benzerliklerden çok daha ağır basar. Bu nedenle tarihçiler genellikle "serf"i ortaçağ için kullanmayı tercih etmiş, antikçağ söz konusu olduğunda ise, "köleler"den bahsetmişlerdir. Başka bir deyişle, kopyanın yerine burada eşdeğeri yeğlemişlerdir. Bu arada dilin renkle-

9 IV-16 numaralı daktilo sayfa bu kelimelerle sona eriyor. IV-17 eksik. Bu nedenle önceki burada da kullanıldı.

rindeki ahengin birazını özündeki doğruluğa feda etmişlerdir; çünkü bu şekilde Roma ortamına taşıdıkları terim, aslında ancak bin yılına doğru, Slav esirlerin Batı'nın yerli serflerine tamamen yabancı, mutlak bir bağımlılık modeli sundukları anlaşılan insan pazarlarında doğmuştur. Zaman aralığının uçlarında kalındığı sürece kullanışlı bir terim söz konusudur.[10] Bununla birlikte, söz konusu aralık içinde serfin karşısında kölenin ortadan silineceği sınır nasıl tarihlendirilebilir? Bu, ezeli saman yığınında iğne arama sofizmidir. Her halükârda, olguların kendisini doğru aktarabilmek için onların dilinin yerine tamamen uydurulmuş olmasa bile en azından elden geçirilmiş ve zaman içindeki yeri değiştirilmiş bir *nomenclatura* geçirmek zorunda kalıyoruz.

Tam ters yönde bakıldığında, şeylerde hiçbir değişim yaşanmadan isimlerin zaman veya mekân içinde değiştiğine de rastlanır.

Bazen bir kelimenin kaydetmeye yaradığı nesne veya fiil hiç değişmese de dilin evrimine özgü nedenler o kelimenin silinmesine yol açabilir. Çünkü dilbilimsel olguların kendi direnç veya uysallık katsayıları vardır. Roma kökenli dillerde Latince *emere* fiilinin kaybolduğunu ve onun yerini çok farklı kökenlerden fiillerin – "*acheter*",* "*comprar*", vb– aldığını saptayan bir bilim adamı, buradan hareketle Roma'nın mirasçısı olan toplumlardaki alışveriş düzenini etkilemiş dönüşümler hakkında en geniş, en yaratıcı sonuçları çıkarabileceğini düşünmüştü. Bu tartışmasız olgunun münferit bir olay gibi ele alınıp alınamayacağını hiç sorgulamamıştı. Oysa ki Latinceden türemiş dillerde fazla kısa ve bu nedenle, sessiz hecelerin de yardımıyla yavaş yavaş ayırt edilmez hale gelmiş kelimelerin devre dışı kalması çok yaygın bir hadi-

(*) Satın almak – ç.n.

10 Lucien Febvre tarafından oluşturulmuş metinden yapılan alıntı burada sona eriyor.

sedir. Tamamen fonetik türden bir fenomen söz konusudur ve bir telaffuz macerasını bir iktisadi uygarlık özelliği sanma hatası epey eğlendiricidir.[11]

Ayrıca, tek tip bir söz dağarcığının yerleşmesine veya korunmasına asıl karşı çıkan, sosyal koşullardır. Ortaçağ toplumları gibi çok parçalanmış toplumlarda, temelde aynı olan kurumların değişik yerlerde çok farklı terimlerle ifade edilmesi sık görülen bir olguydu. Günümüzde bile, kırsal lehçeler arasında en yaygın nesnelerin ve en genel âdetlerin adlandırılmasında dahi büyük farklılıklar vardır. Kuzey Fransa'da "mezra" adı verilen yere bu satırları yazdığım Merkez eyaletinde "köy" denir; Kuzey'de köy denen yer burada "kasaba" dır. Bu sözel ayrılıklar kendi içlerinde son derece dikkate değer olgulardır. Bununla birlikte, tarihçi kendi terminolojisini onlara uydurursa sadece söyleminin anlaşılırlığını zedelemekle kalmaz; ödevlerinin ilk sırasında yer alan tasnif işini de yerine getirememiş olur.

Bizim bilimimiz, matematik veya kimyada olduğu gibi her türlü ulusal dilden kopuk bir simgeler sistemine sahip değildir. Tarihçi sadece kelimelerle, yani yaşadığı ülkenin kelimeleriyle konuşur. Ölü veya hâlâ yaşayan yabancı bir dilde ifade edilmiş gerçekliklerle mi karşı karşıya geldi? Tercüme yapmak zorunda kalır. Kelimeler sıradan şeyler veya eylemlerle ilgiliyse bunun önünde hiçbir ciddi engel yoktur: Söz dağarcığının bu sıradan kelimeleri kolayca tam karşılıklarına çevrilir. Buna karşılık, bir toplumun yaşamına daha derinden katılan kurumlar, inançlar, âdetler ortaya çıktığında bunların farklı bir topluma göre şekillenmiş başka bir dile aktarılması tehlikelerle dolu bir girişime dönüşür. Karşı-

11 "Çünkü dilbilimsel olguların" diye başlayan bu bölüm, ilk yazımda İkinci Bölüm'de yer alan ve tarihe yardımcı bilimlerin yanlış bilinmesini örnekleyen bölümün yeniden yazılmış halidir.

lık olarak denk gelecek kelime seçmek, bir benzerlik bulunduğunu varsaymaktır. Bu benzerliğin, en iyi koşulda, sadece yüzeyde kalabileceğine dikkat etmek gerekir.

O zaman orijinal terimi açıklayarak aynen korumaya razı mı olmalıyız? Bazen bunu yapmak şart olur. 1919'da Weimar Anayasası'nda *Reich* isminin korunduğunu gören bazı köşe yazarlarımız, "Ne tuhaf bir cumhuriyet!" diye haykırdılar. "Gördünüz mü? Kendisine 'imparatorluk' demekte ısrar ediyor!" Gerçek, *Reich*'ın bir imparator fikrini asla kendiliğinden çağrıştırmamasıyla sınırlı değildir; ayrılıkçılık ile birlik arasında sürekli gidip gelen bir siyasal tarihin imgeleriyle birleştiğinde, bu kelime bambaşka bir ulusal geçmişin yansıdığı bir dile en ufak çeviri çabasının bile yersiz olacağı fazlasıyla Alman bir tınıya sahiptir.

Bununla birlikte en az çabayla sağlanan gerçek çözüm olan bu mekanik kopyalamayı nasıl genellemeli? Hatta her türlü dil arılığı kaygısını da bir kenara bırakalım; yine de cümlelerini yabancı kelimelerle dolduran tarihçilerin, yerel lehçe kullana kullana sonunda ne köylünün ne de kentlinin kendini bulabileceği bir jargona doğru kayan tarihi roman yazarlarını taklit eder bir duruma düşmeleri tatsız olur. Her türlü denklik denemesinden vazgeçmek çoğunlukla doğrudan gerçekliği zedeler. Sanırım 18. yüzyıla uzanan bir teamüle göre, Fransızcadaki "serf" ve diğer Batı dillerindeki yakın manalı kelimeler toprağın efendisine, Çarlık döneminin eski Rusya'sının *krepostnıy*'sına* mutlak bağımlı köylüyü ifade etmekteymiş. Bundan daha yersiz bir benzetme zor düşünülür. Bir yanda, adım adım gerçek köleliğe dönüşen bir toprağa bağlılık rejimi; diğer yanda, tüm katılığına rağmen insana her türlü haktan yoksun bir şey gibi davranmaktan çok uzak olan bir kişisel bağımlılık biçimi: Sözde Rus serfli-

(*) (Rus.) Toprağa bağlı köylüler – e.n.

ğinin, bizim ortaçağ serfliğimizle ortak hiçbir yanı yok gibidir. Ama *krepostnıy*'ı olduğu gibi alıp kullanmak da bizi bir yere götürmez. Çünkü Romanya, Macaristan, Polonya, hatta Doğu Almanya'ya kadar, Rusya'da oluşan köylü bağımlılığı biçimine çok yakın biçimler var olmuştur.[12] O zaman yeri geldikçe, sırasıyla Rumence, Macarca, Lehçe, Almanca veya Rusça terimler mi kullanılacaktır? Bu, işin özünü, olgular arasındaki derin bağlantıları doğru bir *nomenclatura* ile ifade ederek yeniden oluşturmayı yine gözden kaçırmak anlamına gelir. Etiket yanlış seçilmiştir. Ulusal isimleri kopya etmek yerine onların üstüne yapıştırılacak ortak bir etiket gerekliliğini korumaktadır.

Birçok toplum, hiyerarşik çift dillilik adı verilebilecek şeyi uygulamıştır. İki dil, halk dili ve seçkin dil çatışıyordu. Günlük halk dilinde düşünülen ve söylenilen şeyler, sadece veya tercihen ikinci dilde yazılıyordu. Örneğin Etiyopya 11. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Gu'ez dilinde yazıyor, Amharca dilinde konuşuyordu. Örneğin İnciller, Aramice konuşuldukları varsayılabilecek sözleri o sırada Doğu'nun büyük kültür dili olan Yunanca ile nakletmişlerdir. Bize daha yakın bir dönemde, ortaçağın idari dili ve kendisini anlattığı tek dil Latince olmuştur. Ölü uygarlıklardan miras kalmış veya yabancı uygarlıklardan alınmış bu âlim, rahip ve noter dilleri başlangıçlarında, ifade etmek zorunda kaldıkları birçok gerçeklik için yaratılmamışlardı. Bu görevi ancak tam teşekküllü bir aktarım sistemi aracılığıyla ve kaçınılmaz bir beceriksizlikle başarabiliyorlardı.

Oysa ki bir toplumu –maddi tanıklıklar dışında– yazılı metinleri aracılığıyla tanırız. Böyle bir çift dilliliğin hâkim

12 "Bizim bilimimiz, matematik veya kimyada olduğu gibi" diye başlayan IV-17 numaralı el yazması yaprak bu kelimelerle sona ermektedir. Daktilo için bu metin kullanılmıştır ve ikisi aynıdır.

olduğu toplumlar bize başlıca birçok özellikleri bakımından arkası şöyle böyle seçilebilen bir tül perde ile örtülüymüş gibi görünürler. Hatta bazen araya bir perde daha girer. Fatih William'ın çıkarttırdığı büyük İngiltere kadastrosu, meşhur *Domesday Book*, Norman veya Mans'lı rahiplerin eseriydi. Onlar tamamen İngiltere'ye özgü kurumları Latince betimlemekle kalmamış, ayrıca bunları önce Fransızca düşünmüşlerdi. Tarihçi terimlerin ikamesiyle yaratılmış bu *nomenclatura*'lar ile karşı karşıya kaldığında aynı çalışmayı sondan başa doğru yinelemekten başka çıkar yol bulamaz. Eğer karşılıklar uygun bir biçimde seçilmiş ve en önemlisi tutarlı bir biçimde kullanılmışsa iş kolaylaşır. Kronikçilerin "konsüller"inin aslında kontlar olduğu fazla zorluk çekmeden anlaşılır. Ama ne yazık ki bu kadar elverişli olmayan durumlar da vardır. *Domesday Book*'un *colliberti*'leri, *bordarii*'leri* kimdi? Latince yaldızlar soyulduğunda, Batı Fransa ağızlarının "*cuverts*", "*bordiers*" kelimeleri kolayca yerine oturtulabilir. Ama onların hangi İngilizce terimleri ifade ettikleri konusunda duraksarız. Bir şey kesindir: Kullanılan karşılık kendini kabul ettirememiştir. Çünkü belgeyi yazanlardan sadece birkaçı tarafından başvurulan bu karşılıklar onlardan sonra hiç kimse tarafından yeniden kullanılmamıştır. Bizim 11. ve 12. yüzyıl sözleşmelerimizin *colonus*'u neydi? Manasız bir soru. Yaşayan bir şeyi artık ifade etmediği için avam dilde mirasçısı bulunmayan kelime, bir tercüme oyunundan başka bir şey değildi; noterler tarafından çok çeşitli hukuki veya iktisadi koşulları güzel klasik Latince ile ifade etmek üzere kullanılmıştı.

Aynı zamanda, birbirinden zorunlu olarak farklı bu iki dil arasındaki karşıtlık aslında tüm toplumlarda ortak olan tezatların en uç örneğini yansıtmaktadır. Bizimki gibi en bir-

(*) (Lat.) Sınır alayı – e.n.

leşik uluslara varıncaya dek, her küçük mesleki kolektivite, kültürü veya servetiyle ayırt edilen her grup kendi özel ifade biçimine sahiptir. Ama tüm gruplar yazmaz veya diğerleri kadar yazmaz ya da yazdıklarını sonraki kuşaklara aktarmak konusunda diğerleri kadar şanslı değildirler. Herkesin bildiği gibi, bir adli sorgu zaptının söylenen sözleri aynen aktardığına çok az rastlanır; zabıt kâtibi, neredeyse kendiliğinden bir yaklaşımla, sentaksı düzene sokar, berraklaştırır, yeniden oluşturur, fazla bayağı bulunan kelimeleri ayıklar.[13] Geçmişin uygarlıklarının da kendi zabıt kâtipleri vardı: kronikçiler, özellikle de hukukçular. Bize herkesten önce onların sesi ulaşmaktadır. Onların kullandıkları kelimelerin, bu kelimeler aracılığıyla önümüze sürdükleri tasniflerin çoğunlukla sistemli bir şekilde yapılan ve gelenekten abartılı biçimde etkilenen seçkin bir metin düzenlemesinin sonucu olduğunu unutmayalım. Karolenj döneminin nüfus tahriri veya ferman derlemelerinin karışık, çelişkili ve muhtemelen suni terminolojisiyle uğraşacağımıza, o devrin bir köyünde dolaşıp kendi koşullarından bahseden köylüleri veya uyruklarının durumunu konuşan senyörleri dinleyebilseydik kimbilir ne büyük sürprizlerle karşılaşırdık! Günlük pratiğin bu şekilde kendisini betimlemesi de bize tüm yaşamı yansıtmazdı kuşkusuz, –çünkü din veya hukuk adamlarından kaynaklanan ifade ve dolayısıyla yorum çabaları da somut olarak tesirli güçlerdir– ama en azından derindeki bir dokuya ulaşmış olurduk. Sıradan insanların dudaklarından dökülen –ister dünün ister bugünün Tanrı'sına edilmiş– du-

13 Sorgu hâkimliği ve hâkimlik mesleği pratiği burada bir belirleme yapmamı gerekli kılıyor: En azından günümüz Fransa'sında bir sorgunun zaptı ancak fiziksel olarak zabıt kâtibi tarafından tutulur; tutanak sorgu hâkimi tarafından dikte edilir ve dikte edilen bu metin çoğunlukla sorguya çekilen veya dinlenen kişinin sözlerine tam anlamıyla "ihanet eder"; mahkemelerdeki durum da daha iyi değildir; tartışmaların tutanağını zabıt kâtibi hazırlar, çoğunlukla kısaltılan bu metinler oturumda gerçekten olup bitenle ancak uzaktan bağlantılıdır.

alara erişebilseydik kimbilir neler öğrenirdik! Tabii onların da gönüllerindeki coşkuyu budamadan yansıtmayı bilmeleri koşuluyla...

Çünkü son tahlilde en büyük engel budur. Bir insan açısından kendini ifade etmekten daha zor bir şey yoktur. Ama varoluşumuzun örgüsünü oluşturan akışkan toplumsal gerçekliklere hem muğlaklıktan hem de sahte kesinlikten muaf isimler bulmak da en az bu kadar zahmetlidir. En alışılmış terimler aşağı yukarı ifadeler olmanın ötesine hiç geçmezler. Kesin anlamları olduğu düşünülebilecek dine ilişkin terimler bile bunun dışında kalmaz. Fransa'nın dinsel haritasına bakarken Le Bras gibi bir âlimin bugün fazlasıyla basit "Katolik" etiketinin yerine ne kadar çok ayrıntı farklılığı eklemek zorunda kaldığını görürsünüz. Bu yaklaşım, inançlarının –belki de çoğunlukla inançsızlıklarının– tepesinden Erasmus hakkında katı bir tutumla "Katolik" veya "Katolik değil" diye kestirip atan tarihçileri düşündürmelidir. Çok farklı başka gerçekliklere de uygun isimler yakıştırılamamıştır. Günümüzde bir işçi sınıf bilincinden, çok zayıf bile olsa, kolayca söz etmektedir. Bu gerekçeli ve zırhlı dayanışma duygusunun kendini en berrak ve güçlü şekilde Ancien Régime'in* sonuna doğru Kuzey Fransa'nın kırsal bölgelerindeki gündelikçi işçiler arasında gösterdiğini düşünüyorum; çeşitli dilekçeler, 1789'un bazı defterleri bunun dokunaklı yansımalarını günümüze dek saklamıştır. Bununla birlikte söz konusu duygu o sırada adlandırılamıyordu, çünkü henüz bir adı yoktu.

Kısaca söyleyecek olursak, belgelerin söz dağarcığı da bir tanıklığınkinden farklı değildir: Kuşkusuz hepsinden değerlidir, ama diğer tüm tanıklıklar gibi o da kusursuz değildir, dolayısıyla eleştiriye açıktır. Her önemli terim, her ka-

(*) Fransa'da Rönesans'ta Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemi belirtmek için kullanılar terim – e.n.

rakteristik üslup düzeni ancak çevresiyle karşılaştırıldıktan; dönemin, ortamın veya yazarın âdetleri içine yerleştirildikten; özellikle de uzun süre hayatta kalmışsa anakronizm nedeniyle düşülebilecek her zaman hazır ve nâzır yanlış anlam tehlikesine karşı korunduktan sonra gerçek bir bilgi aracına dönüşür. Krallara yağ sürülmesine 12. yüzyılda bilerek *sacramentum* deniyordu; bu anlam yüklü söz aslında o tarihte, bugün tanımları ve dolayısıyla terminolojisi içinde katılaşmış bir teolojinin ona vereceği çok daha güçlü değerden uzaklaşmıştı. Şey daha önce gelse de ismin ortaya çıkışı her zaman büyük bir olgudur, çünkü bilincine varma bakımından belirleyici olan aşamayı işaret eder. Yeni bir dine inananların kendilerine Hıristiyan demeye karar verdikleri gün büyük bir adım atılmıştır. Fustel de Coulanges gibi bazı büyüklerimiz anlamların incelenmesi hakkında, bu tarihsel anlambilim hakkında hayranlık veren örnekler sunmuşlardır. Onların devrinden bu yana dilbilimde kaydedilen ilerlemeler kullanılan aracı daha da bilemiştir.

Gerçi kelimeler gerçekliklerle –bağlılıkları her zaman eksiksiz olmasa bile– öyle güçlü bir bağa sahiptirler ki her şeye rağmen, bir toplum gereğince açıklanmış ve yorumlanmış kelimelere geniş ölçüde başvurmadan betimlenemez. Hiç usanmayan ortaçağ tercümanlarını taklit etmeyeceğiz. Kontlar söz konusu ise kont, Roma sahneye çıktığında ise konsül diyeceğiz. Bilim adamlarının eserlerinde Zeus Iupiter'i nihayet tahtından indirdiği gün, Hellen esinli dinlerin anlaşılmasında büyük bir ilerleme kaydedildi. Ama bu söylediğimiz özellikle kurumlar, aletler veya inançlara ilişkin ayrıntıları kapsıyor. Özetle, belgelerin *nomenclatura*'sının bizim no*menclatura*'mızı saptamaya tamamen yeteceğini düşünmek, bize analizi de hazır biçimde sundukları manasına gelir. Bu durumda tarihe yapacak fazla bir şey kalmaz. Neyse ki du-

rum hiç de böyle değil. Bu nedenle büyük tasnif çerçevelerimizi başka yerde aramak zorundayız.

Bunları bize temin edecek, genelliğiyle herhangi bir özel dönemin yankılarından üstün olma iddiası taşıyan terminoloji önümüzde duruyor. Önceden belirlenmiş bir niyet olmaksızın, birçok tarihçi kuşağının peş peşe düzeltmeleriyle geliştirilmiş bu söz dağarcığı çok çeşitli menşelerden ve tarihlerden unsurları bir araya getiriyor. "Feodal", "feodalite": Hukukçular takımının daha 18. yüzyılda önce Boulainvilliers, sonra da Montesquieu tarafından Saray'dan alınmış bu terimleri, kendisi de epey kötü tanımlanmış bir sosyal yapı türünün oldukça beceriksiz etiketlerine dönüşmüştür. "Kapital": Bir tefeci ve muhasebeci sözü olan bu terimin anlamını iktisatçılar çok erken bir tarihten itibaren epey genişletmişlerdir. "Kapitalist": Uzaklardan, ilk Avrupa borsalarındaki spekülatörlerin jargonundan gelen bir kalıntı. Ama bugün tasniflerimizde çok daha hatırı sayılır bir yer tutan "kapitalizm" henüz çok gençtir: Son ekini, bir köken işareti olarak taşımaktadır (*Kapitalismus*). "Sınıf"ta onu bulan doğabilimcinin veya filozofun dokunuşu hissedilmektedir: Bununla birlikte, toplumsal mücadelelerin çetinliğinin yansıdığı yeni bir vurgu kazanmıştır. "Devrim"* eski astrolojik çağrışımlarının yerine çok daha beşeri bir mana koymuştur; gökyüzünde hâlâ sürekli bir hareketi ifade etmekte, ama yeryüzünde artık ani bir kriz manasına gelmektedir. "Proleter" doğduğu '89'lular nezdinde olduğu gibi antik kostümler içindedir; ama ona önce Marx, sonra da Babeuf pençelerini atmışlardır. Amerika "totem", Okyanusya ise "tabu" kelimelerini vermişlerdir; etnografların aldığı bu terimler karşısında tarihçilerin klasisizmi duraksamaktadır.

(*) *Révolution*: gökbilimde dönme, dönüş – ç.n.

Ne bu köken çeşitliliği ne de bu anlam sapmaları bir sıkıntı kaynağıdır. Bir kelimenin değerini etimolojisinden çok kullanılış biçimi belirler. Eğer kapitalizm, en geniş kullanımlarında bile, borç para verenlerin sermayesinin bir rol oynadığı iktisadi rejimlerin hepsine teşmil edilemiyorsa, eğer feodal, en anlamlı özelliği kesinlikle fief olmayan toplumları nitelemek için kullanılıyorsa, bunda tüm bilimlerin evrensel pratiğiyle çelişen hiçbir yan yoktur. Çünkü tüm bilimler, sadece cebir simgeleriyle yetinemiyorlarsa, günlük yaşamla iç içe geçmiş bir söz dağarcığına başvurmak zorunda kalırlar. Fizikçinin, en gözü pek parçalama girişimlerinin hedefi olan nesneye atom, yani "bölünmez" demekte ısrarını hayret verici mi bulacağız?

Onca kelimenin bize gelirken yüklendikleri tüm o duygusal yayıntılar da ayrıca ürkütücüdür. Duygu güçlerinin dildeki sarahati teşvik ettiğine pek rastlanmaz.

İki deyimin, "feodal rejim" ve "senyörlük rejimi" deyimlerinin kullanımı, tarihçilerde bile çok can sıkıcı şekilde birbirine karışır. Bu, savaşçı bir aristokrasiye özgü bağımlılık bağlarını, nitelikçe çok farklı, üstelik çok daha önce doğmuş, çok daha uzun sürmüş ve dünya ölçeğinde çok daha yaygın bir köylü bağımlılığı tipiyle keyfi biçimde özdeşleştirmek anlamına gelir. Bu karışıklık 18. yüzyıla uzanır. O sırada vasallık ve fief var olmaya devam ediyordu, ama yüzyıllardır özleri neredeyse tamamen boşalmış hukuki biçimler halindeydi. Aynı geçmişten çıkan senyörlük ise tam tersine hâlâ capcanlıydı. Siyasi yazarlar bu mirasın içinde gerekli ayrımı yapmayı bilemediler. Tek neden, onu yanlış anlamaları değildi. Çoğu onu soğukkanlı bir gözle değerlendiremiyordu. Bu mirasın hem arkaizminden, hem de daha önemlisi hâlâ baskıcı güçler barındırmakta ısrar etmesinden nefret ediyorlardı. Tüm miras ortaklaşa mahkûm ediliyordu. Sonra Devrim, gerçekten feodal kurumlarla birlikte senyörlüğü de

aynı isim altında ve eşzamanlı olarak ortadan kaldırdı. Geriye sadece bir hatıra kaldı; ama inatçı ve son dönemlerdeki mücadelelerin imgesiyle renklenmiş bir hatıra söz konusuydu. Artık yeni tutkuların etkisiyle daha da genişlemeye hazır bir tutkudan doğmuş kafa karışıklığı yaratılmıştı. Bugün bile gelişigüzel bir şekilde sanayi veya banka "feodalitelerinden" söz ederken, bunu dingin bir bakışla mı yapıyoruz? Bu nitelemelerin gerisinde her zaman, o sıcak '89 yazı sırasında yakılan şatoların yansıması bulunuyor.

Ne yazık ki kullandığımız kelimelerin çoğunun kaderi böyledir. Bizimle yan yana, çalkantılı bir kamusal alan yaşamı sürdürmeye devam ederler. Bugün söylevleriyle bize kapitalizm ile komünizmin özdeş olduğunu bildiren kişi bir tarihçi değildir. Artı veya eksi işaretleri ortama veya zamana göre sık sık değişen bu duygusallık katsayıları karışıklığı artırmaktan başka bir işe yaramazlar. 1815'in "ultra"ları devrim kelimesini duyunca yüzlerini örtüyorlardı. 1940'takiler ise bu kelimeyle yaptıkları darbeyi gizliyorlar.

Bunlar bir yana, söz dağarcığımızın nihai olarak duygusuzluğa büründüğünü varsayalım. En entelektüel dillerin bile kendi tuzakları vardır. Benzersiz imtiyazının sadece beşeri bilimlere ait olmasına François Simiand'ın haklı olarak şaşırdığı "nominalist şakaları" burada yeniden yayımlamak konusunda en ufak bir isteğimiz yok. Her türlü akılcı bilgi için vazgeçilmez olan dil kolaylıkları bizden hangi hakla esirgenebilir? Örneğin makinalaşmadan mı söz ediyoruz? Bu asla bir kendilik yaratmak değildir. İstendiği kadar somut olguyu ifade gücü olan bir isim altında toplamak söz konusudur ve ismin amacı da bu olgular arasında gerçekten var olan benzerliği ifade etmektir. Dolayısıyla bu başlıklar kendi içlerinde son derece meşrudur. Gerçek tehlikeleri de sağladıkları rahatlıktan kaynaklanmaktadır. Sadece analize yardım etmek üzere orada bulunan simge, yanlış seçilir-

se veya fazla mekanik bir biçimde kullanılırsa en sonunda analizi devre dışı bırakır. Böylelikle anakronizmi kışkırtır: Bir zaman bilimi söz konusu ise en affedilmez günah budur.

Ortaçağ toplumlarında iki büyük insanlık durumu ayırt ediliyordu: özgür insanlar ve bir de hiç özgür olmadıkları kabul edilenler vardı. Ama özgürlük, her çağın kendine göre elden geçirdiği kavramlardandır. Bu nedenle günümüzün bazı tarihçileri, kelimenin sözde normal, yani kendi bildikleri anlamında, ortaçağın özgür olmayan insanlarının yanlış adlandırıldıkları kanısına vardılar. Onlar sadece "yarı-özgür" insanlardı, diyorlardı. Metinlerden hiçbir destek almadan uydurulmuş bu kelime, bu davetsiz misafir her halükârda bir fazlalıktı. Ne yazık ki bu kadarla da kalmıyordu. Hemen hemen kaçınılmaz bir sonuç olarak, dile verdiği sahte kesinlik, özgürlük ile köleliğin bu uygarlıklar tarafından tasavvur edildiği şekliyle sınırında yapılacak gerçekten derinlemesine her türlü araştırmayı gereksiz kılar gibiydi: Bu sınır çoğunlukla belirsizdi, seçilen an veya gruba göre değişiyordu, ama temel niteliklerinden biri yarı-özgürlük kelimesinin yersiz bir ısrarla çağrıştırdığı o marjinal bölgeyi hiçbir zaman tanımamasıydı. Geçmişe dayatılan bir *nomenclatura*, niyeti veya sadece sonucu onun kategorilerini değerleri –burada olduğu gibi– sonsuzluk mertebesine yüceltilmiş bizim kategorilerimizle özdeşleştirmek olduğunda, her zaman o geçmişin çarpıtılmasına yol açar. Bu etiketlere karşı alınabilecek tek akıllıca tavır, onları tasfiye etmektir.

Kapitalizm faydalı bir kelimeydi. Günlük dilde daha fazla öne çıktıkça giderek yüklendiği tüm müphem anlamlardan arınmayı başardığında, kuşkusuz yeniden faydalı bir hal alacaktır. Şimdilik, hiçbir tedbir alınmaksızın en çeşitli uygarlıklara taşındığından, neredeyse kaçınılmaz bir şekilde söz konusu uygarlıkların kendilerine özgü niteliklerinin örtülmesine yol açmaktadır. 16. yüzyılın iktisadi rejimi "ka-

pitalist" miydi? Olabilir. Bununla birlikte, topluma yukarıdan aşağı doğru nüfuz eden, köy tüccarını veya noterini olduğu kadar Augsburg veya Lyon'lu büyük bankeri de kıskıvrak yakalayan o genelleşmiş para kazanma keşfini dikkate alın; üretimin örgütlenmesinden çok daha önce tefeciliğin veya ticari spekülasyonun nasıl önem kazandığını görün: Bu Rönesans kapitalizmi, daha hiyerarşik manufaktur sisteminden, sanayi devrimi çağının Saint-Simon'vari sisteminden beşeri yapı olarak ne kadar farklıydı! Ama o sistem de diğerlerinden vb... Bu nedenle çok basit bir saptama bizi uyarmaya yetecektir. Belirli bir çağa ait olmayan, kendi içinde, büyük harfle yazılan Kapitalizmin ortaya çıkışını ne zamana tarihlendirmeliyiz? 12. yüzyıl İtalya'sı mı? 13. yüzyıl Flandre'ında, Fugger ve Anvers Borsası devri mi? 18. hatta 19. yüzyıl mı? Burjuvazinin iktidara yükselişini kutlayan ve bu olayın doğuş tarihi olarak yumurcaklarımızın zihinlerine kâh Güzel Philippe, kâh XIV. Louis, hatta 1789 veya 1830 dönemlerini sokan ders kitaplarıyla hemen hemen aynı sayıda veya ona yakın tarihçi, bir o kadar da doğum belgesi vardır. Belki de bunların hepsi aynı burjuvazi ve aynı kapitalizm değildi.

İşte bu noktada olayın özüne geliyoruz. Fontenelle'in güzel cümlesini hatırlayalım: Leibnitz "terimleri yeri geldiğinde istismar etme konusundaki o tatlı özgürlükten kendisini mahrum eden kesin tanımlar koyuyor," demişti. Tatlı mı bilmiyorum ama tehlikeli olduğu kesin sayılabilecek bu özgürlüğe fazlasıyla aşinayız. Tarihçi ender olarak tanım yapar. Aslında yine dar manada bir gelenekten beslenseydi bu işi gereksiz bulabilirdi. Ama durum öyle olmadığı için anahtar kelimelerinin kullanımına varıncaya dek kendi kişisel sezgisinden başka bir kılavuzu yoktur. Okuyucuyu hiç uyarmadan, hatta kendisi de her zaman tam farkına varmadan anlamları genişletir, daraltır, despotça eğer büker. Tüm

dünyada, Çin'den güzel *knemis*'lerin* yurdu olan Akhalar Yunanistan'ına kadar ne çok "feodalite" vardır! Bunların çoğu birbirine hiç benzemez. Çünkü hemen her tarihçi bu adı kendince anlar.

Peki ama rastgele mi tanım yaparız? Çoğunlukla her koyun kendi bacağından asılır kuralı işler. John Maynard Keynes gibi derinlere nüfuz edici bir iktisat analizcisi bu konudaki en anlamlı örneği oluşturur. Hemen her kitabında, anlamları gayet iyi belirlenmiş terimleri yepyeni anlamlar yükleyip ele geçirerek işe başlar: Bu anlamlar bir eserden diğerine değişir; her halükârda genel kullanımdan bilerek uzaklaştırılmışlardır. Çok uzun süre basit bir edebi tür muamelesi gören beşeri bilimlerin sanatçının dokunulmazlığı olan bireyciliğinden bir şeyleri korumaları ilginç bir tersliktir! Bir kimyagerin şöyle dediği düşünülebilir mi: "Bir su molekülü oluşturmak için iki cisim gerekir: birincisi iki, diğeri bir tek atom verir; şekillendirdiğim terminolojide birincisi oksijen, ikincisi hidrojen adını alacaktır." Kesin kurallara bağlı kaldıkları ne kadar varsayılırsa sayılsın, tarihçilerin dillerinin toplamından tarihin dili çıkmaz.

Doğruyu söylemek gerekirse, şurada burada daha iyi düzenlenmiş ortaklaşa çabalar denenmiştir: Disiplinlerinin görece gençliği sayesinde berbat lonca rutinlerinden uzak durabilen uzman grupları (dilbilimciler, etnograflar, coğrafyacılar); tüm tarih bilimi için yapabileceği hizmetlerin ve verebileceği örneklerin peşini hiç bırakmayan *Centre de synthèse* [Sentez Merkezi] bu tarz girişimler sergilemişlerdir. Bu çabalar umut vaat etmektedir. Ama asıl umudu yaygın bir iyi niyetin kaydedeceği ilerlemelerde aramak gerekir. Kuşkusuz bir gün gelecek, bir dizi uzlaşma sonucunda *nomenclatura* kesinlik kazanacak ve sonra adım adım geliştirilecektir.

(*) Dizleri koruyan zırh parçası – ç.n.

O zaman da araştırmacının inisiyatifi * haklarını koruyacaktır; çünkü analizi derinleştirdikçe dili de zorunlu olarak elden geçirecektir. En önemlisi içimizde ekip ruhunun yaşamasıdır. Tarihçi, zaten kabul görmüş kelimelerin manasını dikkatsizce değiştirmekten (eğer şartsa, yeni bir kelime yaratmak daha iyidir), rüştünü ispatlamış kelimeleri canı istedi diye reddetmekten vazgeçmelidir; tarihçi özenli tanımlar kullanırken söz dağarcığının herkes tarafından kullanılabilir olması kaygısını da sürekli taşımalıdır. Babil kulesi, alaycı bir Demiurgos için epey eğlenceli bir manzara olabilir; ama bilim açısından çok sıkıntılı bir modeldir.

4.[14]

Çağların nehri kesintisiz bir şekilde akıp gidiyor. Bununla birlikte analizimiz bu akışta da kesintiler yapmak zorunda kalıyor. Çünkü zihnimizin tabiatı, en sürekli hareketi bile belli nirengi noktalarına göre bölmezsek anlamamızı engelliyor. Peki tarihin zaman boyunca bölümleri nasıl saptanabilir? Bu bölümlerin bir anlamda keyfi olması kaçınılmazdır. Yine de ezeli, ebedi değişimin başlıca bükülme noktalarıyla çakışmalarında yarar vardır.

Bize (Uzakdoğu'dan söz edemem) miras kalan tarihyazımlarında, tarih öncelikle şeflerin kroniğiydi. Anlatının bölümleri geleneksel olarak hükümranlıktaki değişimlere göre peş peşe sıralanıyordu; ya da yıllık tarzında kaleme alınıyorlar ve yıldan yıla sekiyorlardı. Peş peşe birbirlerini yok eden fatih halkların egemenlikleri büyük çağları belirliyordu.

14 Daktilo metinde sayfanın ortasında Roma rakamıyla dört sayısı yer alıyor; bu da yeni bir bölümün söz konusu olduğunu gösteriyor, ama yanında hiçbir alt başlık yok. Bu eksiklik, Lucien Febvre'e yazılmış ve son planın yer aldığı bir mektuba bakılarak değerlendirildiğinde, "Kronolojik Bölümlemeler" gibi bir varsayım ileri sürülebilir.

Böylelikle hemen hemen tüm ortaçağın kolektif belleği dört imparatorluğun, Med, Pers, Yunan, Roma imparatorluklarının kıyamet mitini yaşadı. Ama bu kalıp –böyle bir kalıptan söz edilebilirse– pek kullanışlı değildi. Kutsal metinlere uyma kaygısıyla bir sanal Roma birliği hayalini şimdiki zamana dek uzatmayı şart koşmakla kalmıyordu. Hıristiyanlardan oluşan bir toplum açısından tuhaf bir paradoksla –bugün de her tarihçinin gözünde aynı ölçüde tuhaf olsa gerek– İsa'nın Çilesi insanlığın yürüyüşü içinde ünlü eyalet istilacılarının zaferleri kadar kayda değer görülmüyordu. Daha küçük bölümlemelerin sınırlarını ise, her ulusun içindeki kralların birbirlerinin yerini alışları belirliyordu.

Bu alışkanlıklar inanılmaz ölçüde dayanıklı çıktılar. 1900 civarındaki Fransız ekolünü aslına sadık bir şekilde yansıtan Lavisse'in *Histoire de France*'ı, hâlâ bir saltanattan diğerine ayağı sürçerek ilerliyordu; büyük olaylara layık görülen ayrıntılarla anlatılan her hükümdar ölümünde bir mola veriyordu. Artık kral kalmadı mı? Yönetim sistemleri de ölümlüdür; o zaman da onların yıkılmaları, değişmeleri belirleyici kilometre taşlarını oluşturur. Günümüze yaklaştıkça, oldukça geniş bir ders kitabı külliyatı modern tarihin akışını ulusların "üstünlük dönemleri"ne göre –bir zamanların imparatorluklarının daha sulandırılmış eşdeğerleri– parçalara ayırır. İspanyol, Fransız, İngiliz, Alman hegemonyaları –söylemeye gerek var mı?– diplomatik ve askeri niteliktedir. Geri kalanlar da elden geldiğince bir düzene sokulur.

Ama uzun süre önce 18. yüzyıl itirazını yükseltmişti. Voltaire şöyle yazıyordu: "Sanırsınız Galya'da bin dört yüz yıldır krallardan, nazırlardan ve generallerden başka kimse yaşamamış." Yavaş yavaş imparatorluk veya monarşi saplantısından uzak, daha derindeki fenomenlere göre düzenlenen yeni bölümlemeler ortaya çıktı. Daha önce de gördüğümüz

üzere, bir çağın olduğu kadar toplumsal ve siyasal bir sistemin de adı olan "feodalite" o döneme aittir. Ama "ortaçağ" kelimesinin yazgısı hepsinden daha öğreticidir.

Kelimenin kendisi de, uzak kökenleri itibarıyla ortaçağa aitti. Özellikle 13. yüzyıldan beri pek çok kaygılı ruhu cezbetmiş o yarı sapkın kehanetçiliğin söz dağarcığının parçasıydı. İsa'nın bedenlenmesi Eski Yasa'ya son vermişti. Ama Tanrı'nın Krallığı'nı kurmamıştı. Demek ki, o kutsal günün geleceği umuduna doğru uzanan şimdiki zaman aslında bir ara çağdan, bir *medium aevum*'dan başka bir şey değildi. Sonra, bu mistik dile aşina oldukları anlaşılan ilk hümanistlerden itibaren söz konusu imge daha din dışı gerçeklere doğru kaydırıldı. Bir anlamda, Aklın egemenliği başlamıştı. İlim ve düşüncedeki bu yenilenmenin bilinci en iyilerde çok canlı bir biçimde kendini göstermeye başlamıştı: Rabelais ve Ronsard bunun kanıtlarıdır. Bereketli antikçağ ile onun yeniden ortaya çıkışı arasında uzun bir bekleyişten ibaret kalan ortaçağ kapanmıştı. Bu şekilde anlaşılan deyim birçok kuşak boyunca kuşkusuz birkaç âlim çevresi ile sınırlı kalarak alttan alta yaşadı. İlk kez 17. yüzyılın sonunda, mütevazı bir ders kitabı yazarı, Christophe Keller adında bir Alman bir genel tarih kitabında, İstilalar'dan* Rönesans'a kadar uzanan bin yıldan uzun tüm bir dönemi "ortaçağ" diye etiketlemeyi akıl etti. Bu alışkanlık kimbilir hangi kanallardan geçerek Guizot ve Michelet'nin zamanına doğru Avrupa, özellikle de Fransa tarihyazımında rüştünü ispat etti.

Voltaire bunu görmezden gelmişti. "En nihayetinde, *Histoire moderne, depuis la décadence de l'Empire romain*'in yarattığı iç bulantısını aşmak istiyorsunuz": *Essai sur les moeurs*'ün ilk cümlesini hatırlamışsınızdır. Buna rağmen kuş-

(*) Barbar istilaları – ç.n.

kunuz olmasın: "Ortaçağ" lafının başarısını sağlayan, *Essai*'nin sonraki kuşaklar üzerinde öylesine güçlü bir etki bırakan zihniyeti oldu. Onun neredeyse zorunlu simetriği sayılabilecek Rönesans teriminin kaderi de aşağı yukarı aynı sıralarda belirlendi. Zevkler tarihinin terminolojisinde uzun süredir yaygın olarak, ama bir cins isim halinde ve mecburen bir tümleç eklenerek ("16. yüzyılda, X. Léon veya I. François devrinde sanat veya edebiyatta rönesans" deniyordu) kullanılan bu kelime ancak Michelet ile beraber hem bir büyük harf hem de tüm bir dönemi tek başına ifade etme onurunu kazandı. İki tarafta da fikir aynıydı. Savaşlar, sarayların siyaseti, büyük hanedanların yükselişi ve düşüşü çerçeveyi oluşturuyordu. Onların sancağı altında sanat, edebiyat, bilimler de elden geldiğince bir düzene sokuluyordu. Artık bunu tersine çevirmek gerekiyordu. İnsanlık çağlarının üslubunu belirleyen, çeşitli ilerlemeleriyle birlikte insan zihninin en rafine tezahürleriydi. Voltaire'in damgasını bu kadar berrak bir şekilde taşıyan başka bir fikir bulunamaz.

Ama bu tasnifler ciddi bir zaafla maluldü: Ayırt edici özellik aynı zamanda bir yargı bildiriyordu. Ortaçağın karanlığına artık inanmadığımıza, onu aynı kısırlıkta bir yüzyıllar çölü diye tasvir etmekten vazgeçtiğimize, teknik buluşlar, sanat, duygu, dini düşünce alanında çok zengin olduğunu kabul ettiğimize, bu yüzyıllarda Avrupa'daki ilk ekonomik gelişme atılımına tanık olunduğunu bildiğimize, son olarak da bu yüzyıllar bize vatanlarımızı verdiğine göre, her türlü gerçek renkten yoksun tek bir başlık altında Clovis'in Galya'sı ile Güzel Philippe'in Fransası'nı birleştirmenin, Alcuin ile Aziz Thomas'ı veya Occam'ı, "barbar" mücevherlerin hayvani üslubuyla Chartres'daki heykelleri, Karolenj devrinin itiş kakış kasabalarıyla Cenova, Bruges veya Lubeck'in ışıltılı burjuvazilerini birbirine karıştırmanın ne anlamı olabilir? Aslında ortaçağ artık eğitim alanıyla sınırlı küçük bir ömür

sürmektedir: müfredatın itiraza açık bir kolaylığından, özellikle de ilmi tekniklerin koyduğu, sahasının sınırları geleneksel tarihlerle epey kötü çizilmiş bir etiketten ibarettir. Ortaçağ uzmanı eski yazıları okumayı, bir sözleşmeyi eleştirmeyi, eski Fransızcayı bilen insandır. Bu da kuşkusuz bir şeydir. Ama bir gerçeklik biliminin tam doğru bölümlemeler arayışını tatmin etmeye yetmez.

Kronolojik tasniflerde yaşadığımız sıkıntı içinde, oldukça yakın tarihli olduğunu sandığım ve bir gerekçesi olmamasına rağmen giderek alanı istila eden bir usul de devreye girdi. Artık yüzyıllara göre tasnif yapıyoruz.

Uzun süre herhangi bir kesin yıl sayımından uzak kalan bu kelimenin de başlangıçta, Dördüncü Eglog'un veya *Dies Irae*'nin vurgularında görüldüğü üzere, mistik çağrışımları olduğunu biliyoruz. Belki de bu vurgular, tarihin henüz kesin bir sayı verme kaygısı taşımadan Perikles veya XIV. Louis asrı demekten hoşlandığı bir dönemde henüz tam silinmemişlerdi. Ama dilimiz giderek katılaşan bir matematikçiliğe büründü; artık asırları kahramanlarına göre adlandırmıyoruz. Onları sabit bir hareket noktasından başlayarak yüzer yıllık bölümler halinde akıllı uslu bir şekilde peş peşe numaralandırıyoruz. 13. yüzyıl sanatı, 14. yüzyıl felsefesi, "aptal 19. yüzyıl", kitaplarımızın sayfalarını aritmetik maskeli bu simgeler dolduruyor. Hangimiz onların görünüşteki kullanışlılığının cazibesinden kurtulduğunu iddia edebilir?

Ama işe bakın ki 01 ile sonlanan yılların insanlığın evrimindeki kritik noktalarla çakışmasını gerektiren hiçbir tarih yasası mevcut değildir. Tuhaf mana eğip bükmeler buradan kaynaklanır. "18. yüzyılın 1715'te başlayıp 1789'da sona erdiği bilinir": Bu cümleyi kısa bir süre önce bir öğrencimin ödevinde okumuştum. Saflık mı söz konusuydu, yoksa muziplik mi? Bilmiyorum. Her halükârda, bu alışkanlı-

ğın garabetini iyi ortaya koyan bir cümleydi. Ama felsefi 18. yüzyıl söz konusuysa, onun 1701'den çok daha önce başladığını söylemek yerinde olur: *Histoire des Oracles* 1687, Bayle'in *Dictionnaire*'i ise 1697 tarihlidir. En kötüsü, isim her zamanki gibi peşi sıra fikri de sürüklediği için bu yanlış etiketler eninde sonunda insanı onların yapıştırıldığı mal hakkında yanıltırlar. Çoğunlukla "12. yüzyıl rönesansı"ndan söz edilir. Büyük bir entelektüel hareketin söz konusu olduğuna kuşku yoktur. Bununla birlikte onu bu adla kaydedince, aslında 1060'a doğru başladığı kolayca unutulur ve bazı temel bağlantılar gözden kaçar. Kısacası, keyfi biçimde seçilmiş, değişmeyen bir sarkaç ritmi uyarınca böyle bir düzenliliğe tamamen yabancı gerçeklikleri tasnif etme pozuna gireriz. Bu, olmayacak duaya amin demek gibidir ve yeni bir kafa karışıklığı daha yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır. Haliyle daha iyisini becerebilmek gerekiyor.

Zaman içinde birbirine yakın fenomen zincirlerini incelemekle sınırlı kalındığı sürece, problem basittir. Hangi dönemlere ait olduklarını bu fenomenlere sormakta yarar vardır. Philippe Auguste devrinin dini tarihi mi? XV. Louis döneminin iktisat tarihi mi? Niye, Louis Pasteur imzalı, "Grévy'nin ikinci başkanlık döneminde laboratuvarımda olup bitenlerin güncesi" veya tam aksine, "Newton'dan Einstein'a kadar Avrupa'nın diplomatik tarihi" olmasın?

İmparator, kral veya siyasal rejim silsilelerinden aynı şekilde çekilip alınmış bölümlemelerin çekici yanının ne olduğu kuşkusuz görülmektedir. Bu bölümlemeler sadece uzun bir geleneğin iktidarın icrasına, Machiavelli'nin dediği gibi, "devlet yönetiminin fiillerine özgü yücelik havasına sahip bu eylemlere" bağladığı itibara sahip olmakla kalmıyorlardı. Bir tahta çıkışın, bir devrimin süre içindeki yerleri en fazla bir yıl, hatta bir günlük yanılma payıyla tespit edilebilir. Söylene-

geldiği gibi, âlim de "ince bir şekilde" tarihlendirmeyi sever. Müphemliğe karşı beslediği içgüdüsel dehşeti bu şekilde yatıştırarak, bilincini rahatlatır. Konusuna ilişkin her şeyi okumuş, taramış olmak ister. Her arşiv dosyasını elinde takvimle; önce, o sırada, sonra diye ayırabilse ne kadar rahat eder!

Yine de dikkatli olalım: En doğru bölümleme mutlaka en küçük zaman birimini kullanan değildir –eğer öyle olsaydı, sadece on yıl yerine yılı değil, gün yerine de saniyeyi tercih etmek gerekirdi. Gerçek doğruluk her seferinde ele alınan fenomenin niteliğine göre ayar yapmaktan geçer. Çünkü her fenomen tipinin kendi özel derinlik ölçüsü ve deyim yerindeyse kendine özgü onluk sistemi vardır. Sosyal yapı, ekonomi, inançlar, ve zihinsel davranışlardaki dönüşümler, tatsız bir yapaylığa gidilmediği sürece, fazla sıkı bir zaman ölçümüne gelmezler. Hem dışarıdan ilk büyük ölçekli buğday ithalatının hem de Alman ve Amerikan sanayilerinin ilk büyük yayılmasının etkisiyle, Batı ekonomisinde yaklaşık 1875 ile 1885 arasında çok derin bir değişim yaşandığını yazdığımda, bu tarz olguların izin verdiği tek yaklaşık zaman hesaplama şeklini kullanmış olurum. Bunun aksine davranıp sözde daha kesin bir tarih saptamayı kafaya koysam, bunun için de örneğin akla ilk gelen şey olan Frankfurt Antlaşması'nı seçsem ne olur? Sayılara yönelik yanlış anlaşılmış bir saygının sunağında gerçekliğe ihanet etmiş olurum.

Zaten ilk bakışta birbirinden çok farklı nitelikte görünen fenomenlerin doğal aşamalarının örtüşmesi hiç de *a priori* imkânsız değildir. İkinci İmparatorluğun ortaya çıkışının Fransız ekonomisinde yeni bir sayfa açtığı doğru mudur? Kapitalizmin yaptığı atılımı Protestan zihniyetin atılımıyla özdeşleştiren Sombart haklı mıydı? Demokraside bu aynı kapitalizmin (korkarım tam aynı değil) "siyasal ifadesini" bulan Thierry Maulnier doğru mu görüyor? Bu kesişmeleri, bize ne kadar kuşkulu gelirlerse gelsinler, en baştan reddet-

me hakkına sahip değiliz. Ama bunlar ancak bir tek koşulla, ilk baştan varsayım olarak öne sürülmemek koşuluyla ortaya çıkabilirler. Med cezirin Ay'ın halleriyle ilişkili olduğu kesindir. Bununla birlikte, bunu bilebilmek için önce suların kabarma ve çekilme dönemleriyle Ay'ın dönemlerini ayrı ayrı belirlemek gerekmiştir. Tam tersine, toplumsal evrim bütünlüğü içinde ele alınırken, onun peş peşe gelen aşamalarının ayırt edici niteliklerini saptamak söz konusu olduğunda, bu önemli bir sorundur. Burada tasnifin girmesi gereken yolları önermekten başka bir şey yapamayız. Unutmayalım ki tarih henüz gelişme halinde olan bir bilimdir.

Aynı toplumsal ortamda, birbirine yakın tarihlerde doğmuş insanlar özellikle yetişme dönemlerinde benzer etkilere maruz kalırlar. Onların davranış tarzlarının, hissedilir ölçüde daha yaşlı veya daha genç gruplara göre genellikle net bir biçimde farklılaşan özellikler sergilediği tecrübeyle sabittir. Bu durum, çok keskin bir hal alabilen anlaşmazlıkları da kapsar. Aynı tartışmadan heyecan duymak, karşıt taraflarda yer alınsa bile yine de bir araya gelmektir. Bir kuşağı oluşturan da yaş ortaklığından gelen bu damga ortaklığıdır.

İşin aslı, bir toplum nadiren birdir. Farklı çevrelere ayrışmıştır. Bunların her birindeki kuşaklar mutlaka birbirleriyle örtüşmezler: Genç bir işçiye tesir eden güçler en azından eşit bir şiddetle genç köylüye de mutlaka etki ederler mi? Birbirine en bağlı uygarlıklarda bile bazı akımların yayılmasındaki yavaşlığı da buna ekleyin. 1848'de Strasbourg'da doğan babam bana, "Ergenliğim sırasında biz taşrada romantiktik, halbuki Paris romantiklikten vazgeçmişti," derdi. Zaten bu örnekte de olduğu gibi, çoğunlukla karşıtlık esas olarak bir zaman farkına indirgenir. Örneğin şu veya bu Fransız kuşağından söz ederken, karmaşık ve bazen uyuşmazlıkları da içeren bir imgeyi anmış oluruz, ama onun gerçekten yön verici unsurlarına öncelik vermek doğaldır.

Kuşakların dönemselliğine gelince, bazı yazarların Pythagoras'çı düşlerine karşın, bu dönem sıralamaları hiç de düzenli değildir. Toplumsal hareket ritminin daha yüksek veya düşük olmasına göre, dönem sınırları daralır veya genişler. Tarihte uzun veya kısa kuşaklar vardır. Eğrinin yönünün hangi noktalarda değiştiği ancak gözlemle saptanabilir. Ben nirengi noktalarının giriş tarihlerine göre daha kolay belirlendiği bir okuldaydım. Çok geçmeden birçok bakımdan benden hemen sonra gelen devrelerden çok, daha önceki devrelere yakın olduğumu fark ettim. Arkadaşlarım ve ben sanırım Dreyfus davası kuşağı adı verilebilecek kuşağın en uç noktasında yer alıyorduk. Hayat tecrübesi de bu izlenimi yalanlamadı.

En nihayet, bazen kuşakların iç içe geçtiklerini de eklemek gerek. Çünkü bireyler her zaman aynı etkilere benzer tepkileri göstermezler. Çocuklarımız arasında yaşları savaş kuşağı ile savaş sonrasına ait olacak kuşağı birbirinden kabaca ayırmak şimdiden epey kolaydır. Yine de bir ihtiyat payı bırakmak gerekir: Küçük çocukluktan çıkmış ama neredeyse olgunlaşmış ergenliğe henüz geçmemiş yaşlarda, şimdiki zamanın olaylarına duyarlılık kişisel mizaçlara göre çok değişir; erken gelişenler gerçekten "savaş kuşağı" olacak, diğerleri karşı tarafta kalacaktır.

Demek ki kuşak kavramı insana ait şeyleri çarpıtmadan ifade etmeye çaba gösteren her kavram gibi çok esnektir. Ama çok somut olduklarını hissettiğimiz gerçekliklere de uyar. Bu kavramın, doğaları gereği öncelikle eski saltanat veya hükümet dönemlemelerini reddetmeye yönelen, düşünce tarihi veya sanatsal biçimler tarihi gibi disiplinler tarafından uzun süredir sanki sezgisel olarak kullanıldığını gördük. Giderek beşeri serüvenlerin gerekçeli analizine ilk köşe taşlarını temin etme amacıyla kullanıldığı anlaşılıyor.

Ama bir kuşak ancak görece kısa bir aşamayı temsil eder. Daha uzun aşamalara uygarlık adı verilir.

Lucien Febvre'in de gösterdiği gibi, bu kelime bir değer yargısı olmaktan yavaş yavaş kurtuldu. Bugün ise özgürlüğünü kazanmış durumda. Deyim yerindeyse medeni olmayan uygarlıklar bulunduğunu benimsiyoruz. Hangisi olursa olsun, bir toplumda her şeyin, sosyal ve siyasal yapı, ekonomi, inançlar, zihniyetin hem en temel hem de en gelişkin tezahürlerinin birbirine bağlı olduğunu ve birbirine yön verdiğini kabul ettik. Bu karmaşık yapı her seferinde kendine özgü bir renge sahiptir ve bunu ifade etmek kuşkusuz güçtür. Fazla basitleştirici etiketlerden kaçınalım. "-izm"li kelimelerin kolaylığı (*Typismus, Konventialismus*) Karl Lamprecht'in *Almanya Tarihi* adlı eserinde denediği zekice evrimsel tasvir denemesini mahvetti. Ama yine de isimler arasında karşıtlıklar mevcuttur. Bugün bir Çin uygarlığının varlığına karşı çıkılabilir mi? Avrupa uygarlığından çok farklı olduğundan kuşku duyulabilir mi? Ama ayrıca, dünün bu büyük vurgusu yavaş yavaş veya aniden değişebilir de. Dönüşüm gerçekleştiğinde, bir uygarlığın yerini bir diğerinin aldığını söyleriz: Erken ortaçağ Batı toplumları Roma İmparatorluğu'ndan birçok şeyi devralmışlardı; yine de herkes aynı uygarlığın söz konusu olmadığında mutabık kalacaktır. Aynı şekilde Batı Rönesans uygarlığı da bugünkü uygarlığımızla aynı değildir. Yapılan ayrımlarda giderek artan bir doğruluk ve kesinlik sağlamak bir pratik meselesidir.

Kısacası, beşeri zaman saatteki gibi katı bir zaman bölümlemesinin kusursuz tekdüzeliğine hiçbir vakit uymaz. Ona ritminin değişkenliğine uygun ve gerçeklik öyle gerektirdiği için çoğunlukla marjinal bölgelerden başka sınır tanımayan ölçüler gerekir. Tarih, ancak bu esneklik pahasına tasniflerini, Bergson'un deyimiyle, "gerçeğin çizgilerine" uydurmayı umut edebilir: İşin aslı, her türlü bilimin nihai amacı da budur.

BEŞİNCİ BÖLÜM*

Pozitivizm, beyhude bir çabayla, neden fikrini bilimden tasfiye etme iddiasını taşıdı. Şöyle veya böyle, her fizikçi, her biyolog "niçin" ve "çünkü" ile düşünür. Tarihçiler de bu ortak zihniyet yasasının dışında kalamazlar. Michelet gibi bazıları mantıksal biçim içinde açıklama yapacaklarına olguları büyük bir "yaşamsal hareket" içinde sıraya sokarlar; başkaları ise tümevarım ve hipotez aygıtlarını tezgâha sererler; her yerde genetik bağ mevcuttur. Ama neden-sonuç ilişkilerinin oluşturulmasının idrakimizin sezgisel bir ihtiyacı olmasından, bunların araştırılmasının sezgilere bırakılabileceği sonucu çıkarılamaz. Burada nedensellik metafiziği bizim ufkumuzun dışında kalmakla birlikte, nedensellik ilişkisinin bir tarihsel bilgi aracı olarak kullanılması tartışmasız eleştirel bir bilinçlenmeyi gerektirir.

(*) Tüm bu bölüm nihai yazımın daktilo edilmesinde kullanılan sırasıyla V-1, V-2, V-3, V-4, V-5 diye numaralandırılmış el yazması beş kağıtta yer almıştır. Metin burada yeniden oluşturulanın birebir aynısıdır.

Bir adamın bir dağ patikasında yürüdüğünü varsayıyorum; ayağı sürçüyor ve bir uçuruma düşüyor. Bu kazanın yaşanması için ağırlığın varlığı, uzun jeolojik değişimlerin sonucu olan bir dağın varlığı, örneğin bir köyü yazın çıkılan otlaklara bağlamak üzere açılmış bir patika gibi çok sayıda belirleyici unsurun bir araya gelmesi gerekti. Bu nedenle, şayet göksel mekanik yasaları farklı olsaydı, Dünya farklı bir evrim geçirseydi, dağlık bölgelerin ekonomisi mevsimlik göçe dayalı olmasaydı bu düşüş gerçekleşmezdi demek tamamen meşrudur. Peki ama düşüşün nedeni neydi diye sormak gerekmez mi? Herkes bu soruya atılan yanlış adım diye cevap verecektir. Bunun nedeni söz konusu öncelin olay için diğerlerinden daha gerekli olması değildir. Birçok başka neden de aynı derecede gerekliydi. Ama bu neden diğerlerinin arasında çok çarpıcı birçok niteliğiyle öne çıkmaktadır: En sonuncusudur; dünyanın genel düzeni içinde en geçici, en sıradışı olandır; son olarak da, genellik niteliğinin bu şekilde daha düşük olmasından ötürü en kolay sakınılabilecek etken izlenimini vermektedir. Bu gerekçelerden ötürü olayla daha doğrudan ilişkili gözükmektedir ve biz de olaya gerçekten yol açan tek nedenin o olduğu duygusundan kurtulamayız. Nedenden söz ederken belli bir insanbiçimcilikten sıyrılmakta her zaman zorluk çeken sağduyunun gözünde, bu son dakika bileşeni, bu farklı ve beklenmedik bileşen önceden her şeyi hazırlanmış plastik bir malzemeye son şeklini veren sanatçıyı andırır biraz.

Tarihsel mantık yürütme de yaygın kullanımı içinde farklı bir yöntem izlemez. En sabit ve en genel önceller sadece satır arasında kalırlar. Hangi askeri tarihçi bir zaferin nedenleri arasında top mermilerinin eğrilerini belirleyen yer çekimini veya onlar olmasa mermilerin ölümcül yaralar açamayacağı insan bedeni özelliklerini saymayı düşünür? Daha özel, ama yine de belirli bir süreklilik arz eden önceller ise

koşullar adı verilmesi uygun görülen bahsi oluştururlar. En özel olan, bir anlamda olayı doğuran güçler demetinden ayrışan öncele ise neden adı verilir. Örneğin Law zamanındaki enflasyonun, genel fiyat yükselişinin nedeni olduğu söylenir. Daha o zamandan türdeşleşmiş ve iç bağları kurulmuş bir Fransız ekonomik ortamının varlığı ise sadece bir koşuldur. Çünkü banknotların her yere yayılmasını sağlayarak fiyat artışına yol açan bu tedavül kolaylıkları enflasyondan önce de vardılar, sonra da devam etmişlerdi.

Bu ayrımcılıkta verimli bir araştırma kaynağı bulunduğundan kuşku duyulamaz. Hemen hemen evrensel bir niteliğe bürünmüş önceller üzerinde durmak[1] neye yarar? Bunlar o kadar çok fenomende bulunurlar ki içlerinden birinin soykütüğünde yer almayı hak etmezler. Eğer havada oksijen olmasaydı yangın çıkmayacağını zaten en baştan bilirim; beni asıl ilgilendiren ve bir buluş çabasını haklı çıkaran, ateşin nasıl tutuştuğunu belirleyebilmektir.[2] [Mermilerin havada çizdikleri eğriler bozgunda da zaferde de aynıdır; her ikisini de açıklarlar; demek ki birinin veya ötekinin tek başına açıklanması bakımından gereksizdirler.]

Ama aslında bir zihin kolaycılığından başka bir şey olmayan hiyerarşik bir tasnifi mutlak noktasına yükseltmek bazı tehlikeleri de beraberinde getirir.[3] Gerçeklik bize hepsi aynı fenomene doğru yönelen hemen hemen sonsuz sayıda kuvvet çizgisi sunar. Onların arasından yaptığımız tercih fiilen son derece dikkate şayan niteliklere dayanabilir; yine de bu

1 Buradaki ekleme ve çıkarmalar V-2 şeklinde numaralandırılmış el yazması bir kağıttan yapılmıştır.]belirsizce[

2 El yazması kağıtta metin aynı paragrafta "Aslında zihin kolaycılığından başka bir şey olmayan mutlak noktasına yükseltmek bazı tehlikeleri de beraberinde getirir," cümlesiyle devam ederken, son versiyonda "Ama bazı tehlikeleri de beraberinde getirir," cümlesiyle yeni bir paragraf başlamaktadır.

3 El yazması kağıttaki metin daha kısadır: "Aslında zihin kolaycılığından başka bir şey olmayan mutlak noktasına yükseltmek bazı tehlikeleri de beraberinde getiri."

tercihlerden sadece biridir. Özellikle de basit "koşullar"ın karşısına konulan kusursuz bir neden fikrinde çok keyfi bir yan vardır. Kuralcılığa o denli tutkun olan ve önce (sanırım beyhude bir çabayla) daha kesin tanımlar yapmaya uğraşan Simiand bile en sonunda bu ayrımın çok göreli olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. "Doktor açısından, bir salgının nedeni bir mikrobun bulaşması, koşulları ise yoksulluktan kaynaklanan pislik ve sağlık bozukluğudur; sosyolog ve hayırseverin gözünde ise neden yoksulluk, biyolojik etkenler ise koşullardır," diye yazar. Bu, perspektifin araştırmanın bakış açısına göre belirlendiğini iyi niyetle kabul etmek anlamına gelir. Zaten bu konuda da dikkatli olalım: Tarihte tek neden saplantısı sorumlu, dolayısıyla da değer yargısı aramanın sinsi bir biçiminden başka bir şey değildir. Yargıç, "Suç veya erdem kimin?" diye sorar. Bilim adamı ise "niçin?" diye sormakla yetinir ve tek bir cevap olmamasını kabullenir. Bir sağduyu önyargısı, mantıkçı postulatı veya sorgu hakimi alışkanlığı olarak neden tekçiliği tarihsel açıklamanın önünde bir engelden başka bir şey değildir. Tarihsel açıklama nedensel dalga zincirleri arar ve birçok nedenle karşılaşmak, hayat böyle gösterdiğine göre, onu ürkütmez.

Tarihsel olgular, özleri gereği psikolojik olgulardır.[4] Dolayısıyla öncelleri de olağan koşullarda başka psikolojik olgularda bulunur. İnsan yazgılarının fiziksel dünya içine dahil olduklarına ve onun ağırlığını taşıdıklarına kuşku yoktur. Bu dış güçlerin en kaba biçimde işe burunlarını soktukları yerde bile, etkileri ancak insan ve onun zihni tarafından yönlendirilmiş bir şekilde kendini gösterir. Kara Veba virüsü Avrupa nüfusunun azalmasının birinci nedeniydi. Ama

4 V-3 diye numaralandırılmış el yazması bir müsvedde kâğıdı şu cümleyle başlar: "Tarihsel olgular, özleri gereği psikolojik olgulardır." Daha sonra nihai yazıma yakın bir yazımla kâğıdın ortasına kadar kesintisiz biçimde devam eder. Bu el yazması kâğıttan yapılan budamalar burada notlarda belirtilmiştir.

salgın ancak bazı toplumsal, dolayısıyla daha derindeki nitelikleri bakımından zihinsel koşullar yüzünden öylesine hızlı yayılabildi ki manevi sonuçları sadece kolektif duyarlılığın özel eğilimleriyle açıklanabilir.[5]

Bununla birlikte psikoloji, berrak bilinçlerden ibaret değildir. Bazı tarih kitaplarını okuduğunuzda insanlığın sadece mantıkçı iradelerden oluştuğunu ve onların davranış nedenlerinde en ufak bir sır bulunmadığını sanırsınız. Zihinsel yaşam ve onun karanlık derinlikleri hakkındaki araştırmaların güncel durumu karşısında, bu da bilimlerin birbirleriyle çağdaş kalabilmek konusunda yaşadıkları ezeli zorluğun yeni bir kanıtıdır. Bu aynı zamanda eski iktisat kuramının çokça eleştirilmiş hatasını büyüterek sürdürmek anlamına da gelir. Bu kuramın *homo œconomicuoes*'u sadece çıkarlarıyla ilgilendiği varsayıldığı için gereksiz bir hayalet değildi; en kötü yanılsama, onun çıkarları hakkında bu derece berrak bir fikir sahibi olabileceğini sanmaktı. Napoléon bile, "Bir niyetten daha ender bir şey yoktur," demişti. Şu anda içine gömülü bulunduğumuz ağır manevi atmosferin sadece içimizdeki akılcı kararlar insanını etkilediği düşünülebilir mi? Tarihteki nedenler sorunu, her zaman ve her yerde bir gerekçeler sorununa indirgenirse, çok ağır bir çarpıtma ile karşı karşıya kalırız.

Zaten bunca tarihçinin peş peşe tavırlarında ne kadar ilginç bir çatışkı göze çarpmaktadır! Beşeri bir fiilin gerçekten vuku bulup bulmadığından emin olmak mı söz konusu? Bu araştırmada fazla bir tedirginlik yaşamazlar. Bu fiilin nedenleri bahsine mi geçilecek? En küçük bir dış görünüş onları tatmin etmeye yeter: Ve bu görünüş genellikle en az zıtları kadar doğru olan beylik psikoloji vecizelerinden birine da-

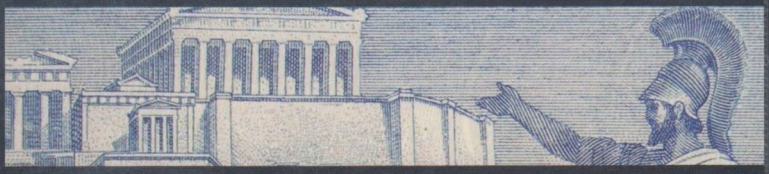
5]Coğrafi sahte-determinizmi yıkan bu buyruğun meydana gelmesidir. Aynı iklim, zemin, yer şartlarında, farklı şekillerde hazırlanmış deneyler çok farklı sonuçlar verir. Çöl "monoteist" yada kıyı halkları kaçınılmaz bir kaderle denizci halklar zorunda değillerdir.[

yanır. Felsefe eğitimi almış iki eleştirmen, Almanya'da Georg Simmel, Fransa'da da François Simiand eğlenmek amacıyla bu sav kanıtsama usullerinden bazılarını gözler önüne sermişlerdir. Bir Alman tarihçi, Hébert'çilerin ilk başta, tüm isteklerine boyun eğdiği için, Robespierre ile tam bir mutabakat içinde olduklarını; ama sonradan fazla kudretli olduğunu düşünerek ondan uzaklaştıklarını yazmıştır. Simmel bu konuda şu saptamayı yapıyor: Burada şu iki önerme ima ediliyor: Bir iyilik minnet duygusuna yol açar; insan hakimiyet altına girmeyi sevmez. Kuşkusuz ki bu iki önerme mutlaka yanlış değildir. Ama mutlaka doğru olmaları da gerekmez. Çünkü eşit bir akla yatkınlıkla, bir tarafın isteklerine fazla hızlı boyun eğmenin orada bu zaafa karşı şükrandan çok küçümsemeye yol açtığı da söylenebilir ve diğer yandan bir diktatörün kudretinin yarattığı kaygı yüzünden en küçük direniş hevesini bile boğduğu hiç görülmemiş midir? Bir skolastikçi, otorite hakkında şöyle diyordu: "Kâh sağa kâh sola kıvrılabilen balmumundan bir burnu vardır." Sağduyuya ait sözde psikolojik hakikatlerin durumu böyledir.

Özünde bu hata, bugün nihai olarak yıkılmış sözde coğrafi determinizmin esinlendiği hatayla aynıdır. İster fiziksel dünyaya ait bir fenomen, ister sosyal bir olgu karşısında, insanların gösterdikleri tepkiler her zaman aynı yöne doğru dönen bir saatin hareketine hiç benzemezler. Renan ne demiş olursa olsun, çöl mutlaka "tektanrıcı" değildir, çünkü çölü dolduran halklar onun sunduğu manzaralar karşısında aynı ruh halini paylaşmazlar. Eğer pınarlara, kuyulara veya su birikintilerine yakınlığın kırsal ahalinin en öncelikli kaygısını oluşturduğu doğru olsaydı, su kaynaklarının az sayıda olması kırsal yerleşimlerin bir araya toplanmasına ve bolluğu da yerleşimlerin dağınıklığına yol açardı. Gerçekten de güvenlik ve yardımlaşma kaygısıyla, hatta sadece sürü psikolojisiyle bazen toprağın her köşesinden bir pınarın kay-

nadığı yerlerde toplanmayı tercih ederler; veya tam tersine (Sardinya'nın bazı bölgelerindeki gibi) her birey konutunu küçük arazisinin ortasına kurduğu için, çok önem verdikleri bu keyfi gerçekleştirebilmek uğruna az bulunan suya doğru uzun yollar kat etmeyi göze alırlar. Zaten doğadaki tam anlamıyla büyük değişken insan değil midir?

Bununla birlikte yanılgıya düşmeyelim: Böyle bir durumda kusur, açıklamanın kendisinde değil, tamamen onun önselciliğindedir. Şu ana kadar verilen örneklerde sık görülmese de, pekâlâ bazı verili toplumsal koşullarda su kaynaklarının dağılımı yerleşkeyi diğer tüm nedenlerden daha çok belirleyebilir; ama kesin olan bir şey varsa, bunu mutlaka, her koşulda belirlemediğidir. Hebert'çilerin tarihçinin kendilerine atfettiği gerekçelere uymaları tamamen imkânsız değildir. Buradaki hata, söz konusu hipotezi en baştan verili kabul etmekten kaynaklanmıştır. Halbuki onu kanıtlamak gerekir. Sonra bu kanıtı bir kez temin ettikten sonra da geriye analizi daha da ileri götürerek düşünülebilecek tüm psikolojik tavırlar içinde niye bunların gruba kendilerini kabul ettirdiğini sorgulamak kalır. Çünkü aklın veya duyarlılığın bir tepkisi asla kendiliğinden ortaya çıkmadığından, böyle bir tepki vuku bulduğunda onun nedenlerinin ortaya çıkartılması için çaba gösterilmesi gerekir. Kısaca söylemek gerekirse, başka alanlarda olduğu gibi tarihte de nedenler önceden veri olarak kabul edilemezler. Araştırılmaları gerekir.

Marc Bloch'un ölümünden sonra ilk defa Lucien Febvre tarafından yayımlanan *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, tarih eğitimi, "tarihçilik mesleği" ya da sadece tarih merakını gidermek açısından okunması gereken bir başyapıt. Annales ekolünün kurucularından Marc Bloch'un "tarihçilik"in mahiyetine dair kaleme aldığı bu eser, tarihin "ne" olduğu üzerine de 20. yüzyılda yazılmış birkaç önemli başlıktan biri olma sıfatını hakkıyla taşıyor.
El yazması nüshasından faydalanılarak notlanan ve orijinaline sadık kalınarak yayına hazırlanan bu kitap, Jacques Le Goff'un önsözünün rehberliğinde yolu tarihle kesişen herkes için eşi bulunmaz bir kaynak oluşturuyor.

"Yarım kalmış bu kitap eksiksiz bir tarih eylemidir."
JACQUES LE GOFF

"'Baba, tarih ne işe yarar, bana açıklasana.' Beni yakından ilgilendiren bir delikanlı, birkaç yıl önce tarihçi babasına bunu soruyordu. Okuyacağınız kitap hakkında, bu soruya verdiğim cevap diyebilmek isterdim. Çünkü bir yazar için, hem akademisyenlere hem de ilkokul öğrencilerine aynı üslupla seslenmeyi biliyor, denmesinden daha büyük bir iltifat düşünemiyorum. Ama böylesine yüksek düzeyde bir basitlik sadece az sayıda seçilmiş kişinin ayrıcalığıdır."

MARC BLOCH

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1227-8
9 789750 512278